

2015

JHF

JOURNAL of HISTORY and FUTURE

International Journal of History Research

Yıl: 2015	Cilt: 1	Sayı: 1	ISSN: 2458-7672
Year: 2015	Volume: 1	Issue: 1	e-ISSN:

İçindekiler

Contents

EDİTÖRDEN 7

OSMANLILARIN KURULUŞUNA DAİR İKİLEMLER YAKUP YILMAZ 8-38
The Dilemmas which Concern the Foundation of the Ottoman

TEKELİOĞLU SİNAN BEY'İN GÜNLÜKLERİNDE MİLLİ MÜCADELEYE KARŞI (ÇIKAN) YEREL UNSURLAR NESLİHAN BOLAT BOZASLAN 39-50
Local Elements Opposing to National Struggle in the Diaries of Tekelloğlu Sinan Bey

BALKANLARDA KİLİSELER SORUNU ÖRNEĞİ OLARAK: FERMİLİYAN MESELESİ (1897-1902) YAKUP AHBAB 51-70
The Cases of Struggles Of Churcs in Balkans: Fermilian Issue (1897-1902)

EL EFDAL BİN BEDR'ÜL CEMALİ VE ORTADOĞU SİYASETİNE ETKİSİ YUNUS EMRE DOĞDU 71-77
Al-Afdal İbn Badr Al-Jamali And His Effect On The Middle East Politics

OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNİN TARİH YAZIMINDAKİ YERİ: 1840 TARİHLİ ÇARSANCAK KAZASI GAYRİMÜSLİM NÜFUS DEFTERİ ÖRNEĞİ SALİH AKYEL SAVAŞ SERTEL 78-98
The Role of Ottoman Population Registers In History Writing: The Example of the Carsancak District Non-Muslim Population Register Dated 1840

1911-1913 (1329-1331) TARİHLİ OSMANLI HİLÂL-İ AHMER SÂLNÂMESİNE GÖRE BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA HİNT MÜSLÜMAN HALKININ OSMANLI'YA YARDIMLARI AHMET ZEKİ İZGÖER 99-171
According to the Annual of Ottoman Crescent Hilal-i Ahmer which published in 1329-1331, the help of Indian Muslims to the Ottomans in the era of Balkan Wars (1911-1913)

ÇEVİRİ ÇALIŞMALARI (Translations)

İSLAM DÜNYASI BİLİM'DE NEDEN GERİ KALDI? (WHY DOES THE MUSLİM WORLD LAG IN SCİENCE?) ARON SEGAL ÇEVİREN: CELAL ÖNEY 172-203

HAMDULLAH SUPHİ'NİN HALEB HATIRALARI I HAMDULLAH SUPHİ ÇEVİREN: EFE DURMUŞ 204-220

Editör: Celal Öney

JOURNAL of HISTORY and FUTURE

Journal of History and Future
Volume: 1, Issue: 1, December 2015

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE

International History Resarch Journal

Journal of History and Future Dergisi üç ayda bir (**Nisan, Haziran ve Aralık**) yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. **Journal of History and Future** Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **Journal of History and Future** Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of History and Future is an international, peer-reviewed quarterly (April, June and December) journal. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Journal of History and Future. The Journal of History and Future has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of Journal of History and Future. The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

Journal of History and Future Dergisi ULAKBİM üyesidir.

Journal of History and Future is a member of ULAKBİM.

Journal of History and Future is indexed by ASOS, EBSCO, DOAJ

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE
International History Resarch Journal

Volume 1 – December 2015

Editör
Celal ÖNEY

Şahintepe Mah. 394 Nolu cad. Kartalevler Sitesi C Blok No 15
Şahinbey /Gaziantep / Türkiye

+905054858956

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: www.dergipark.ulakbim.gov.tr/jhf

Journal of History and Future
Volume: 1, Issue: 1, December 2015

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE
International History Research Journal

Sahibi / Owner
Celal ÖNEY

Editör
Celal ÖNEY

Editor Yardımcıları / Associate Editors
İng Okt. Ahmet ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. Efe Durmuş

Yayın Kurulu Başkanı / Director of Editorial Board
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK,

Genel Koordinatör / General Coordinator
Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ,

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor
Feryal DENGİR

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
İng Okt. Ahmet ŞAHİN

Dil Uzmanları / Language Experts
İng Okt. Ahmet ŞAHİN, Celal ÖNEY, Şaban Aydoğdu

Kaynakça Sorumlusu / Bibliography Processor
Yrd. Doç. Dr. Efe Durmuş

İletişim Sorumluları / Correspondents
Celal ÖNEY

Teknik Sorumlular / Technical Crew
Celal ÖNEY

Yayın Kurulu / Editorial Board
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK, Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ, Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

Danışma Kurulu / Advisory Board
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK, Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ, Doç. Dr. İsmail ARSLAN, Yrd. Doç. Dr. Yücel
YİĞİT, Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

JOURNAL OF HISTORY AND FUTURE

International History Resarch Journal

Hakemler / Referees

- Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU
- Prof. Dr. Ulvi KESER
- Doç. Dr. Celali YILMAZ
- Doç. Dr. İsmail ARSLAN
- Doç. Dr. Nuri KAVA
- Doç. Dr. Zafer KOYLU
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet Zeki İZGÖER
- Yrd. Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ
- Yrd. Doç. Dr. Ayten CAN
- Yrd. Doç. Dr. Cemil ÇELİK
- Yrd. Doç. Dr. Efe DURMUŞ
- Yrd. Doç. Dr. ERDAL TAŞBAŞ
- Yrd. Doç. Dr. F. Cangüzel Güner ZÜLFİKAR
- Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ
- Yrd. Doç. Dr. İhsan SATIŞ
- Yrd. Doç. Dr. İsa KALAYCI
- Yrd. Doç. Dr. Muhammed YAZICI
- Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞEN
- Yrd. Doç. Dr. Recep ÇELİK
- Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
- Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL
- Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ
- Yrd. Doç. Dr. Yücel NAMAL
- Dr. Faruk TAŞKIN

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

EDİTÖRDEN	7
OSMANLILARIN KURULUŞUNA DAİR İKİLEMLER YAKUP YILMAZ.....	8
TEKELİOĞLU SİNAN BEY'İN GÜNLÜKLERİNDE MİLLİ MÜCADELEYE KARŞI (ÇIKAN) YEREL UNSURLAR NESLİHAN BOLAT BOZASLAN	39
BALKANLARDA KİLİSELER SORUNU ÖRNEĞİ OLARAK: FERMİLİYAN MESELESİ (1897-1902) YAKUB AHBAB.....	51
EL EFDAL BİN BEDR'ÜL CEMALİ VE ORTADOĞU SİYASETİNE ETKİSİ YUNUS EMRE DOĞDU.....	71
OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNİN TARİH YAZIMINDAKİ YERİ: 1840 TARİHLİ ÇARSANCAK KAZASI GAYRİMÜSLİM NÜFUS DEFTERİ ÖRNEĞİ SALİH AKYEL SAVAŞ SERTEL	78
1911-1913 (1329-1331) TARİHLİ OSMANLI HİLÂL-İ AHMER SÂLNÂMESİNE GÖRE BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA HİNT MÜSLÜMAN HALKININ OSMANLI'YA YARDIMLARI AHMET ZEKİ İZGÖER.....	99
İSLAM DÜNYASI BİLİM'DE NEDEN GERİ KALDI? (WHY DOES THE MUSLİM WORLD LAG İN SCİENCE?) AARON SEGAL ÇEVİREN: CELAL ÖNEY.....	172
HAMDULLAH SUPHİ'NİN HALEB HATIRALARI I HAMDULLAH SUPHİ ÇEVİREN: EFE DURMUŞ	204

Editörden

Journal of History and Future isimli dergimiz 2015 yılının son aylarında kararlaştırılmış bir proje olup ilk sayısını yine bu yılın son günlerinde yayınlayan bir dergidir. Kısıtlı imkânlar, tecrübesizlik ve zamanın bir hayli dar olmasının yanında çıkacak olan ilk sayının verdiği heyecan bazı hataların ilk sayı için hoşgörü ile karşılanmasını belki haklı kılabilir. Ancak sonraki sayılarımız hem dizgi bakımından hem de dergimizin yayın politikası bakımından daha kaliteli bir çalışmanın içinde olacağımıza şimdiden söz verebilirim. Tarih alanında her türlü katkıyı hedefleyen özgün ve orijinal yerli ve yabancı eserlere dergimiz açık olmakla birlikte hakem değerlendirmeleri sonucunda da dergimiz bu eserlerin yayınlanmasında öncü rol üstlenmeye adaydır. Hiçbir maddiyat talep etmeden hakem değerlendirmelerine büyük önem vererek ve yayın ilkelerine sadık kalarak bu alanda dürüst sadece ve sadece bilime katkı sağlamayı hedefleyen dergimiz aynı zaman da kendinden sonrakilere de örnek olmayı amaç bilmektedir. Tarih alanında konu sınırlaması oluşturmadan tarihin her alanında çalışan genç arkadaşlarımıza da destek olmayı bir görev sayarak ülkemizin kıymetli tarihçilere sahip olmasını da dergi ekibi olarak temenni etmekteyiz. Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle

Celal ÖNEY

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.8-38, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.8-38, December 2015

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İkilemler

Yakup YILMAZ*

Özet

Devlet- Ali Osman'ın cediti, tarihleri, mensubu olduğu Oğuz boyu, kurmuş oldukları devletin tarihi ve şekli Yahşi Fakih'ten Halil İnalıcık'a kadar yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle II.Murad döneminde Osmanoğulları'nın ataları ve soy kütükleri belirli bir şema ile izhar edilmiş ve özellikle Yazıcıoğlu'nun Selçuknamesin'den günümüze benzer şekillerde gösterilmiştir. Osmanoğulları'nın içtimai yapısı, aile bağları ve tarihleri ile ilgili kroniklerden zamanımıza ulaşanlara hilaf olacak batılı bilim adamlarınca kafa karıştıran çalışmalar meydana getirilmiştir. Devletin te'sis edildiği yüzyıla ait belge eksikliği, daha sonra 19 yüzyıl ile birlikte başlayan çalışmalar ve günümüze sirayet eden tartışmalar Osmanlı devletinin kuruluşuna ilişkin ikili sonuçlar, ikili teoriler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunların sonucunda araştırma çerisinde ortaya atılmış varsayım, teori, yaklaşımlar ve kroniklerin aktardıkları unsurlar karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Oğuzlar, Kayı,

The Dilemmas which Concern the Foundation of the Ottoman

Abstract

The foundation of Ottoman Empire was researched by many native and foreign researchers. Having given a good clarification about this subject is still a challenge among the history researchers. There is plenty of printed media such as books and articles and other kind of materials about the foundation of Ottoman so far. However there is a information pollution in the area. This pollution is complicating the people who wants to know how Ottoman dynasty came out as an empire. Although discovering new documents and conducting new theories there is still this dilemma keeps its existence. In this article, we will have a debate about these dilemmas. Hoping to have a new approach and a good explanation is the aim of this article.

Keywords: Ottomans, Foundation, Dilemmas

---

* Araş. Gör., Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yakup.yilmaz@omu.edu.tr

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

1-Giriş

Türk tarihinin gizemli, merak uyandıran, karanlık ve dar sokaklı alanlarından bir tanesi Osmanlı Devletinin kuruluşu meselesidir. Tarihimizin bu saklı dehlizlerinde ancak menakıpnameler, kronikler ve ortaya atılan teoriler gibi şamdanlar yardımıyla gezinebiliyoruz. Lakin bu konu var olan tüm kaynaklara ve gerçekleştirilen çalışmalara rağmen gizemli ve muzlim bir yapıdan kurtulamamıştır. Yapılan mütekâmil çalışmalara bakıldığında bile farklı durumlardan bahsedilmekte ve birbirine hilaf olabilecek sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Devletin kurucuları olan Osmanoğulları'nın soy kütüğü, devletin te'sis ediliş şeklinin ve zamanının dermeyân edilmesinde müelliflerin görüş farklılıkları çok zıt bir duruma dönüşebilmektedir.

Devrin karanlık yapısı, dönemin eserlerde çok fazla aydınlatılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı Hanedanlığının tarihini nakleden kaynakların kuruluştan ve onun öncesindeki vak'aları oluşumundan çok sonra tahrir olunmaları o devrin biraz daha gölgede kalmasına sebep olmuştur. Bu ahvâl içerisinde de devletin meşruiyet kazanma şeklinden, doğmasına, kuruluşunun tahakkuk ettiği coğrafyasından, zamanına, devletin doğmasına müsebbib olan unsurların farklılıklarına, kurucu ailenin mensubu olduğu Kayı Boyu'nun devleti kuran temel unsur olup olmadığına, Ertuğrul Gazi'nin babasının Süleyman Şah mı yoksa Gündüz Alp mi olduğundan, bu ailenin ne şekilde Anadolu'ya gelip nerelerde yurt tuttıklarına, yaşanan mucizevi ve destansı olaylardan kuruluşun bidayetini ortaya çıkaran unsurun gaza ve gaziler mi, yoksa boy ve aşiret yapısından mı oluştuğu münazara edilmiş ve edilmektedir.

Tüm bu soruların kaynakları kuruluşun 150 sene sonrasında kaleme alınan menakıpnameler, kronikler, Selçukname, İskendername vb. eserlerde aranmaya çalışılmıştır. Ama bu kaynaklarda bile birbirleriyle uyuşmayan bilgiler bulunmaktadır. Burada da devreye artık teoriler ve varsayımlar girmektedir. Bunlar da bahsi geçen eserlerin içerisinde veya zamana ışık tutabilecek somut eserlerin(sikke, kitabe gibi) içerisinde çekilip çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu yararlanılan kaynaklara ek olarak devletin kurulmuş olduğu Bitinya Bölgesi'nin tarihini anlatan Bizans eserleri ve Arap kaynakları da kullanılmaya çalışılmıştır. Mevzubahis

edilen sorunlar çoktur ve kimisini gizemi hala saklı kalmakta ve araştırmacıların merakını beslemektedir.

Teorik olarak konunun araştırılmasında öncelikler kroniklere aittir. Bunlardan Yahşi Fakih(eseri günümüze ulaşmamıştır), Ahmedî'nin İskendername'si, Aşıkpaşazade'nin Tevarih-i Alî Osman'ı, Enverî'nin Düstûrnâmesi, Oruç Beğ, Naima, Şükrullah Efendi, İbn-i Kemal gibi Osmanlı tarih yazarları ve Elvan Çelebi gibi menakıpname sahipleri devrin aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. R.P. Lindner, P. Wittek, N. Jorga, Hammer, A. Gallotta, I. Melinkof, C. J Heywood ve Gibbons gibi yabancı araştırmacıların neşrettikleri bazı yabancı yayınlar ile devrin üzerindeki pusuyu kaldırmaya çalışmışlar fakat ortaya sundukları görüşler sert eleştirililere maruz kalmışlardır. Bunların yanında yerli araştırmacılardan Halil İnalcık, Fuat Köprülü, Feridun Emecen, Ahmet Şimşirgil, A. Yaşar Ocak, Yusuf Halaçoğlu ve daha birçok akademisyen günümüzden o yıllara ışık tutmaktadırlar.

Ortaya konulmaya çalışılan tüm bu bahsi geçen olayların ve soru işaretlerinin kaynağını çözmeye yolunda devletin kuruluşunun belki de bir asır öncesine kadar gitmek lazımdır. Tıpkı devletin kuruluş sırasındaki olayların cereyanı gibi bu zaman dilimleri de esrarengiz ve insanı içine derç eden bir yapıdadır. Moğol akınları, yurtsuz kalan Türkmen Boyları ve aşiretlerin arayışları, Türkiye Selçuklularının ahvâli, Bizans'ın acziyeti, 13. yüzyıl Anadolu'sunun Türkmenleri kendisine çeken zenginliği ve hemen öncesinde vuku bulmuş haçlı akınları bölgeyi belli bir süreliğine tarumar etmiş siyasi, etnik, dini, ekonomik ve sosyal yönden bölge çok çeşitli bir hale bürünmüştür. Bölgede izler birbirine karışmış, üç tarafı denizlerle çevrili bu adada her şey iç içe geçmiştir.

Bir Yunan yazarının “ *Yeşil otlaklar nedeniyle bir ırk, Roma sınırlarını işgal etmişti.*”¹ sözü Anadolu'ya Türkmen akınının en önemli sebeplerinin birine değinmektedir. Türkmenlerin XI. yy. da buraya akın etmelerindeki en büyük nedenlerden bir tanesi de hiç şüphesiz budur. Yurt arayışı ve Moğol baskısıyla beraber onların Anadolu'ya gelmeleri ve İran topraklarını terk etmeleri bir zaruriyet haline gelmiştir. Türkmenlerin otlak ve yurt arayışlarındaki bu zaruriyet ve göçme mecburiyetinin nedenleri bugün Toroslarda bulunan bir avuç Yörüğe bakıldığında bile

¹ Speros Veryonis (1971), *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley, University of California Press, s.189. Akt; Rudi Paul Lindner (2000), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, s.35.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler Yakup YILMAZ

kolayca anlaşılabilir. Zira onlar hayvanları için göçer, onlar için savaşır, onlar için kaçır biraz mübalağalı bir söz olsa da aslında onlar için yaşarlar. Keza hayatlarını onlarla idame ettirirler. Doğu ve kuzeyden gelen Moğol baskısı ve Anadolu ile Acem toprakları arasında sıkışan Türkmenlerin en büyük problemlerinden birisi budur. Can korkusu ve yurtsuzluktan öte hayvanlarını otlatmaya yurt aramaları onları Anadolu'ya zorunlu bir istikamet çizmeye yönlendirmiştir. Bu şekilde bir yaşam biçiminin özelliklerinde Anadolu'ya gelişin nedenleri yatmaktadır. Kısacası Türkmen hayatının sosyal ve ekonomik şeklini bilmeden hayatlarını idame ettirdikleri unsurları tanımadan onların neleri neden amaçladıklarını pek anlayamayız. Bugün Oğuz-Türkmen kültürünün minimize edilmiş halleri olan konar-göçer Sarıkeçili, Honamlı, Hayta, Karakeçili vb. Yörüklerin hayatları tecessüs edildiği vakit geçmişin sorularına bugünün yaşantısından cevaplar bulabilmek mümkündür. Kısacası ezelin bazı tarihsel sorularına bugünün sosyolojik ve tarihsel çalışmaları izahat getirebilmektedir.

2-Osmanlılar Öncesi Anadolu ve Türk Akını

1071 Malazgirt savaşıyla yoğun bir hale gelen Türk akını Anadolu'da aslında daha önceleri başlamıştır. Doğu Anadolu'da bulunan Gaziler ve Türkmenler zaman zaman Küçük Asya'nın derinlerine sızarak karşılaştıkları şehirleri yağmalamışlardır. Binaenaleyh bu gaziler 1071 öncesinde de buraları tanıdıklarından savaş sonrasında hızlı bir şekilde buraların özüne işlemişlerdir. Bölge halkının da yabancı olmadığı bu Türk unsurlar bölgede rahat hareket etmişler ve buraların Selçukluların yardımı olmadan ele geçmesini sağlamışlardır.²

Selçuklular döneminde kolonizatör Türk dervişleri de iskân olayında rol oynamışlardır. Anadolu'da yerleşim alanlarına giderek Türkmenlerin onlarla beraber buralara yerleşmelerini sağlamışlardır. Şehirlere kurulan tekke ve zaviyeler bölgedeki şehirleşmelerin bir nevi başlangıcı olmuştur.³ Bölgeye gelip yurt tutan yarı-göçebe unsurlar buraların ticaretini tamamlayıcı birer unsur olmuşlar ve yerleşik halkla da iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bunun yanında Anadolu'nun gerek Moğol baskısı, gerek daha öncesinde cereyan eden ve etkileri süregelmiş olan Haçlı Seferleri

² Paul Wittek (1985), *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Çev. Famagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.27-37.

³ İbrahim Erdal (2008), "Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu", *Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, Edi: H. Beşirli, İ. Erdal, Phoenix Yay. Ankara, s.11.

ve Türklerin hızla bölgeye gelmesi buraların yurt edilmesini ve sahiplenilmesini kolaylaştırmıştır.⁴

Büyük Selçuklular döneminde yurt bulmak maksadıyla hareket halinde olan Türkmen kitleleri ister istemez birtakım sınır ihlallerine sebep olmakta ve diğer topluluklarla sürtüşmelere yol açmaktaydılar. Bu yurt bulma meselesi Selçukluları uğraştıran önemli meşgalelerin başında gelmekteydi. Malazgirt Zaferi ve öncesindeki 30 yıl boyunca Anadolu coğrafyası üzerine akınlar yapılmaktaydı ve Malazgirt'in ardından bu coğrafya ele avuca sığmayan Türkmen gruplara yurt olabilecek yegâne yer olmuştu. Böylece Türkmenler buraya sevk edilerek hem bu coğrafya Türkleştirilecek hem de İslâm ülkeleri onların istilasından korunacaktı. Zaten Anadolu'yu fethedip Türkiye haline getiren de onların bu durdurulamaz yurt bulma arayışı idi.⁵

Bazı Bizans kroniklerinde Pers Sultanı denilen Alparslan'ın⁶ Ahlat Ovası'nda Bizansları bozguna uğrattınca Anadolu'nun kapısını Türkmen aşiretlere ve gazilere açmış oldu.⁷ Akabinde buralara hücum eden Selçuklu kumandanlarıyla önceden isyan girişiminde bulunmuş olan Kutalmışoğlu Süleyman'ı da bölgeyi kontrol etmek ve ondan kurtulmak için Anadolu'ya göndermişlerdi. Onun yanı sıra Artuk, Ahmed Danişment, Mengücek, Saltuk, Çavlu ve Porsuk gibi komutanlarda Anadolu'nun fütûhâtına gönderilmişlerdi.⁸ Buraya gelen Süleyman Şah'ın akli hala eski topraklarda kalmıştı. Bu cihetle Anadolu'da asker toplayıp geri dönme niyetindeydi. Böylece Anadolu'da belli bir güce ulaştıktan sonra yönünü doğuya çevirip bu uğurda giriştiği mücadelede Halep civarında ecel ile karşılaşarak hedefine ulaşmadan ölmüş ve Caber Kalesi civarına defnedilmişti. Ölümüne müteakip ondan daha sonraları neslinden gelecek olanlar Anadolu'yu benimseyip devletlerini burada şekillendirmişlerdi. Zamanın güçlü gaza devleti olan Danişmentlerin aksine onlar sistemli ve kurumsal bir devlet teşekkül ederek ileriki yıllarda Anadolu topraklarına hükümran olacak olan yapıyı kurmuşlardı.⁹ Bu doğrultuda bir Çin atasözünün dediği gibi

⁴ Mustafa Akdağ (1949), Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, *Bellekten*, C. XIII., Sayı:50, T.T.K. Basımevi, Ankara.

⁵ Lazlo Rasonyi (1993), *Tarihte Türklük*, T.K.A.E., 3. Bas. Ankara, 1993 s.164-165.

⁶ Psellos Michael (2014), *Mikhail Psillos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.265.

⁷ Erdoğan Merçil (1997), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K., 3. Bas. Ankara, s.51-55.

⁸ Osman Turan (1965), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s.127.

⁹ Paul Wittek (1985), s.26.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İkilemler Yakup YILMAZ

“İmparatorluklar at üzerinde zapt edilebilir ama at üzerinde yönetilemezler.”¹⁰ Bu şekilde onlar savaşmanın yanında şehirleşmeye ve teşkilatlanmaya da önem vermişlerdir.

1200'lü yıllar Türkiye Selçuklularının zirve yaptığı tarihlerdir. Anadolu'da siyasi olarak gücü ellerinde bulundurarak ticaret hayatlarını günden güne canlandırıyorlardı. Lakin Anadolu'da ihya olan bu devletin başına nahoş olaylar gelecektir. Bunlardan en önemlileri Moğol istilas ve Babaî İsyanıdır. Bunlardan ilki gerçekleşen ilk Moğol akınıdır ve bu akın Alaeddin Keykubat tarafından etkisi azaltılarak savuşturulmuştur. Daha sonrasında Orta Anadolu'da bulunan dervişlerin önderliğinde çıkan Babaî isyanı devleti çokça uğraştırmıştır. Elvan Çelebi'nin menâkıpnamesinde uzunca bahsettiği Baba İlyas-i Horasan önderliğinde büyüyen bu isyan daha sonra gerçekleşen Moğol istilasını da teshil etmiştir.¹¹ Harezmîlerin Selçuklular tarafından etkisizleştirilmesi ve daha sonrasında 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Moğollara râm olunması Anadolu'da ki kısa süren siyasi otoritenin sonunu getirmiştir. Bu Anadolu Selçuklularının siyasi otoritelerini kaybetmesine, Moğol baskısının artmasına ve Türkmen göçlerinin hızlanmasına sebep olmuştur.¹²

Tüm bu olayların akabinde bin netice Anadolu şehirlerinde bulunan diğer unsurlar Türklere karşı direnişi bırakmış ve onlarla beraber yaşamaya alışmışlardır. Dinlerini yaymak isteyen gazilerin fetihçi tavrı, toprak azlığı, yurtsuzluk ve ganimet elde etme unsurlarının bölgeye akın ettirdiği Türkmenler bölgenin karşı koyamayacağı bir kalabalıkla gelmişlerdi. 1300'lere gelindiğinde Rum diyarı artık elden gitmiş, Türkmen aşiretlerinin sınır tanımadığı ve gazilerle birlikte birçok gazi beyliğinin kurulduğu Türk-İslam toprakları haline gelmişti. Bu beyliklerden bir tanesi de Osmanlı Beyliği idi.¹³ Bu tarihlerden 1600'lü yıllara kadar Yavuz Sultan Selim'in Ramazanoğlu Beyliğini ortadan kaldırmasına kadar Anadolu'da tam bir siyasi otorite kurulamayacaktı.¹⁴

3-Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşuna Dair İkilemler

¹⁰ Rudi Paul Lindner (2000), , *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, s. 76.

¹¹ Elvan Çelebi (1984), *Menâkıbu'l Kudsiyye fi Menâsibi'l Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul. Bu eserde devrin dervişleri ve Babaî İsyanı hakkında ayrıntılı bilgiler ihraz edilebilir.

¹² Fuad Köprülü (1984), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.26-37.

¹³ Paul Wittek, s.43.

¹⁴ Salim Koca (2002), “Anadolu Türk Beylikleri”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yay. Ankara, s.703-704.

Çalışmanın giriş kısmında beyliğin kuruluşunun anlatılmasında hayli suallerin karşımıza çıktığından bahsedilmiştir. Selçukluların merkezi otoritesini kaybetmesinin ardından ortaya çıkan yirmiye yakın beylik arasında Osmanoğulları'nın kuruluş tarihleri, kuruluş şekilleri, gaza ve aşiret olgusu, soy kütükleri, Kayı Boyuna olan bağlılıkları, Ertuğrul Bey'in babası meselesi ve Anadolu'ya geliş şekilleri gibi birçok soru izahatını beklemektedir. Genelde XV. Yüzyılda tahrir edilmeye başlanan Osmanlı Kroniklerinde devletin kuruluşu ve öncesine ait bilgiler mevcuttur. Lakin bu bilgiler bazı kroniklerle uyuşmamaktadır. Bir kısmı da mantıktan uzak durmaktadır. Bunlarla birlikte tutarlı olan birçok unsurda mevcuttur. Kuruluşa ait efsanevi unsurlar ve devleti kuran hanedanının soy kütüğü birçok kez kaleme alınmıştır. Özellikle II. Murad döneminde Osmanlıların Kayı ile ilgili münasebeti kroniklerde vurgulanmaya çalışılmıştır. Yine bu zaman zarfı içerisinde müellifliğinin Yazıcıoğlu'na yaptırıldığı Selçukname Osmanoğulları'nın Hz. Nuh'a ve Oğuz Han'a kadar olan soy kütüğünü ortaya dökmüştür. Daha sonrasında Ahmedî'den başlayarak birçok kronikte bu unsur devamlı vurgulanmıştır. Bu hususta özellikle kroniklerin ve yapılan mütekâmil çalışmaların gözünden Osmanlıların soy kütüğü ve yakın dönem akrabalıkları anlatılacaktır.

3.1- Osmanlıların Mensubiyet Durumları ve Soy Kütükleri

Tarihte İslam toplumlarının ve öncesi Türk toplumlarının genelde kurmuş oldukları devletler kurucu ailenin adıyla zikredilmektedir. Bu durum sayısız örneklerle ortaya konulabilir. Safeviler, Selçuklular, Danişmendliler ve Osmanlılar bu şekilde isimlendirilmişlerdir.¹⁵ Lakin onların bu şekilde isimlendirilmeleri tebaasının aynı ırka veya topluluğa mensup olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle Osmanlı adı devlet için etnik değil siyasi bir anlam taşır.¹⁶ Osmanlıların siyasi hayatını 600 yıl sonralarına götüren ve Osmanlılara ismini veren Osman Gazi ve onun ataları kimdir? Nasıl bir asabiyete sahiptirler. Osman Gazi, babası Ertuğrul Gazi ve onun ötesi hakkında neler biliyoruz? Osmanlıların nesepleri hangi ırka dayanıyor gibi bir sürü soru kronik ve diğer eserlerde cevabını arayıp durmaktadır. Bu soruların cevabına yönelik mevcut eserler ve bu eserlerin kaynaklık ettiği çalışmalarda birçok sonuç ortaya çıkmıştır. Lakin havuzda bulunan tüm bu sonuçlara bakıldığında gerçekten izahatı bîtaraf

¹⁵ Hasan Soygüzel, "Metodoloji: Bilinmezlik Mağarasının Haritası", *Kuruluş*, Edi. Elif Ayla, Hayy Kitap, 2. Bas., İstanbul, s.36.

¹⁶ O. Fuat Köprülü (1999), "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesindeki İtici Güçler", *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.153.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

nakledenlerin yanında kafalarında kurguladıkları sonuçlara göre kaynak seçimi ve sonuç çıkarımı yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında özellikle XX. yüzyılın ilk yarısında yerli ve yabancı araştırmacılar arasında birbirlerini tenkit eden araştırmacılar mevcuttur. Onların bu tatlı sert akademik kavgaları bizleri de farklı açılardan düşünmeye yöneltmektedir.

Bu tartışmalara taraf olan akademisyenlerden olan Lindner Osmanlıların menşeyini araştırmanın pamuk şeker yemek gibi olduğunu söylüyor. Kabarık, belirsiz ve sonunda ağızda pek hissedilmeyen bir tat kaldığını aktarıyor.¹⁷ Bu pamuk şekeri yiyen diğer araştırmacılar ve kronik müelliflerinin Osmanlıların yukarıda sorulan sorulara geçmişte vermiş oldukları cevapların çeşitliliğine değinmek gerekecektir. Öncelikle Âlî Osman'ın mensubu olduğu kavim, boy ve aşiretlerini ortaya koymak lazımdır. Bu doğrultuda inceleyeceğimiz yol öncelikte basılı kaynakların ve onların müelliflerinin ortaya koyduklarıdır. Ardından kroniklerin bu olaylara bakışı ele alınacaktır.

XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Gibbons ile başlayıp Wittek, Z. V. Togan gibi araştırmacılar ile devam eden Osmanogulları'nın kuruluşuna dair tartışmalar günümüze kadar sürecektir. Onların neşrettiği kaynaklara Fuat Köprülü en sert muhalefeti yapacak ve bu araştırmacılar onun tenkidine maruz kalacaklardır. Peki, o devirlerde Osmanlıların geçmişiyile ilgili bu araştırmacıların tavrı ve olmuştur. Buna Wittek ile başlamak gerekebilir. Zira kendisi bahsi geçen konularla ilgili hayli izahatlarda bulunmuştur. Wittek, Osmanlı devletinin kuruluşdaki birliğinin doğal kabile birliği olmadığını, başka ve sonradan eklenen unsurlar üzerine oturtulduğunu aktarır. Osmanogulları'nın şecerelerini Oğuzların Kayı boyuna bağlı olmasını eleştirir ve bunun kuruluştan 150 yıl sonra yazılmaya başlayan kroniklerde efsaneleştirilmiş öyküler olduğunu belirtir. Âhmedî'den başlayarak anlatılan Oğuz şeceresini pek inandırıcı bulmaz. Osmanogulları'nın geçmişinin dayandığı kökün daha farklı bir izahatı olduğuna inanır. Bu sebeplerle Âlî Osman'ın daha farklı bir temelde, toplama bir kabile, bir gazi birliği olduğunu savunur. Osmanlı şeceresinde bulunan Osman Gazi'den Hz. Nuh'a kadar giden silsile içerisinde bulunan 52 ismin çoğunun sonradan eklenmiş olduğunu gösterir. Araştırmacı,

---

¹⁷ Rudi Paul Lindner (2010), *Explorations in Ottoman Prehistory*, V.4., The University of Michigan Press, United State of America, s.15. Ayrıca başka çalışmalarda Osmanlı'nın kuruluşu için "kara delik, a black hole" gibi deyimlerde söylenmektedir. Bkz. Süleyman Demirci, "Erken Dönem Osmanlı Tarihi "Kara Bir Delik / A Black Hole" Mi?" Osmanlı Devletinin kuruluşu "Gazi / Gaza" İdeolojisi İle İlgili Tartışmalar" *Journal of History Studies*, V.5/1, Edi. Osman Köse, s.89.

Osmanlı kroniklerinden çokça faydalansa da bu kroniklerde geçen kayı ve daha ötesi bağlantılarını inandırıcı bulmamaktadır. Bunun ötesinde Wittek devletin Anadolu'nun uç kısmında bulunan gazilerin kurmuş olduğunu anlatır.¹⁸ Ayrıca Üçler Bulduk, Wittek'in Osmanlıların özellikle II. Murad zamanında iyice vurgulanan Kayı ve Oğuz unsurlarının diğer beyliklerin kontrol altına alınmasıyla onlara karşı bir üstünlük sağlama amacı ile yapıldığını izah ettiğini aktarır. Witek'e göre bu silsileye dayandırma uydurma olsa da daha sonraları bir gelenek halini almıştır. Kısacası Wittek Osmanoğulları'nın Oğuzların Kayı Boyundan geldiğini kabul etmemektedir.¹⁹

Osmanlıların Oğuz Han evlatlarından olmadığını söyleyen bir başka araştırmacı da J. Marquart'tır. 1914 yılında neşrettiği Komanlar ile ilgili alışmasında Osmanlıları bir Moğol topluluğu olarak anlatmıştır. Lakin Köprülü'nün de tenkitine maruz kalan araştırmacı, bir Moğol alt unsuru olan "Kay"lar ile Oğuzların mensubiyetinin tartışıldığı "Kay"ları birbirine karıştırmıştır. Biraz zorlama ifadelerle Osmanlıların Moğolların Kay kabilesinden olduğunu açıklamıştır. Osmanlı ailesinin Türkleşmiş Moğollar olduğunu anlatmakta ve klasik Osmanlı kronikçilerinin anlattığı Kayları XIII. asırda Anadolu'ya hicret ettiklerinden bahsetmektedir. Bu durumu yani Anadolu'ya geliş zamanını Z. V. Togan da desteklemektedir. Bu iki görüşü Fuat Köprülü Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei meselesi altında eleştirmiş ve tenkit etmiştir. Ona göre Marquart'ın Divanı Lûgat'it Türk'de geçen "Kay"ları "Kayı" olarak izah etmesi doğru değildir. Kayların Harzemşahlar ve Selçuklular yönetimiyle beraber Anadolu'ya giriş yaptıklarını aktarmaktadır. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un eserinde hem Kay'lardan hem de Kayı (Kayıg)'lardan bahsetmesi onların aynı olmadıklarını ve bu birleştirmenin büyük bir hata olduğunu vurgulamaktadır.²⁰

Osmanlıların Moğol olup olmadığı konusunda söylemler farklı yabancı araştırmacılar tarafından devam ettirilmiştir. Bunlardan bir tanesi

¹⁸ Paul Wittek (1985) , s. 1-25. Ayrıca Bkz. Fatma Acun (1997), "İlk Osmanlılara Dair", *Kebikeç*, yıl 5, Sayı 10, Haz. Ahmet Yüksel, Kebikeç Yay., Ankara, ss.59-73.

¹⁹ Üçler Bulduk (1999), Osmanlı Beyliği'nin oluşumunda Oğuz-Türkmen Geleneğinin Yeri, *Osmanlı*, c.I. Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.161.

²⁰ M. Fuat Köprülü (1943), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri" *Belleten*, c.7, s.28, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.219-245; Ayrıca Dîvânü Lugât'it Türk'te ilgili başlıkların anlamlarına bakıldığında "qay" ve "qayıg" ayrı başlıklar altında alınmıştır. Kayı'nın bir Oğuz boyu olduğu vurgulanmış diğer bahsedilen Kay'ların ise bir Türk kavmi olduğu anlatılmıştır. Kısacası bu iki unsur farklı başlıklar altında izah edilmiş ve birbirinden ayrılmıştır. Bkz. Mahmud el-Kâşgarî (2007), *Dîvânü Lugât'it Türk*, Haz. S. Tuba Yurtsever, Seçkin Erdi, Kabcacı Yay., İstanbul, s.416-417.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

de Nicolea Jorge'dir. Jorge, Osman Bey'in soyunu izah ettiği bir noktada "Osmanlı tarihçileri soy araştırmacıları büyük Moğol ordusunun küçük bir bölümünün mütevazı beyi hakkında çok fazla bilgi sahibi değildiler." demektedir.²¹ Kesin bir ifadeyle Moğol unsurunu kabul eden bu araştırmacıdan başka kısmen Lindner'de bu konuyu kendi içerisinde tartışmış ve onun öncesinde yapılan çalışmaları karşılaştırmıştır. Bundan ziyade Kayı Boyu havsalasının II. Murad devrinde diğer beyliklere karşı bir üstünlük kurma girişimi olarak kabul etmiştir.²² Lindner başka bir çalışmasında da benzer ifadelere yer vermektedir. Ona göre sadece XV. yüzyıl kroniklerine bakarak Osmanoğulları'nı Oğuzlara bağlamının çok inandırıcı olamayacağını anlatmaktadır. Ona göre Osman Bey yanındaki göçebe gruplarla devletini meydana getirmiştir.²³ Wittek ve Lindner'in Oğuzların sonradan eklenmesiyle ilgili bu görüşü paylaşan yerli araştırmacılarımız da mevcuttur. Mehmet Ali Kılıçbay bunlardan bir tanesidir. O da I. Murad döneminde Kayı mensubiyetinin ortaya çıkmasının aynı nedenlerden kaynaklandığını belirtiyor. Osmanlıların o dönemde Rumeli'nin yanında Anadolu Beyliklerinin de üzerine gitmeye başlamasıyla oluşan soylu-soysuz münakaşaları Osmanlı'nın Kayı Boyu'nu ortaya atmasıyla onların üzerinde hüküm kurmak istemesinden dolayı olduğunu aktarıyor.²⁴ Bu sonuçların yanında Kayı boyuna bağlılık meselesini bazı araştırmacılar "Oğuz Efsanesi" olarak da görmekteyiz. Oğuz kavramının tarihi bir gerçeklikten çok bir hikâyeye ve bir söylenceye dayalı olduğu belirtilmeye edilmeye çalışılmıştır.²⁵

Osmanlı'nın kuruluş problemlerini başlatan isim olarak gösterilen Gibbons tartışmaları çok farklılık arz edecek noktalara taşımıştır. O, etnik kökenden çok Osmanlıların dinsel kökenleriyle ilgili varsayımlar ortaya atmıştır. Çok eleştirilen fikri ise Osmanlıların Gayrimüslim bir tebaadan geldikleri idi. Gibbons, Osmanlıların kurulduğu coğrafyada Osman Beyin karizmasının etrafına toplulukları çektiğini ve grupların çok çeşitli olduğunu izah etmiştir. Göçebe Türkmenler ve yerli

²¹ Nicolae Jorga (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, Çev. Kemal Beydili, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, s.157.

²² Rudi Paul Lindner (2010), *Explorations in Ottoman Prehistory*, s. 25-26.

²³ Rudi Paul Lindner (2000), , *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, s.83; Osmanlıların etnik tartışmaları için ayrıca bkz. Rudi Paul Lindner (1999), "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

²⁴ Mehmet Ali Kılıçbay (2004), "Osmanlı Kuruluşunun Efsanevi Yanı", *Efsaneler ve Gerçekler*, (Panel Bildirileri), İmge Kitabevi, 2. Bas., Ankara, s. 30.

²⁵ Aldo Gallotta (1997), "Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devletinin Kökenleri: Bir İnceleme" *Osmanlı Beyliği*, Edi. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. G. Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., s.41.

halkın onun etrafında toplandığı belirtilmiştir. Gibbons yazmış olduğu kitabında Osman Bey'in Müslüman oluşunu anlatmaktadır. Anlatımını çevirmeye çalışırsak şöyle bir hikâye ortaya çıkmaktadır.

“Osman gece dindar bir Müslümanın (Şeyh Edabalı) evine geçer. Uyumadan önce ev sahibi odasına gelir ve bir kitap bırakır. Osman ne olduğunu sorar ve cevabında Kur'an-ı Kerim olduğunu öğrenir. Ev sahibi Kur'an'ın Allah'ın Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) aracılığıyla indirdiği sözleridir diye açıklama yapar. Osman da kitabı alır ve sabaha kadar ayakta okur. Daha sonra rüyasında bir melek ona yaklaşır ve şöyle der: bu ebedi sözleri büyük bir saygıyla okuduğundan dolayı, çocukların ve çocuklarının çocuklarının nesli büyük bir onura sahip olacaktır.”²⁶

Bu şekilde Osman Gazi'nin İslam ile tanıştığı belirtilmeye çalışılmıştır. Müellif bu iddiasını kroniklere atfen izah etmeye çalışmıştır. Lakin birçok konuda bu kronikleri yeteriz ve inandırıcılıktan uzak gören araştırmacı bu konuda bu kroniklerdeki efsane ve rivayetlere yaslanmaktan kendisini alamamıştır.

Gibbons'un bu iddiaları ortaya attığında Osmanlı Devleti hala fiili olarak varlığını devam ettirmekteydi. Köprülü onu tam bir Türkolog olarak görmese de fikirlerini ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve tenkitlerde bulunmuştur. Onun incelemelerine göre müellifin Osmanoğulları hakkındaki bazı görüşleri şöyle teşkil edilmiştir:²⁷

- Ertuğrul Gazi Moğol istilasından kaçıp Söğüt'e gelen küçük bir aşiretin reisidir.
- Osman Gazi'nin küçük aşireti müşrik olan çobanlardan müteşekkildi.
- Müslüman coğrafyasına ikâmet ettikten sonra İslamiyet'e girdiler.
- Osmanlıların nüfus olarak çoğalmasındaki en büyük etken Rumların ve diğer yerli unsurların katkısıdır.
- Osmanlılar bir ırk teşekkül ettiler. Bu ırk Türk ırkı değildir. Zira müşrik Türkler, Hristiyan Rumlar İslam dinine girerek yeni bir ırk oluşturdular.

²⁶ Herbert Adams Gibbons (1916), *The Foundation of the Ottoman Empire*, The Century Co., New York, s. 23. Müellif bu alıntıyı kroniklerden derlemiştir.

²⁷ Fuad Köprülü (1984), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.3-5. Ayr. Özellikle Osmanlı'nın yıkılış sürecine girdiği 1910'lu yıllarda Gibbons ve benzeri araştırmacıların devletin kökenini veya zeminini Hristiyan unsurlara dayandırdığı görülmüştür. Bunun için bkz. Taner Timur (2004), “Kurucu Efsaneler ve Devlet”, *Efsaneler ve Gerçekler, (Panel Bildirileri)*, İmge Kitabevi, 2. Bas., Ankara, s.43-44.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

Menkıbeler ve dönemin nüfus yapısından yararlanılarak Osmanlıların farklı unsurlardan ve özellikle gayrimüslim yapılardan yeni bir oluşum vücuda getirdiğini nakleden yazar bu şekilde Oğuzları ve aynı zamanda Kayıları reddetmektedir. Lakin bu durumda menkıbelerde geçen bu anlatımların doğruluğu müellif tarafından kabul ediliyorsa da aynı kroniklerde geçen Kayı ve Oğuz ilişkisi pek rağbet görmemiştir.

Gibbons'un iddialarına destek olarak Collins J. Heywood'un aktarımlarında Osmanlı'nın gayrimüslimliği ile ilgili Hollandalı bir oryantalist olan J. H. Karames'in iddiaları da bulunmaktadır. Ona göre Osmanlılar Karesiler gibi gayrimüslimdir. Osman Bey'in adının menşei'nin "ataman"dan geldiğini bununda Pontus akıncı liderlerinden biri olduğunu söylemektedir. Bu ataman unvanının "Pontik" unvanıyla eşleştiğini izah etmeye çalışmıştır. Bu unvan ismi Müslüman-Türk kültürü içerisine girildiğinde Osman şekline dönüşmüştür denilmektedir.²⁸ Lakin bunu çok fazla destekleyen anlatımlar mevcut değildir. İsmi ve bahsedilen coğrafyanın biraz zorlamayla o hale getirildiği görülmektedir. Belirtilen bu görüş ve nazariyatların yanında çok fazla görülmesi de Osmanlı ailesi için onların köylü olduklarını savunanlar da bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Oruç Beğ tarihinde bulunan "Ertuğrul, Osman küçük iken ona çift sürdürürdü" şeklindeki ibareden dolayı Osmanlıların başlangıçta köylü olduklarını iddia etmişlerdir. Bu iddiayı ortaya atanlardan biri Konstantin Mihailoviç'tir.²⁹ *Historica Turchesca* adlı kaynakta da benzer ifadelerin varlığından bahsedilir. Bunun yanında Osmanlıların Arap soylu olması da zikredilen unsurlardandır. Bu durumu Enveri'nin *Düsturname*'sinden esinlenerek ortaya atmaktadırlar.³⁰

Osmanoğulları'nın asabiyeti hakkında yerli araştırmacılar yabancılara göre Osmanoğulları'nın Kayı ve Oğuz ilişkisini reddetmektense birbirlerine olan bağlarını ortaya komaya çalışmışlardır. Özellikle Fuad Köprülü Vittek ve Gibbons gibi bahsi geçen ilim adamlarını kıyasıya eleştirmiştir. Feridun Emecen Kayı geleneğinin Osmanlı hanedanlığı tarafından kabul görüldüğünü ve XV-XVI. Yüzyıl tahrir defterlerinde Osmanlı merkez sahasında Kayıların bulunduğunu anlatmıştır. Daha önce bahsi geçen iddialara nazaran Osmanlıların Kayı'ya bağlılığı diğer Anadolu Türkmen unsurlara karşı bir üstünlük kurma

²⁸ Colin J. Heywood (1999), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi: Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 143.

²⁹ Fatma Acun (1997), "İlk Osmanlılara Dair", s.7.

³⁰ Colin İmber (1997), "Osman Gazi Efsanesi", *Osmanlı Beyliği*, Edi. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. G. Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., s.75.

amacından gerçekleşmediğini zira Kayı lafsının kullanımının o zamanlar çok muteber olmadığını anlatmaktadır. Kayı boyuna mensubiyetin o asırlarda çok cazip olmadığı ve meşruiyet kazanmak için Kayılara bağlılığı uydurmuş olamayacakları aktarılmıştır.³¹ Eğer böyle bir icraat içerisine zuhur edecek olsalardı daha göz önünde ve adı daha duyulmuş bir boyu tercih edebilirlerdi. Zira Kayı boyu o zamanlar çok ön kısımlarda bulunan bir boy değildi. Bu ahvâli Fuad Köprülü’de vurgulamıştır. Ona göre de Kayı an’anesinin XIV. yüzyılda II. Murad devrinde birden bire peydah olmadığını ve elimizdeki eserlerin (Ahmedî’den başlayarak) o devirde çıkması ve ondan önceki kaynaklara ulaşamamamız bu durumun ortaya çıkışını daha sonraki yıllara kaldığı anlamına gelmez ve kayı gerçeğini değiştirmez. Ona göre Osmanlı Sultanları meşruiyetlerini kanıtlamak için bir silsile uydursalardı saray tarihçileri hep aynı anlatıyı yazarlardı. Bu gün elimize ulaşan kroniklerde zaman zaman farklılar bulunmaktadır.

Osmanlıların Kayı Aşiretinin Anadolu’nun uçlarında yaşayan küçük bir parçası olduğu ihtimali hayli güçlüdür.³² Uzunçarşılı da Osmanlıların Kayı münasebetini anlattığı bölümlerde Kayıların Anadolu’ya gelişini ve devletin te’sis edilmesini Kayılarla paralel anlatır. Ona göre de Kayıların varlığı su götürmez bir gerçekliktir. Hata Osman Bey’in ele geçirdiği yerleri Oğuz an’anesine göre akrabaları ve silah arkadaşlarına dirlik olarak pay etmesi de Kayıların tarihi bir gerçeklik olma yolunda sayılabilecek işaretlerden birisidir.³³ Halil İnalcık ise özellikle kroniklerde geçen Kayı unsurunun II. Murad devrinde Timur’un üstünlük iddialarına karşı olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Bu devirden sonra şehzadelere Oğuz adları verilmeye başlanmış silah ve toplara kayı damgaları vurulmuştur.³⁴

Ahmet Şimşirgil kroniklerden yapmış olduğu aktarımlardan Osmanlıların Kayı boyuna mensup bir aile olduğunu ve kurulduğu dönemlerde Kayı’nın devleti kurma hakkına sahip olan boy olduğunu bizlere göstermeye çalışmıştır.³⁵ Bu göstergelere eklenebilecek daha birçok değerli çalışma mevcuttur. Fakat anlaşılması gereken husus şu olsa gerek ki yabancı araştırmacıların aksine yerli ilim adamları Kayı varlığını bir tarihsel gerçeklik olarak görmektedirler. Kimisi kroniklere dayandırır

³¹ Feridun Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Fetret Devrine” *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay. Ankara, s.18-19.

³² M. Fuat Köprülü (1943), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Etnik Menşei Mes’eleleri” s. 297.

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1988), *Osmanlı Tarihi*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s.97-105.

³⁴ Halil İnalcık, “Tarih: Sadece Tarihten İbaret Midir?” *Kuruluş*, Edi. Elif Ayla, Hayy Kitap, 2. Bas., İstanbul, s.118.

³⁵ Ahmet Şimşirgil (2014), *Kayı-I*, Timaş, 14. Bas. İstanbul, s. 26.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

kimisi başka unsurlara atıfta bulunurlar. Ama bu konu ve bu sorunun cevaplanma alanı birbirlerine hilaf olan araştırmacıların çarpışma alanı olmaya devam edecek gibi durmaktadır. Bu alanda ne kadar eleştirilirse eleştirilsinler yine de gidilecek öncelikli merci bu müverrih ve vaka'nüvistlerdir. Bu kronikleri mantık süzgecinden geçirerek bir sonuca yaklaşmak gereklidir. Peki Ahmedî'den başlayarak bu kroniklerde Kayı ve Osmanoğulları'nın soy kütüğü hakkında ne gibi izahatlar sunulmaktadır. Öncelikli olarak hepsinde Kayı lafsını görebilmekteyiz ve karşımıza Hz. Nuh ve oğlu Yafes'ten başlayan bir silsile çıkmaktadır. Bu silsile içerisinde küçük farklılıklar olsa da genelde paralellik göstermektedir. Ahmedî'nin İskender-Nâme'sinde Âğâz-ı Dâsitân bölümünde Ertuğrul Bey ve Osman Bey'den bahsedilir. Ertuğrul Bey'in Oğuzlardan Gökalp'in neslinden olduğunu mısralarında belirtmiştir.³⁶ Aynı şekilde Ahmedî gibi Enverî de manzum olarak benzer şeyleri kaleme almış ve Osmanlıların Oğuz soyunu aktarmış ve Kayıları Hz. Nuh'a kadar götürmüştür.³⁷ Şükrullah'ın tarihi aydınlatmaya çalıştığı Behcetü't Tevârihin'de de bahsedilen silsile biraz farklı olarak aksetmiştir. Bu eserde Nihal Atsız'ın tablo haline getirdiği üzere şu şekilde bir nizam oluşmuştur: *Hz. Nûh-Yâfes-Kayı Han- Kara Han- Oğuz Han-Gök Alp- Kızıl Buğa- Kaya Alp- Süleyman Şah- Ertuğrul- Osman- Orhan- Murad-Yıldırım Beyazıt-Murad- Fatih Mehmed.*³⁸

II. Murad devrinde Osmanlıların soy kütüğünü ortaya çıkarmak amacıyla yine II. Murad'ın isteğiyle kaleme alınmış bir eser olan Selçuknâme'de Oğuz Boylarını ve Kayıların geçmiş silsilelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Eserin bu yönlü olması II. Murad devrinde soy olarak üstünlük kurma çabasına örnek olarak gösterilebilmektedir. Lakin Yazıcıoğlu bu eserini kayıp Oğuznâme'yi ve Reşideddin gibi Oğuznâme yazarlarını da kullanarak kaleme almıştır.³⁹

Fatih Sultan Mehmed devrine kadar yaşamış olan Âşıkpaşazade eserinin birinci bölümünde Osmanoğulları'nın soy kütüğünden bahsetmiştir. O da soyu Hz. Nuh'a kadar götürmüş fakat Şükrullah'tan daha fazla ismi

³⁶ Ahmedî (1983), *İskender-Nâme*, Haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, s.65b.

³⁷ Enverî (2012), *Dütürnâme-i Enverî*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul, s. 3-20.

³⁸ Kaynakta bu isimler dağınık bir şekildedir. Bunları icmâ eden Nihal Atsız'dır. Şükrullah Efendi (2010), *Behcetü't Tevârih*, Haz. Hasan Almaz, Mostar, İstanbul, s.306.

³⁹ Yazıcızâde Ali (2014), *Selçuk-Nâme (Tıpkıbasım)*, Haz. Abdullah Bakır, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.5-6-10a-13b. Kaynakta oğuzların içtimai durumu gösterilmiştir. Bununla alakalı ayrıca bkz. A.Zeki Velidî Togan (1972), *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)*, Kayı Yay. İstanbul; M. Fahrettin Kırzioğlu (1952), *Dede-Korkut Oğuznameleri*, I. Kitap, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul.

zikretmiştir. Ona göre Osmanlı silsilesi şu şekilde gelmiştir: “Osman Gazi İbn Ertuğrul Gazi ibn Süleyman Gazi ibn Kayaalp ibn Kızıl Buğa ibn Bayındır ibn Aykolug İbn Togar ibn Kaynutur ibn Sunkur ibn Bakıyı ibn Sugar ibn Toktemur ibn Basuk ibn Gök Alp ibn Oğuz ibn Karahan ibn Aykutluk ibn Tozak ibn Karahan ibn Baysub ibn Kamari ibn Kızıl Buğa ibn Baybus ibn Togar ibn Sevinç ibn Çarboga ibn Kurtulmuş ibn Karaca ibn Amudı ibn Karalu Oğlan ibn Süleyman Şah ibn Karahul ibn Korluga ibn Yantemur ibn Turtmuş ibn Çin ibn Maçin ibn Yafes ibn Nûh Nebî.”⁴⁰ Kaynakta Şükrullah Efendi ve diğerler kaynaklara nazaran daha fazla isim geçmektedir. Eserin hemen giriş kısmında bu silsileyi vermiş ve yazdığı bir çift mısradaki “Devrimde olanı defter ettim Oğuz’dan olan Gök Alp’e gittim.” demiştir. Ayrıca Osmanoğulları’nın menkıbelerini ve soylarını anlattığını beyan etmiştir.⁴¹ Bu kroniklerin silsile anlatıları diğer kaynaklarda da devam etmekte ve benzerlik göstermektedir. İbn-i Kemal⁴², Nâimâ⁴³, Hasan bin Mahmud Bayati⁴⁴, Oruç Beğ⁴⁵, Mehmed Neşri⁴⁶, Katib Çelebi⁴⁷, Mustafa Nuri Paşa⁴⁸ gibi kronik yazarlarının kaynaklarında Osmanlı ailesinin silsilesi küçük farklılıklar dışında tutarlılık göstermektedir. Lakin bu kaynakların güvenli olup olmadığı, konumuzun sorularına cevap verip veremediği hala tartışılıyor. Bu tartışmalar ile birlikte farklılıklara şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Ama bu şüpheler ile Osmanoğulları’nın Kayı Boyu ile bağının kroniklere güvenememe sorunuyla reddedilmesi çok makul bir sonuç olarak görülmemelidir.

Osmanlı’nın kurulmuş olduğu Bitinya denilen bölge bugün bile sosyolojik ve antropolojik incelemelere tabi tutulsa oradaki Kayı varlığı gözler önüne serilebilir. Zira yapılan bölgesel çalışmalarda Bilecik, Eskişehir ve Kütahya civarında hala Kayıların etkin bir nüfus oranına

⁴⁰ Aşık Paşazade (H.1332), *Tevarih-İ Ali Osman*, Haz. Müze-i Hümayun Hafız Kâtip Muavini Ali Bey, Matbaai Amire, İstanbul, s. 2-3.; Aşık Paşazade (2014), *Tevarih-İ Ali Osman*, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkubbe, İstanbul, s. 273.

⁴¹ Aşık Paşazade (H.1332), *Tevarih-İ Ali Osman*, s. 1-2.

⁴² İbn-i Kemal (1991), *Tevarih-İ Ali Osman*, Haz.Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.44-45.

⁴³ Nâimâ Mustafa Efendi (1967), *Nâimâ Tarihî*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, s.22.

⁴⁴ Hasan bin Mahmud Bayati (H.1331), *Câm-ı Cem Ayîn*, Ali Emîrî, Dersâdet Matbuası, eserin içerisinde şecere sırasıyla anlatılmaktadır.

⁴⁵ Oruç Beğ (2014), *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

⁴⁶ Mevlânâ Mehmed Neşri (2013), *Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, s. 7-8.

⁴⁷ Kâtip Çelebi (2009), *Fezleketü akvâli’l-Ahyâr fi’lmi’t-Târîh v’l-Ahbâr*, Haz. Seyyid Muhammed es-

Seyyid, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

⁴⁸ Mustafa Nuri Paşa (2014), *Netâyicü’l-Vukû’ât*, Haz. Yılmaz Kurt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

sahip oldukları belirtilmiştir. Hatta Osmanlıların mensubu olduğu bilinen Karakeçililerin o topraklarda kimliklerini muhafaza ettikleri ve Osmanlı soyundan olduklarını anlattıkları bilinmelidir. Kaynaklarda genelde anlatılan Kayı Aşireti kavramıdır. Oysa şu var ki, Kayı bir aşiret değildir. O kısımlarda anlatılan Kayı Boyu'nun bir aşireti olsa gerek. Zira kroniklerde 400 çadırdan bahsedilmektedir. Oysa koskoca Kayı Boyu'nu bu kadarlık bir topluluk tek başına temsil edemez. Bugün coğrafyamızda Kayı'ya bağlı birçok Yörük aşireti mevcuttur. Bunlardan Sarıkeçililer, Karakeçililer, Haytalar, Honamlılar vb. obalardır. Burada Osmanoğulları'nın Kayı'dan öte Karakeçili kimliğini de göz ardı etmemek gerekir. Devletin kurulduğu coğrafyada var olan Kayıların olduğu bölge Karakeçililerin de coğrafyasıdır ve bugün Kayı bir kimlik olarak kullanılmıyorsa da Karakeçili bir kimlik olarak varlığını devam ettirmektedir. Bizlerin zaman zaman gerçekleştirdiği saha çalışmalarında Karakeçililerin Osmanlı soyundan olduklarını söyleyerek övünmekte ve dedelerinin bu nedenle diğer Yörük aşiretlere nazaran daha rahat göçtükleri ve devletin onlara kolaylık gösterdiklerini anlatmaktadırlar. Karakeçililerle ilgili yapılan bölgesel nitelikli nüfus çalışmalarından bazılarında çıkan sonuçlar ilgi çekicidir. Muharrem Bayar'ın Karakeçililerin nüfus hareketini gösteren çalışmasında elde ettiği verilerle hazırlanmış olduğu nüfus cetvellerinde Söğüt Kazası'nda 2170 kişi 368 hane Karakeçili olarak belirtilmiştir.⁴⁹ Yerel araştırmacılardan İsmet Yücel Bilecik, Eskişehir, Bursa, Pazaryeri gibi bölgelerde birçok Karakeçili köyü tespit etmiştir.⁵⁰ Günümüzde her Eylül ayında Söğüt'te gerçekleşen Ertuğrul Gazi'yi Anma Şenlikleri Karakeçililer merkezli gerçekleşmektedir. Hatta bu etkinlikler Osmanlı döneminde de gerçekleştirilmekteydi. Her yılın Rebi'ülahir ayında resmi bir şekilde Karakeçililer Ertuğrul Gazi Türbesi'nde bazı dini etkinlikler gerçekleştirirlerdi.⁵¹ Mevzubahis olan bu etkinlikler ile alakalı Söğüt'te eski Osmanlı fotoğraflarını görebilmek mümkündür. Eski Söğüt Hamidiye İdadisi'nde bunlar sergilenmektedir. Yapılan arşiv çalışmalarında Karakeçililerin Kayı Boyuna mensupluğu açık bir durumdur.⁵² Osmanlıların da Kayıların Karakeçili Aşireti'nden olduğu da çok güçlü bir

⁴⁹ Muharrem Bayar (2004), *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskânı*, Kişisel Bas. İstanbul, s.73.

⁵⁰ İsmet Yücel (2002), *Kayı Boyu Karakeçili Yörükleri Yarımca*, Kişisel Bas., Ankara, s.1.

⁵¹ Üçler Bulduk (1997), İdari ve Sosyal Açısından Karakeçili Aşireti ve Yerleşmeleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, sayı. 30, Ankara, s.38.

⁵² Bkz. Yusuf Halaçoğlu (2011), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler Oymaklar (1453-1650)*, Cilt III, Togan yay. İstanbul, s.1222-1228.; Cevdet Türkay (2005), *Başbakanlık Arşivlerine Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yay. İkinci Bas. İstanbul.

iddiadır. Bununla alakalı bir savaşta Ertuğrul Gazi'nin Alplerine vurun Karakeçililerim diye bağırdığı⁵³ ve Sultan II. Abdülhamid Han'ın kendisine Karakeçililerden müteşekkil bir muhafız birliği kurduğu bilinmektedir.⁵⁴ Hatta bizim Samsun Vezirköprü Özyörük Köyü 'de tespit ettiğimiz bir ailenin dedeleri bu muafız birliğinde çavuşluk yapmıştır. Toygar Ailesinden Süleyman Çavuş bu vazifeyi üstlenmiştir. Bu aile Karakeçili olup Cumhuriyetin kurulmasıyla şimdiki bölgelerine göçmüşlerdir.⁵⁵ Abdülhamit Han'ın kendi akrabalarımı dediği bu aşiretin üzerinde daha ehemmiyetli durulması bir zorunluluktur. Zira Oğuz ve Kayı eksenli gerçekleşen tartışmaya kuvvetli bir şekilde bu unsur da eklenebilir.

Bu sorun ile alakalı keskin ifadelerden kaçınmaya çalışsak da Osmanoğulları'nın Kayı ve Oğuzlara bağlılığı diğer iddialardan çok daha güçlüdür. Sadece kronikler yardımıyla değil coğrafi ve sosyolojik verilerin devreye sokulmasıyla da iddia kendini daha kuvvetli savunabilmektedir. Bu duruma örnek olarak Anadolu'daki konar-göçer Yörüklerle geçmişleri sorulduğunda tarihleriyle ilgili derin bilgiler ihraz edilebilmektedir. Misal olarak okuma-yazma bilmeyen 90 yaşındaki bir Yörük kocasına kim olduğu sorulduğunda sizlere boyunu, aşiretini ve Horasan bölgesinden geldiğini ifade edebilmektedir. Kısacası konar-göçerliğin sahip olduğu şifâî kültür içerisinde eskiye dayalı çok fazla belge niteliğinde unsur kalmasa da sözlü aktarımın çok kuvvetli olduğunu da unutmamak gerekir. Bu gün hala bu kimlikleri bünyesinde kullanan insanlar mevcuttur. Osmanlıların Kayı veya Karakeçili olduğunu anlayabilmek için illaki ulaşamadığımız 1300'lü yılların kaynaklarına gitmemize gerek yoktur.

Osmanlıların Kayı'ya bağlılığını ispat eden bir başka unsur ise XIV. yüzyılda basılan sikkelerdir. Bu sikkelerde özellikle Orhan Bey döneminde Kayı damgası bulunmaktadır. Günümüzde araştırmacılar tarafında ortaya konulan bu nümizmatik gerçeklikler bahsi geçen Kayı olgusunu iyice te'yd etmektedir. ⁵⁶ Osmanlıların Nûh Nebî'ye kadar aktarılan silsilelerinde yakın tarihli sayılabilecek bir unsur hayli tartışmalı bir durum meydana getirmektedir. Bu mesele Ertuğrul Gazi'nin babasının

⁵³ Osman Özkul (2007), "Karakeçili Aşireti Hakkında Yapılmış Bir Çalışma" , *Anadolu'da Yörükler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, Phoenix, Ankara, s 202

⁵⁴ Erhan Afyoncu (2013), II. Abdülhamit'in Yatak Odasının Kapısında Karakeçili Yörükleri Yatardı, *Bugün Gazetesi*, 08 Aralık 2013, <http://www.bugun.com.tr/ikinci-abdulhamidin-yatak-odasinin-kapisinda-karakecili-yorukleri-yatardi-yazisi-888918> (25.01.2015); makalede II. Abdülhamit Han'ın sarayında görevlendirmek üzere Ertuğrul Gazi ile birlikte Söğüt'e gelmiş Karakeçililerden 200 kişilik bir süvari birliği kurduğundan bahsedilmiştir.

⁵⁵ Yakup Yılmaz (2015), "Samsun Yörükleri", *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun

⁵⁶ Hakan Yılmaz (2009), "Osmanlı Hanedanı Oğuz Soyundan Kayı Boyundandır", *Hakikat Dergisi*, ekim, 2009, <http://www.hakikat.com/anabuay.html> (15..1.2015.)

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

kim olduğudur. Gerekli yargılara araştırmacılar kısmen varsalar da bu problemin üzerindeki cevşen aşılabilmiş değildir. Hatta kimileri Ertuğrul Gazi'nin varlığını bile tartışmaktadır fakat biz bunun üzerinde durmayacağız. Çünkü Ertuğrul Gazi'nin varlığı su götürmez bir gerçekliktir.⁵⁷ şimdilik karşımıza Kayı Boyu meselesindeki gibi çok yönlü cevaplar çıkmasa da iki sonuç arasında doğruyu bulmaya çalışacağız. Konuya derinlemesine inildiğinde durum kısmen aydınlansa da yapbozun tüm parçaları bir araya gelememektedir. Zira Ertuğrul Gazi'nin atasının Süleyman şah mı yoksa Gündüz Alp mi olduğuna konusu biraz daha muzlim bir şekildedir. Konunun aydınlanması için başvurduğumuz kronikler, menakıbnameler cevap için kafa karıştırıcı bir şekilde bizlere dönmektedir. Kroniklerin bir kısmında Gündüz Alp'in Ertuğrul Gazi'nin babası olduğuna aktarılrken birçoğunda da Süleyman şah ismi zikredilmiştir. Bunlara örnek olarak Enverî⁵⁸, Ahmedî⁵⁹ ve Karamanî Mehmed Pařa⁶⁰ Gündüz Alp; Aşıkpaşazade, Oruç Bey, Neşri, şükruallah Efendi, Elvan Çelebi⁶¹ Osmanoğlularının tarihini anlattıklarında ya silsile şemalarında ya da Kayıların Anadolu'ya geçiş hikâyelerinde Süleyman şah'ı anlatmışlardır. İlginç olan bir şey var ki oda Gündüz Alp ile ilgili bu şekilde bir hikâyenin olmayışdır. Sadece Süleyman şah bir öykünün de kahramanı durumundadır. Ayrıca yerli kroniklerin bir kısmında bahsedilen Gündüzalp'ten Yunanlı tarihçi Chalkondyles te bahsetmektedir. Eserinde Ertuğrul Gazi'den ve babası Gündüzalp'ten “Dulzapes” olarak söz etmektedir. 1662 yılında Paris'te yapılan baskısında Osmanlıların Oğuzlar ile ilgili bağlantısını ve Gündüzalp'in Ertuğrul Gazi'nin babası olduğunu belirtmiştir.⁶²

⁵⁷ Bununla ilgili Osman Gazi döneminde basılan bir sikkede “Osman bin Ertuğrul” yazmaktadır ve ayrıca kroniklerin hepsinde Ertuğrul Gazi'den bahsedilir. Sikkeler için bkz. İbrahim Artuk (1980), “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1071-1920*, Ankara, s. 28-29; Rudi Paul Lindner (2010), *Explorations in Ottoman Prehistory*, s.18.

⁵⁸ Enverî (2012), *Dütürnâme-i Enverî*, s. 19.

⁵⁹ Ahmedî (1983), *İskender-Nâme*, s. 65b.

⁶⁰ İbn-i Kemal (1991), *Tevarih-İ Ali Osman*, s. 44.İbn-i Kemal'in kendi görüşü Süleyman şah olduğudur. Lakin eserinde Karamanî Mehmed Paşa'nın Gündüz Alp'i gösterdiği şecereye de yer vermiştir.

⁶¹ Elvan Çelebi Menakıbnamesinde Süleyman şah ve devrin alimlerinden şeyh Edebalı'dan söz etmiştir. Bu ikisinin de Baba İshak'ın müritlerinden olduğunu iletmiştir. Lakin bu Süleyman şah'ın Kutalmışoğlu olup olmadığı belli değildir. Elvan Çelebi (1984), *Menaâkıbü'l-Kudsiyye Fi Menâsıbü'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, Edebiyat Fakültesi Mat., İstanbul, s. 33

⁶² Laonikon Chalkondyles (1662), *Histoire generale des turcs, contenant l'histoire de Chalcondyle*, c.I, Çev. Balsie de Urgenaire, Bas. chez Augustin Courbé dans la petite salle du palais a la palme, Paris, s.6.

Süleyman Şah ile ilgili kroniklerde Mahan şehrinin padişahu olduğu ve büyük bir Tatar grubuyla (Oruç Bey'de bu sayı 50.000'dir.) Anadolu'ya geldiği ve buralarda birçok gazalar ettiği ve ayrıca Halep civarına geldiklerinde Süleyman Şah'ın at tepmesi sonucu Fırat Nehrine düşüp boğulduğu aktarılır. Daha sonrasında ise o civardaki Ca'ber Kalesinin önüne defnedildiği söylenir⁶³. Süleyman Şah'ın aktarılan bu kıssası bizlere doğrudan Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ı hatırlatmaktadır. Keza günümüzün konuyla alakalı birçok araştırmacısı da bu görüştedir. Peki, Süleyman Şah'ın olmadığını düşündüğümüzde cevabın Gündüz Alp olduğundan emin olabilir miyiz? Ya da Süleyman Şah'ın aslında anlatılan o kıssalardaki gibi bir yaşamı olmadığı ihtimali var mıdır? Birkaç kaynakta bahsedilen Gündüz Alp'in bir çok kronikte Süleyman Şah'ın oğlu Ertuğrul Gazi'nin kardeşi gibi gösterilmesi isimlerde bir karışıklık oluşmuş olabileceğini de ortaya koymaktadır. Süleyman Şah'tan vazgeçip Gündüz Alp'e yöneldiğimiz vakit elimizde birkaç kronikten ve Süleyman Şah kıssasının doğru olamayacağını varsaymaktan başka ne var? Lindner'in arka yüzünü okuyamadığım dediği İbrahim Artuk'un 1980 yılında ortaya atmış olduğu bir Osman Gazi sikkesi bizlerin ilerlemesine yardımcı olabilir (Foto:2-Foto:3⁶⁴). Zira Hakikat Dergisi'nde Hakan Yılmaz bu sikkenin arka tarafında "Ertuğrul bin Gündüz Alp" yazdığını izah etmiştir.⁶⁵ Ön kısmında "Osman bin Ertuğrul" yazan bu sikke İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.⁶⁶ Bu verilerle birlikte Süleyman Şah olasılığı daha düşük bir seviyeye gerilemiştir. Zaten anlatılara göre olma ihtimali zayıf olan bu olasılık bizleri Gündüz Alp'e yönlendirmeye mecbur etmiştir. Sonuçta bu verilerden yola çıkarak genelden özele doğru Osmanoğulları'nın soy kaynakları Oğuz-Kayı Boyu-Karakeçili Aşireti ve Gündüzalp'e dayanmaktadır. Evvelin ve günümüzün elde olan verileri bu sonucu elde etmemizi sağlıyor. Lakin ahirin bizlere ne sunacağı, getireceği yeniliklerle

⁶³ Oruç Beğ (2014), *Oruç Beğ Tarihi*, s.5-6.; Aşık Paşazade (H.1332), *Tevarih-İ Ali Osman*, s.3.; Mevlânâ Mehmed Neşri (2013), *Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, s. 29-30.; ayrıca Gündüz Alp'in Ankara-Beypazarı-Hirkatepe Köyü'nde bir türbesi olduğu bilinmektedir. Ona ait olduğu sanılan türbe köy halkı tarafından korunup bakılmaktadır. Bkz. <http://www.gazigunduzalp.com/hirkatepekiyoyu.htm> (15.01.2015); Ayrıca bkz. Yavuz Bahadıroğlu (2011), *Osman Bey*, Nesil Yay., İstanbul, s.16.

⁶⁴ İbrahim Artuk (1980), "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke". Burada verilen fotoğraflarda ve yazılarda sikkenin üzerinde bulunan yazılar ve okunmayan bir alan bulunmaktadır. Bu alan daha sonra araştırmacılar tarafından okunmuştur.

⁶⁵ Hakan Yılmaz, "Osman Gazi'nin Bastırdığı Sikkeler ve Ona Atfedilen Yeni Bir Sikke hakkında", *Hakikat Dergisi*, Nisan 2011, <http://www.hakikat.com/anabuay.html> (11.01.2015)

⁶⁶ Ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Osmanlı sikkelerini ve içerikleri için bkz. İbrahim Artuk, Cevriye Artuk (1974), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, c.II, Milli Eğitim Bas., İstanbul. Bu kaynakta Orhan Bey'den başlayarak sikkeler açıklamalarıyla gösterilmiştir.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

ulaşılan sonuçları değiştirip değiştirmeyeceğini derinlemesine yapılacak tarih, nümizmatik, arkeolojik ve benzeri ilimlerin çabaları gösterecektir.

3.2. Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Yönelik Görüşler (Aşiret ve Gaza Olguları)

Kayıların Anadolu'ya ne şekilde ve ne zaman geldikleri kronik eserlerde anlatılmakta ve günümüz tarihçileri tarafından yorumlanmaktadır. Kimi Moğol baskısıyla birlikte Mahan'dan göç kaldırdıklarını, kimiye Anadolu'ya başlayan Türk akınlarıyla zaten önceden geldiklerini savunur. Kroniklerde anlatılan klasik söylemlerde Cengiz Han'ın hurucuna mukabil Süleyman Şah ve ona tabi olanlar Mahan'dan çıkıp Anadolu'ya gelirler. O zamanlar Selçukluların başında Alâeddin Keyhüsrev bulunmaktadır. Süleyman Şah Erzurum ve Erzincan'da birkaç yıl kaldıktan sonra yönünü Halep'e çevirdi ve daha sonra Fırat Nehri'ne düşerek boğulup öldü. Ondan geriye Sungur Tekin, Ertuğrul, Gündoğdu, ve Dünder adında dört oğlu kaldı. Ardından Ertuğrul ve kardeşi Dünder 400 yüz çadır ile Pasin ovasına göçtü. Akabinde Ankara civarındaki Karacadağ'a gittiler. Daha sonra Sultan Alaattin'e Tatarlarla yaptıkları bir savaşta yardım edip Sultanın dostluğunu kazandılar. Sultan da daha sonra Ertuğrul'a Söğüt ve Domaniç'i yurt olarak verdi.⁶⁷ Bu hikâyenin gerçekliği çok inandırıcı gelmese de gösterdiği bir sonuç var ki oda Oğuzların konar-göçer yapısına bağlı bir aşiret olgusudur. Yurt arayışı ve yaylak-kışlak için habire göçmek durumunda olmaları onların bir Türkmen aşireti olma özelliğini ortaya koymaktadır. Bu bahsi geçen özellik ile ilgili Köprülü Kayıların çok önceleri Anadolu'ya geldiğini ve hatta Artukluların kuruluşunda rol oynadıklarını söylemektedir. Ona göre Kayıların 1200'lü yılların başında Küçük Asya'ya giriş yaptıkları doğru değildir. Bu sebeple Z. Velidî Togan ve Osmanoğlularının Kayı olmadığını savunanları sert bir şekilde eleştirmiştir. Ama devletin kurulmadan önce etnik bir merkez üzerinde teşkilatlandığını ama kuruluşta bu teşkilatın geri planda kaldığını belirtmiştir.⁶⁸ Devletin kuruluşundaki etkenin aşiret olgusu olmadığını diğer birçok âlimde anlatmıştır. İnalçık, Witek ve Lindner gibi akademisyenler bu konuda devletin gazilik özelliğini ön plana çıkarmışlardır. Kuruluşta Osman Gazi'nin yanına sonradan katılan gazilerin devletin kurulmasındaki payının çok büyük olduğu

⁶⁷ Bu özetlenmiş anlatım kroniklerin birçoğunda geçmektedir. Gerçekliği akademisyenler tarafından tartışılmaktadır. Bkz. Oruç Beğ (2014), *Oruç Beğ Tarihi*, s.29-30.

⁶⁸ Fuat Köprülü (1943), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri", s. 229-303.

anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu'da mevcut durumda bulunan Ahi yapılanmasının devletin kuruluşunda tesirinin etkili olduğu ve teşkilatlanmada kullanıldıkları anlatılmaktadır. Özellikle Gisse⁶⁹ ve Uzunçarşılı bu konu hakkında fikir beyan etmişlerdir. Nitekim bir Ahi üyesi olan Şeyh Edebali'nin kızıyla evlenen Osman Gazi ve onun Edebali'yle ilişkisi bu etkiyi ortaya koymaktadır.⁷⁰

Ahmedî ve Aşıkpaşazade gibi âlimlerin eserlerinde Osmanlının ilk yıllarının anlatıldığı alanlarda çok fazla gazi ve gazilik kavramı kullanılmıştır. Osman Gazi Söğüt'e geldikten ve özellikle obasının başına geçince karizmatik ve savaşçı kimliğinin yardımıyla yanına çevreden birçok alp ve savaşçı toplandı. Aykut Alp, Turgut Alp, Konur Alp, Hasan Alp, Akçakoca, Samsa Çavuş, Köse Mihal gibi sonradan yanına katılan savaşçılardan oldukça yararlandı. O yıllarda Bizans sınırında en atik uç beyi Osman Gazi'ydi.⁷¹

Aşıkpaşazade kroniğinde Osman Gazi'nin Sultan Alaaddin'in ona hediye gönderdiği sırada ayağa kalkıp nevbet vurdurması anlatılır. Nebbet vurulması sırasında ayağa kalkılması Osmanlı Padişahları için devamlı yapılan bir ritüel haline gelmiştir. Bunun sebebini ise Aşıkpaşazade Osman Bey'in Gazi olmasından ötürü olduğunu anlatmıştır. Nebbet vurulması demek gazaya hazır olunması gerektiği anlamındadır. Padişahlar da gazaya hazır olduklarını gösterebilmek için ayağa kalkarlar.⁷²

Pachineres de devri aydınlatan eserinde Osman Gazi'nin ona destek veren gazilerle birlikte Bafeus Savaşı'na çıktığını söyler. ⁷³ Bu savaş ve devletin kuruluşunu Wittek kabile bağlarıyla değil başka bir temelde sağlandığını anlatır. Bu gazilerin etkinliğinin bir sonucudur. Kendisine lider olarak Osman Gazi'yi seçen savaşçılar onun gücünü günbegün arttırmışlardır. Bu yapıyla birlikte de Osman Gazi ve sonrasındaki Orhan Gazi bu unvanı kullanmışlardır. 1337'de Bursa'da yapılan bir caminin kitabesinde "Sultan, Gaziler sultanının oğlu, Gazi, Gazinin oğlu" gibi deyişler mevcuttur.⁷⁴ Wittek'in aktardığı bu kitabe bu gün Bursa'da Şehadet Cami'sinde

⁶⁹ Fuad Köprülü (1984), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.1.

⁷⁰ İsmail hakkı Uzunçarşılı (1988), *Osmanlı Tarihi*, s.102.

⁷¹ Halil İnalcık, "Tarih: Sadece tarihten İbarettir midir?", s.44-48.; bazı kaynaklarda Osman Gazi ve oğlu Orhan Gazi'nin sadece Hristiyanlar ile değil aynı zamanda Moğol Emirleriyle de savaştıklarını ama dönemin kaynaklarının bunların hepsini tekfur olarak gösterdiğini ve Moğollardan çok fazla bahsetmek istemediklerini aktarmışlardır. Bkz. Irène Beldiceanu-Steinherr (2002), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi" *XII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, C. III, Kısım III, Ankara, s.7.

⁷² Aşık Paşazade (H.1332), *Tevarih-İ Ali Osman*, s.10.

⁷³ Georges Pachymeres (2009), *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, s.62-63. Dipnotu tamamla.?????

⁷⁴ Paul Wittek (1985), *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, s. 26.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İkilemler Yakup YILMAZ

bulunmaktadır. Lindner de Wittek'e kutsal savaş adlandırmasıyla destek vermektedir. O da gayrimüslimlerle yapılan savaşlarda Müslüman savaşçıların Osman Gazi etrafında kümелendiğini, kuruluşta Osmanoğulları'nın göçebelere karşı bir eğilimler varken daha sonra bu ilgilerinin yok olduğunu anlatmıştır.⁷⁵

Kroniklerde üzerinde özellikle durulan gazilik unsuru ve gazilik unvanının yanında araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalar devletin temelini neye dayandığı konusunda tutarlılık göstermektedir. Osmanoğullarının başlangıçta var olan göçebe ve aşiret kültürün etkinliği daha sonra yerini gaza ve kutsal savaş anlayışına, gazilik ve gazilerin etkinliğine bırakmıştır. Bu gaziler devlet kurumlarında iyi yerlere gelmişler ve Osman Gazi'ye yoldaş olmuşlardır. Kısacası devletin başlangıcı aşiret geleneğiyle kurulmuş fakat gelişimi ve teşkilatlanması yerleşik halk ve gazilerin etkisiyle meydana gelmiştir.

3.3-Kuruluş Tarihi İkilemi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılı hususunda bir ikilem yaşanmaktadır. Zira tarih alimleri bu konuda iki sonuç arasında ikiye ayrılmıştır. Birinci sonuç Sultan Alâeddin'in Osman Bey'e beylik alametleri göndermesiyle başlayan devletleşme sürecinin gerçekleştiği 1299 yılıdır. Diğeri ise Bizans ile gerçekleşen Koyunhisar (Bafeus) Savaşıdır. Bu savaşın kazanıldığı tarih 1302'dir. Böylece devletin kuruluşuna ilişkin Söğüt'te 1299 ve Yalova'da 1302 seçimleri arasında tartışmalar süregelmiştir.

Kroniklerde ve bazı tetkik eserlerde devletin doğuşu 1299 olarak geçer. Burada mevzubahis olan olaylar Sultan Alaattin'in Osman Bey'e beylik alametleri göndermesi ve Osman Bey'in Karacahisarı fethetmesiyle beraber kendisinin de Han olduğunu dile getirmesidir. Aşıkpaşazade'de, Oruç Beğ'de ve daha birçok Osmanlı kaynağında bu durum zikrolunur. Aşıkpaşazade'nin aktardığına göre Karacahisar'ın Osman Gazi tarafından fethedilmesinden belli bir zaman sonra halk ondan bir kadı ve Cuma namazını da kıldırarak birini isterler. Osman Gazi'nin aklından geçen kişi de Tursun Fakih⁷⁶dir. Tursun Fakih Osman Gazi'ye bu durumu Selçuklu Sultanına iletilmesi gerektiğini söyleyince Osman Gazi de bu şehri bizzat kendisinin aldığını, Sultanın ona yardımcı olmadığını, Ona Sultanlık veren

⁷⁵ Rudi Paul Lindner (2000), , *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, s. 19.

⁷⁶ Fakih, İslam ilimlerinde ve İslam hukukunda ilim yapmış kişilerdir. Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde bu fakihler teşkilatlanma ve örgütlenmede çok önemli yer tutmuşlardır. Bkz. Halil İncılık (2011), *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I)*, 49.Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, s.34.

Allah'ın ona da Hanlık verdiğini, O Selçuklu soyundanım derse ben de Gök Alp oğluyum diyerek bağımsız hareket ettiğini göstermiştir. Ayrıca bu sözlerin ardından Tursun Fakih kadı olmuş ve ayrıca Karacahisar'da Cuma namazını kıldırıp hutbe okumuştur. Burada bahsedilen tarih hicretin 699'udur. Bu da 1299 ya da 1300'lere denk gelmektedir.⁷⁷

Osmanlı kroniklerinde geçen bu olaylar ve anlatılanların yanında Bizans Tarihçisi ve dönemin kaynağına sahip olan Pachimeres, Osmanlılar ve Bizans arasında zuhur eden Koyunhisar (Bafeus) Savaşı'nın anlatımında Türklerin Bizanslıları yenmesinin tüm kötülüklerin başlangıcı olduğunu anlatmıştır. O da 1302 tarihini Bizans tarafından bir dönüm noktası olarak görüldüğünü anlatmaya çalışmıştır.⁷⁸

Bu dönüm noktasının yani Osmanlıların bir savaşta bir imparatorluğu yenmesi bir kırılma anı olarak görülmüş ve devletin kuruluş tarihinin 1302 olarak zikredilmesini sağlamıştır. Bu olayın devletin başlangıç yılı olduğunu kabul eden bir çok âlim bulunmaktadır. Bunlardan Halil İnalçık 27 Temmuz 1302 tarihinin Osmanlı devletinin kuruluşu olduğunu ve meydana gelen Koyunhisar Zaferi'nin Osman Gazi üzerinde çok büyük tesirler meydana getirdiğini ve onun karizmatik bir lidere bürünmesine yol açtığını açıklamıştır. Bu şekilde Osman Gazi bir hanedan kurucusu olma durumuna erişmiştir. 1306 yılına kadar olan Bizans tarihini ve özellikle içerisinde bulunduğu İmparatorluğun mümhezimliğini anlatan Pachimeres İnalçık'ın bu konuda en büyük destekçilerinden olmuştur.⁷⁹ Yine Feridun Emecen de benzer görüşler ile İnalçık'a katkı vermektedir. O da Bafeus Savaşı'nın bir başlangıç olduğunu izah etmektedir.⁸⁰

Bazı Osmanlı Kroniklerinde de Koyunhisar Muharebesi'nin ardından Osmanlı'nın istiklal bulduğunu anlatılmaktadır. Bunlardan Mehmed Neşrî adını vermeden anlattığı Koyunhisar Savaşı'nın akabinde Karacahisar'da hutbe okutulduğunu aktarır. Ancak Osman Gazi'nin daha önce istiklal bulduğunu ama basılan sikkelerin ve hutbenin Sultan Alâeddin adına gerçekleştirildiğinden bahseder. Koyunhisar Zaferi'nden sonra Alâeddin vefat edince yerine geçecek oğlu da olmayınca hutbe Osman Gazi adına okutulur.⁸¹

⁷⁷ Aşık Paşazade (H.1332), *Tevarih-İ Ali Osman*, s.17-19; Benzer anlatım için bkz; İbn-i Kemal (1991), *Tevarih-İ Ali Osman*, s.112.

⁷⁸ Georges Pachymeres (2009), *Bizanslı Gözüyle Türkler* s. 62-63.

⁷⁹ Halil İnalçık, "Tarih: Sadece tarihten İbaret midir? *Kuruluş*, s.64-65.

⁸⁰ Feridun Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Devrine" *Türkler*, s.22-23.

⁸¹ Mevlânâ Mehmed Neşrî (2013), *Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, s.46-47.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler Yakup YILMAZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 1302 tarihi olduğu Aldo Gllotta⁸², Halil İnalıcık, Feridun Emecen gibi araştırmacılar tarafından kabul edilirken; Ahmet ŐimŐirgil⁸³ve İsmail Hakkı UzunçarŐılı⁸⁴ gibi akademisyenler 1299 tarihinin devletin başlangıcı olduğunu kabul görürler. Bunlardan Uzunçarşılı 1299 tarihinde İlhanlılara karşı yapılmış olan Sulamış İsyanı sonrasında Sultan Alâeddin'in kaçtığını ve devletin başıboş kaldığını anlatmıştır. Bu durum üzerine üstünde bir hükmedici bulunmayan Osman Gazi kendisini bağımsız bir durum içerisinde bulmuştur. Zira Selçuklu Devleti işlevselliğini kaybetmiştir.⁸⁵

Günümüzde daha çok kabul gören tarih 1302 olsa da Osman Bey'in daha öncesinde de serbest bir Şekilde hareket ettiği görülebilir. Osmanlı devletinin birçok devletin kuruluşunda rol oynayan bir anlaşma veya bir bildirge neticesinde kurulmadığı bilinmektedir.⁸⁶ Ve ayrıca yapılan bir savaş sonrasında bağımsızlık kazanma gibi bir durum da söz konusu değildir. Bu ahval içerisinde araştırmacıların elinden gelenler kroniklerdeki bilgileri süzmek ve Osman Gazi'nin hangi olaydan sonra bir devlet başkanı gibi hareket ettiğini tespit edebilmektir. Beyliğin hangi dönemlerden sonra devlet emareleri gösterdiği konularına ayrıntılı Şekilde değinmek gereklidir. Zira mevzubahis iki sonuç da kişisel görüş nezdinden kurtulamayacaktır.

Sonuç

Ulaşabilinen tüm kaynakların sonucunda elde edilen madeni cürufundan ayırarak değerli cevherini ortaya koymaya çalıştık. Araştırma yaparken torbaya koyulan tüm tezler, iddialar, kronik anlatımları ortaya konulmuş; tutarlılık ve karŐıtlıklarıyla ayrıştırılarak incelemeye tabi tutulmuştur. Bunların mukayesesiyle hâsil olan sonuçlar Şöyledir:

- Osmanoğulları Oğuzların Kayı boyuna bağlı bir aşiretin beyleridirler. Bu aşiret günümüzde de varlığını sürdüren Karakeililerdir. Onların gayrimüslim yahut Moğol oldukları iddiası gerçeklikle çok örtüşmemektedir.

⁸² Aldo Gallotta (1997), "Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devletinin Kökenleri: Bir İnceleme" *Osmanlı Beyliği*, s.61

⁸³ Ahmet Şimşirgil (2014), *Kayı-I*, s. 31.

⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1988), *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.104.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1988), *Osmanlı Tarihi*, c.I, s.104.

⁸⁶ Hasan Soyğuzel, "Metodoloji: Bilinmezlik Mağarasının Haritası", *Kuruluş*, s.38.

- Devletin kuruluş aşamasında aşiret bireyleri ve gaziler etkinken ilerleyen dönemlerde ve teşkilatlanma aşamasında özellikle aşiret unsurları etkisini yitirmiştir. Ahiler, gaziler, abdallar ve yeni katılan unsurlar etkili olmaya başlamışlardır.
- Başlangıçta konar-göçer bir yapıda olan beylik daha sonra iyice teşkilatlı bir hale gelip şehirleşecek ve aslı olan bu göçebe unsurlardan uzaklaşacaktır.
- Bazı kaynaklarda Ertuğrul Bey'in babası olarak gösterilen Süleyman Şah karakterinin aslında Selçukluları kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah olabileceği ve bunun sonucunda diğer seçenek olan Gündüzalp'in Ertuğrul Gazi'nin babası olma ihtimalinin çok daha fazla olduğu anlaşılmıştır.
- Devletin kuruluşunda aşiret mi yoksa gaza unsurunun mu daha etkili olduğu sorusu da aslında her ikisinin varlığının kabul edilmesiyle cevaplanabilmektedir. En başlarda aşiret unsurlarının etkinliği çokken özellikle Osman Beyin karizmasının ve liderlik özelliklerinin artmasıyla etrafına toplanan alp ve nökerler ile gaza unsuru daha etkili olmaya başlamıştır.
- Sonucun en zor konulabilecek ikilemlerden bir tanesi olan devletin kuruluş zamanı çok net olarak ortaya konulamamakta ama günümüz araştırmacıları 1302 olarak tahminlerde bulunmaktadır. Lakin 1299 senesi de hala reddü-merc edilebilmiş değildir.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma (1997), "İlk Osmanlılara Dair", *Kebikeç*, yıl 5, Sayı 10, Haz. Ahmet Yüksel, Kebikeç Yay., Ankara, ss.59-73.

AFYONCU, Erhan (2013), "II. Abdülhamit'in Yatak Odasının Kapısında Krakeçili Yörükleri Yatardı", *Bugün Gazetesi*, 08 Aralık 2013, <http://www.bugun.com.tr/ikinci-abdulhamidin-yatak-odasinin-kapisinda-krakecili-yorukleri-yatardi-yazisi-888918> (25.01.2015)

AHMEDÎ (1983), *İskender-Nâme*, Haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurmu Yay., Ankara.

AKDAĞ, Mustafa (1949), Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, *Bellekten*, C. XIII., Sayı:50, T.T.K. Basımevi, Ankara, ss.497-568.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

- ARTUK, İbrahim (1980), “Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke”, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1071-1920*, Ankara. Ss. 27-31.
- ARTUK, İbrahim, ARTUK, Cevriye (1974), *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, c.II, Milli Eğitim Bas., İstanbul.
- AŞIK PAŞAZADE (2014), *Tevarih-İ Alî Osman*, Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, Gökkuşbe, İstanbul
- AŞIK PAŞAZADE (H.1332), *Tevarih-İ Alî Osman*, Haz. Müze-i Hümayun Hafız Kâtib Muavini Ali Bey, Matbaai Amire, İstanbul.
- BAHADIROĞLU, Yavuz (2011), *Osman Bey*, Nesil Yay., İstanbul
- BAYAR, Muharrem (2004), *Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskânı*, Kişisel Bas. İstanbul.
- BAYATİ, Hasan bin Mahmud (H.1331), *Câm-ı Cem Ayîn*, Alî Emîrî, Dersâdet Matbuası
- BULDUK, Üçler (1999), Osmanlı Beyliği'nin oluşumunda Oğuz-Türkmen Geleneğinin Yeri, *Osmanlı*, c.I. Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.161-166.
- CHALKONDYLES, *Laonikon (1662), Histoire generale des turcs, contenant l'histoire de Chalcondyle*, c.I, Çev. Balsie de Urgenaire, Bas. chez Augustin Courbé dans la petite salle du palais a la palme, Paris
- ÇELEBİ, Elvan (1984), *Menaâkıbü'l-Kudsiyye Fî Menâsibü'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, Edebiyat Fakültesi Mat., İstanbul.
- ÇELEBİ, Kâtip (2009), *Fezleketü akvâli'l-Ahyâr fî'İlmi't-Târîh v'l-Ahbâr*, Haz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- DEMİRCİ, Süleyman, “Erken Dönem Osmanlı Tarihi “Kara Bir Delik / A Blcak Hola” Mi?” Osmanlı Devletinin Kuruluşu “Gazi / Gaza” İdeolojisi İle İlgili Tartışmalar” *Journal of History Studies*, V.5/1, Edi. Osman Köse, ss.89-100.
- EMECEN, Feridun “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Devrine” *Türkler*, IX, Yeni Türkiye Yay. Ankara, ss.15-32.

- ENVERÎ (2012), *Dütûrnâme-i Enverî*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul.
- ERDAL, İbrahim (2008), “Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu”, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, Edi: H. Beşirli, İ. Erdal, Phoenix Yay. Ankara
- GALLOTTA, Aldo (1997), “Oğuz Efsanesi” ve Osmanlı Devletinin Kökenleri: Bir İnceleme” *Osmanlı Beyliği*, Edi. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. G. Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., ss.41-61.
- GİBBONS, Herbert Adams (1916), *The Foundation of the Ottoman Empire*, The Century Co., New York
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2011), *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler Oymaklar (1453-1650)*, Cilt III, Togan yay. İstanbul.
- HEYWOOD, (Colin J. 1999), “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Problemi: Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler”, *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 137-145.
- <http://www.gazigunduzalp.com/hirkatepekoyu.htm> (15.01.2015)
- İBN-İ KEMAL (1991), *Tevarih-İ Alî Osman*, Haz.Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İMBER, Colin (1997), “Osman Gazi Efsanesi”, *Osmanlı Beyliği*, Edi. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. G. Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yay., ss.68-77.
- İNALCIK, Halil (2011), *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I)*, 49.Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul
- İNALCIK, Halil “Tarih: Sadece Tarihten İbaret midir?” *Kuruluş*, Edi. Elif Ayla, Hayy Kitap, 2. Bas., İstanbul, ss.41-66.
- JORGA Nicolae, (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, Çev. Kemal Beydili, Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (2004), “Osmanlı Kuruluşunun Efsanevi Yanı”, *Efsaneler ve Gerçekler, (Panel Bildirileri)*, İmge Kitabevi, 2. Bas., Ankara, ss.25-33.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1952), *Dede-Korkut Oğuznameleri*, I. Kitap, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul.
- KOCA, Salim (2002), “Anadolu Türk Beylikleri”, *Türkler*, VI,

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

- Yeni Türkiye Yay. Ankara, ss. 703-755
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1984), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1943), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Mes'eleleri" *Belleten*, c.7, s.28, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss.219-313.
- KÖPRÜLÜ, O. Fuat (1999), "Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesindeki İtici Güçler", *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.153-162.
- LİNDNER, Rudi Paul (2000), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara
- LİNDNER, Rudi Paul (1999), "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", *Osmanlı*, c.I., Edi. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss.146-152.
- LİNDNER, Rudi Paul (2010), *Explorations in Ottoman Prehistory*, V.4., The University of Michigan Press, United State of America
- BULDUK, Üçler (1997), İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşireti ve Yerleşmeleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 19, sayı. 30, Ankara , ss.37-52.
- MAHMÛD EL-KÂŞGARÎ (2007), *Dîvânü Lugât'it Türk*, Haz. S. Tuba Yurtsever, Seçkin Erdi, Kabalcı Yay.,İstanbul
- MERÇİL, Erdoğan (1997), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, T.T.K., 3. Bas. Ankara
- MİCHAEL, Psellos (2014), *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- MUSTAFA NURİ PAŞA (2014), *Netâyicü'l-Vukû'ât*, Haz. Yılmaz Kurt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- NÂİMÂ MUSTAFA EFENDİ (1967), *Nâimâ Tarihi*, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul.
- NEŞRÎ, Mevlânâ Mehmed (2013), *Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

- ORUÇ BEĞ (2014), *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- ÖZKUL Osman (2007), “Karakeçili Aşireti Hakkında Yapılmış Bir Çalışma”, *Anadolu’da Yörükler (Tarihi ve Sosyal İncelemeler)*, Phoenix, Ankara
- PACHYMERES, Georges (2009), *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul
- RASONYI, Lazlo (1993), *Tarihte Türklük*, T.K.A.E., 3. Bas. Ankara, 1993
- SOYGÜZEL, Hasan “Metodoloji: Bilinmezlik Mağarasının Haritası”, *Kuruluş*, Edi. Elif Ayla, Hayy Kitap, 2. Bas., İstanbul, ss.19-40
- STEINHERR, Irène Beldiceanu (2002), “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi” *XII. Türk Tarih Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999*, C. III, Kısım III, Ankara, ss.1-7.
- ŞİMŞİRGİL Ahmet (2014), *Kayı-I*, Timaş, 14. Bas. İstanbul
- ŞÜKRULLAH EFENDİ (2010), *Behcetü't Tevârih*, Haz.Hasan Almaz, Mostar, İstanbul
- TİMUR, Taner (2004), “Kurucu Efsaneler ve Devlet”, *Efsaneler ve Gerçekler, (Penel Bildirileri)*, İmge Kitabevi, 2. Bas., Ankara, ss.35-46
- TOGAN, A.Zeki Velidî (1972), *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili)*, Kayı Yay. İstanbul
- TURAN, Osman (1965), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara,
- TÜRKAY, Cevdet (2005), *Başbakanlık Arşivlerine Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret Yay. İkinci Bas. İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, c.I, türk Tarih Kurumu Yay., Ankara
- WITTEK Paul (1985), *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, Çev. Famagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul
- YAZICIZÂDE ALİ (2014), *Selçuk-Nâme (Tıpkıbasım)*, Haz. Abdullah Bakır, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Osmanlıların Kuruluşuna Dair İnkilemler
Yakup YILMAZ

YILMAZ , Yakup (2015), “Samsun Yörükleri”, *Geçmişten Günümüze Samsun/Canik ve Değerleri*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun, ss.371-390.

YILMAZ, Hakan (2009), “Osmanlı Hanedanı Oğuz Soyundan Kayı Boyundandır”, *Hakikat Dergisi*, Ekim, 2009, <http://www.hakikat.com/anabuay.html> (15..1.2015.)

YILMAZ, Hakan, “Osman Gazi'nin Bastırıldığı Sikkeler ve Ona Atfedilen Yeni Bir Sikke hakkında”, *Hakikat Dergisi*, Nisan 2011, <http://www.hakikat.com/anabuay.html> (11.01.2015).

YÜCEL, İsmet (2002), *Kayı Boyu Karakeçili Yörükleri Yarımca*, Kişisel Bas., Ankara.

EKLER

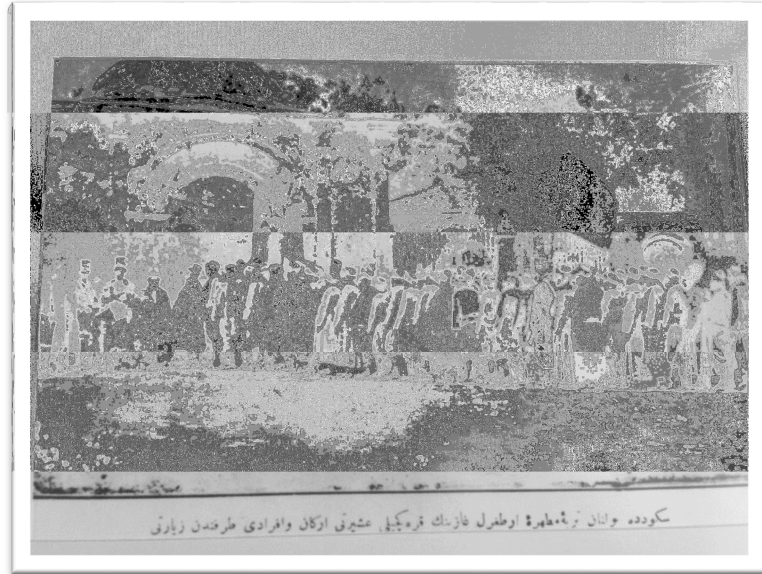

Foto 1: Karakeçililerin Osmanlı Devleti zamanında Söğüt'te Ertuğrul Gazi'yi Anma Töreni

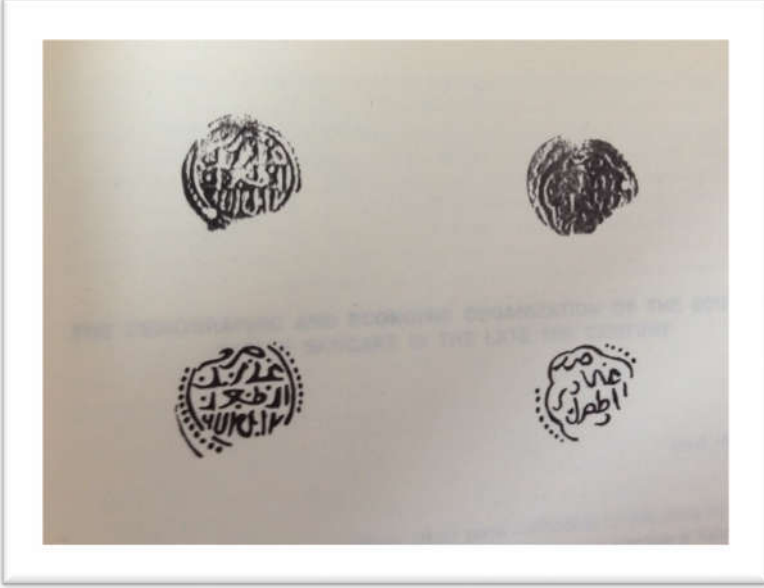

Foto 2: Osman Gazi'ye ait olduğu söylenen sikkenin ön ve arka yüzü

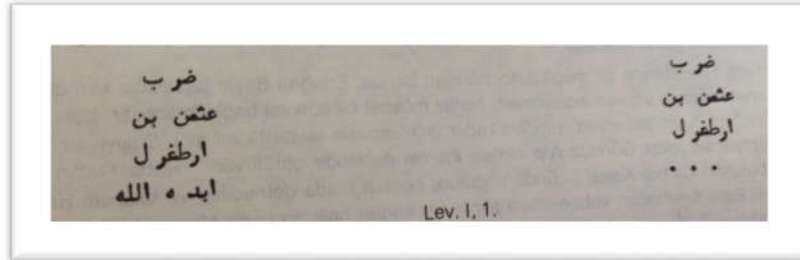

Foto 3: Osman Gazi'ye ait olduğu söylenen sikkenin ön ve arka yüzündeki yazılar

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.39-50, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.39-50, December 2015

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar*

Neslihan Bolat BOZASLAN**

ÖZET

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri vakit kaybetmeden Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. Bu kapsamda Fransızlar, mütarekenin 7. ve 10. maddelerine dayanarak 17 Aralık 1918'de Mersin limanına çıkmış, 18 Aralık 1918 tarihinde de Adana'ya gelmişlerdi. Böylece Fransızlar 1916 tarihli Sykes-Picot anlaşmasını da uygulamaya koyma imkânı buluyorlardı. Fransızlarla birlikte Ermeni göçmenler de Adana'ya gelip çadır kamplara yerleşmişlerdi. Fransız kumandanının ilk emri resmi binalardan ve okullardan Türk bayrağını indirmek olmuştu. Bu hareket, bundan sonraki süreçte Türk milletini nelerin beklediğini açıkça ortaya koyması bakımından önemliydi.

İşgaller karşısında Adana halkı tepkisiz kalmayarak büyük bir direniş hareketi başlatmıştır. Halkın bu girişimleri Sivas Kongresinde memnuniyetle karşılanmış ve Çukurova bölgesinde Kuvâ-yi Milliye birlikleri teşkil edilmesi kararı alınmıştır. Bu birlikleri organize etmek maksadıyla Tekelioğlu Sinan Bey 12 Ocak 1919 tarihinde Mersin dâhil Seyhan nehrine kadar olan mıntıkayı kapsayan Garbi Kilikya Bölgesi'nin kumandanı sıfatıyla bölgeye gönderilmiştir. Sinan Bey bu amaçla çalışırken bölgede işgal kuvvetlerinin yanı sıra yerel unsurların da engellemeleri ile karşılaşmıştır. Gerek gayrimüslim ahali (Ermeni, Rum ve Asurî) gerekse padişah yanlısı idareciler (vali, vali yardımcısı, müftü vs.) Kuvâ-yi Milliye'nin faaliyetlerini engelleme yolunda çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak en önemlisi **Müslüman** halkın ortaya çıkardığı güçlükler çarıksız, elbisesiz ve aç kalmak suretiyle düşmana direnen fedakâr Türk milletinin morali üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmıştır.

Bu makalede Kuvâ-yi Milliye karşıtı yerel unsurların, Kuvâ-yi Milliye'ye nasıl engel oldukları, onları bu davranışa iten maddi ve manevi gerekçelerin neler olduğu ve Sinan Bey'in aldığı tedbirler Sinan Bey'in Günlükleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kuvâ-yi Milliye, Garbi Kilikya, Tekelioğlu Sinan Bey, yerel unsurlar

*23-25 Aralık 2013Tarihinde Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

**Okutman, Gaziantep Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, bolat@gantep.edu.tr

**Local Elements Opposing to National Struggle in the
Diaries of Tekelioğlu Sinan Bey
Abstract**

Upon Mondros ceasefire being signed, allied forces immediately invaded different parts of Anatolia. On the grounds of the 7th and 10th items of the ceasefire, the French disembarked Mersin port on December 17, 1918, and came to Adana on December 18, 1918. Thus, the French had the chance to put Sykes-Picot treaty into effect. With French, Armenian migrants also came to Adana and settled to tent camps. First order of the French commander was to bring the Turkish flag down from the official buildings and schools and this incident clearly revealed what Turkish people will expose to in the following process.

Turkish people did not remain non-reacting to the invasions, otherwise, started a big resistance movement. This was welcomed in Sivas congress and it was decided that national forces were to be formed in Çukurova District. On January 12, 1919, Tekelioğlu Sinan Bey was assigned as the commander of the Garbi Kilikya District comprising the field from Mersin to Seyhan river in order to organize these unions. While working for this aim, Sinan Paşa encountered obstacles from not only occupying forces but also from the local elements. Both non-Muslims (Armenian and Asurî) and Sultan supporter rulers (governor, assistant governor, mufti) tried to impede the activities of the national forces. The most important fact is that the hurdles Muslim public did demoralized the shoeless and dressless Turkish people resisting to the enemy by going hungry.

In this notice, how local elements opposing to the national forces hindered national forces, and what are the concrete and intangible excuses inducing them to such behaviour will be elaborated within the frame of the memories of Sinan Bey.

Key words: National forces, Garbi Kilikya, Tekelioğlu Sinan Bey, local elements

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar

Neslihan Bolat BOZASLAN

GİRİŞ

Kilikya cephesinin en önemli isimlerinden biri olan Ali Ratip, 1911 yılında Harp Okulundan mezun olmuş, kısa bir süre sonra Balkan savaşlarına katılıp esir düşmüştür. Özgürlüğüne kavuşunca Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin ve Çanakkale cephelerinde görevlendirilmiş, Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Kayseri Jandarma Bölük Kumandanlığına yüzbaşı rütbesiyle atanmıştır.

Öte yandan İtilaf Devletleri tarafından memleket hızla işgal edilmektedir. Ali Ratip, Memleketi kurtarmak maksadıyla güvendiği birkaç kişi ile bağlantı kurarak Kayseri'de küçük bir teşkilat vücuda getirmiştir. Fakat görev yaptığı bölge Ferit Paşa hükümetine bağlı memurların elinde olduğundan hayati tehlike ile karşı karşıya kalınca, durumu Heyet-i Temsiliye'ye bir mektupla bildirerek muhaliflerin cezalandırılması için bir heyetin Kayseri'ye gönderilmesini talep etmiş, Ancak Mustafa Kemal Paşa bu talebi 'bölgeye gönderilebilecek bir heyet olmadığı' gerekçesiyle kabul edememiştir¹.

Bu sırada Fransızlar, Mondros mütarekesinin 7. ve 10. maddelerine dayanarak 18 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı işgal etmeye başlamışlardı. Halk, İşgaller karşısında tepkisiz kalmayarak direniş hareketi başlatmıştır. Halkın bu girişimi Sivas Kongresinde memnuniyetle karşılanmış ve Çukurova bölgesinde Kuva-yı Milliye birlikleri teşkil edilmesi kararı alınmıştır. Ali Ratip 12 Kasım 1919² tarihinde Mersin dâhil, Seyhan nehrine kadar olan mıntıkayı kapsayan Batı Kilikya Bölgesi'nin kumandanı sıfatıyla millî bir ordu oluşturmak emriyle Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgeye gönderilmiştir³. Ali Ratip'e verilen talimat özetle şöyledir:

1. Batı Kilikya Cephesi Komutanlığı mıntıkası; Seyhan suyu(dâhil)batısı, Adana, Tarsus, Mersin(dâhil)
2. Mıntıka dâhilinde ilk arzulanan şey Adana'da teşkilat kurmaktır.
3. Karaisalı mıntıkasından işe başlamak en uygun hareket olacaktır.
4. Teşkilat-ı Milliye Nizamnamesine göre millî bir ordu teşkil edilecektir.

¹Kuva-yı milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayanlar Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara 2012, s.4.

²Bu tarih tam kesin olmayıp tartışmalıdır. Kemal Çelik "Milli Mücadelede Adana ve Havalisi" TTK Yayınları, Ankara 1999, adlı eserinde bu tarihi 12 Aralık 1919 olduğunu belirtmektedir. Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.5.

³Tekeliođlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.5.

5. Mıntıka dâhilindeki Müslüman ahalinin silah ve cephaneye ihtiyacı karşılanacaktır.
6. İçeride kalmak imkân haricinde olursa Bereketlimaden'e (Niğde Çamardı) gelinerek bilgi verecektir.
7. Takma adınız "Tekelioğlu Sinan Bey"dir⁴.

Sinan Bey⁵, bölgede Karaisalı merkez olmak üzere; Sağ Cenah Komutanlığı ve Sol Cenah Komutanlığı olmak üzere teşkilat kuracaktır.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan)Yerel Unsurlar

Tekelioğlu Sinan Bey, görevlendirildiği Batı Kilikya bölgesinde 1919-1921 tarihleri arasında yaşanan hadiseleri detaylı bir şekilde kayıt altına almıştır.

1. Kuva-yı Milliye Faaliyetlerine Engel Olan Köyler

Kuva-yı Milliye'nin temel insan kaynağı köylülerdi. Bu sebeple teşkilatlanmaya önce köylerden başlanılmıştır. Bu teşkilatlar başlangıçta nöbetleşe cepheye gidip gelirken; sonradan cepheden kaçışlar başlamış, bir müddet sonra bazı köyler, çeşitli sebeplerle Kuva-yı Milliye'nin tamamen karşısında yer almışlardır⁶.

Bu sebeplerin başında çetecilik faaliyetleri gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin uzun süre savaş halinde olması ve bu savaşlardan alınan yenilgiler, ülkeyi asayişsizlik ve kargaşa ortamına sürüklemişti. Özellikle Mondros Mütarekesinin ardından ülkenin işgal edilmesi, ülke genelinde kanun hâkimiyetinin sağlanamaması; asayişsizliğe ve otorite boşluğuna neden olmuş, bu otorite boşluğu neticesinde Ermenilerin, Rumların ve Müslümanların kurduğu çeşitli çeteler ortaya çıkmıştır⁷.

Adana ve çevresinde de bu tarz çete faaliyetleri öteden beri görülmekteydi. Yasadışı faaliyetleri nedeniyle halkı yıldırان bu çetelerden bazıları zamanla Kuvâ-yı Milliye'ye kazandırılırken, İbrahim Bey ve Yusuf Sakur⁸ kontrolündeki çeteler köyleri basarak, vatandaşın malını yağmalayıp, Kuva-yı Milliye'ye destek olmamaları hususunda tehdit etmekteydiler⁹. Kimi köyler çetelere direnirken, Gübe, Ayvalı, Bayramhacılı gibi köyler, bu çetelere açıktan destek vermekteydiler. Yusuf

⁴Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.5-6.

⁵Bölge halkı arasında Sinan Paşa olarak tanınacaktır. *Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, s.IV.

⁶Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.274.

⁷ Osman Akandere, "Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri Ve Çeteler(1918-1922)" , *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, ss.507-542, Konya 2008, s.508.

⁸"Yusuf Sakur, Arab uşaklarından olup Kuvâ-yı Milliye içinde önemli görevler ifa eden bir şahıs iken çeşitli propagandacılar tarafından kandırılmış ve Seyhan Grubu Bölgesinde Arab uşaklarından oluşan 100 kişilik müfrezesi ile isyan etmiştir".*Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, s.365;381.

⁹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.333.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar

Neslihan Bolat BOZASLAN

Sakur ve çetesine destek veren söz konusu köylerin halkı, Kuva-yı Milliye tarafından buldukları bölgeden çıkarılmak suretiyle cezalandırıldılar.

Birinci Dünya Savaşı gibi uzun süren savaşlar, ülkelerde üretimin durmasına ve ekonominin bozulmasına neden olur. Osmanlı Devleti'nin genel durumu göz önüne alındığında bu dönemde düşmanın, ova köylülerini şimendifer hattında istihdam etmesi halkın desteğini almaları için yeterli bir sebepti¹⁰.

Köylülerin milli mücadele karşısında yer almasının bir diğer nedeni de Yurt Kurucu(Koruyucu) Cemiyeti'nin¹¹ faaliyetleridir. Zira bu cemiyet köylere heyetler göndererek Kuva-yı Milliye aleyhinde propaganda yaptırıyordu. Bu propagandalar neticesinde düşmanın kıtalarına yakın köylerdeki halk, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin köylerine girmesine engel olmuşlardı¹².

Bazen de Kuva-yı Milliye karşısında yer almak; köylerin kendi eğilimlerinden ziyade düşmanın baskı, zorlama ve tehditlerinin bir sonucuydu. Çünkü düşmanın işgal ettiği köylerde halkın düşmana mecburiyetten dolayı boyun eğme eğilimi göstermesi kaçınılmazdı. Bu sebeple köylere gönderilen nasihat heyetlerinden, halkın maneviyatlarının kuvvetlendirilmesi yönünde telkinlerde bulunmaları istenmekteydi. Bu amaçla Karahacılı köyüne gönderilen Karaisalı Kaymakamı ile Müftü Efendi nasihatlerinin müspet netice verdiğini, köylülerin birer ikişer Kuva-yı Milliye'ye katıldıklarını belirtmişlerdi¹³.

Kimi köylerin milli güçlerin karşısında olmasının temelinde ayrılıkçı etnik sebepler bulunmaktaydı. Ayrılıkçı etnik düşüncelerin hız kazanması sonucunda gayri Türk unsurlar Çukurova'da Kuvâ-yı Milliye'nin karşısında olmayı tercih etmişlerdi. Özellikle Sinan Bey'in kontrol sahasında sol cenah olarak adlandırılan bölgede etnisite temelli karşı koymalar görülmekteydi. Akkuyu, Kılınçlı, Kızılkaş, Buruk, Tömekli, Sofulu,

¹⁰Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.349.

¹¹Yurt Kurucu Cemiyeti: Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Fakat Sinan Paşa'nın günlüğünde bu cemiyete sıklıkla değiniliyor. Buna göre cemiyetin programı şöyledir:“a. Kuvâ-yı Milliye ve cebhe kumandanı ile nizâmiye birlikleri kumandanlarının arasını açmak. Her neye mâl olursa olsun Sinân'ı atmak ve îcâb ederse öldürmek. c. Fransızlarla düşmanlığa son vermek.d. Sinânatıldıktan sonra Fransızlara ihbâr edilerek Fransızların Gülek istikametinde taarruzlarını te'mîn ederek, bi-l-umûm Kuvâ-yıMilliyeninGülek'deeslihalarnını Fransızlara teslim etmek.Bu program 41. Fırka Kumandanının eline geçer. Ancak Fırka kumandanı buna hiç önem vermez. Öte yandan Seyhan Grubundan çekilen Abdüsselâm Efendinin, Gülek cemiyeti ile Karaman arasında devamlı haberleşmeyi tesis etmesi de oldukça düşündürücüdür. Velhasıl merkezi Gülek olmak üzere bütün Anadolu'da bir isyân hazırlığı vardır.”Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s 281-282. Yine günlükte belirtildiği üzere Yurt Kurucu Cemiyeti Gülek'te toplantılarına devam eder ve teşebbüs etmiş olduğu isyan Konya ve Karaman'da meydana gelir. Ancak Gülek'te darbe aldıkları için burada ayaklanamazlar. Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.314.

¹²Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.358.

¹³Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.360.

Boynuyoğun ve diğer köy efradının silah bırakarak köylerine firar etmeleri bu sebeptendir¹⁴. İlerleyen dönemlerde de Buruk, Kılınçlı ve Kızılkas halkı yalnız birliklerinden firar etmekle kalmayıp, Fransızlara müracaat ederek, 'Gübe köyünde olduğu gibi kendi bölgelerinde de az sayıda Kuvâ-yi Milliye efradı bulunduğunu' belirterek Fransızlardan köylerini işgal etmelerini talep ettiler¹⁵. Yine aynı şekilde Boynuyoğun, Tömekli, Akkuyu, Sofulu köyleri Kuva-yi Milliye efradını yakalayıp, teslim edeceklerine dair Fransızlara te'minat verdiler.

Bu gelişmeler karşısında Sol Cenah Kumandanı Bahaddin Bey, bu köylerin ihtiyar heyetlerinin tutuklanması talebini Sinan Bey'e iletmişse de¹⁶ köylülere nasihat etmesi için Yüreğir kaymakamının mıntıkaya gönderilmesiyle yetinilmiştir¹⁷. Öte yandan Sol Cenah grubu içerisinde iâşe memuru Adanalı usta Kör Abdullah, ekmekçinin oğlu Mustafa ve Kör Hüseyin gibi Kuva-yı Milliye mensuplarının düşmana iltica etmesi, isyancı köylülere cesaretlendirmekteydi¹⁸. Tüm bu gelişmeler Kuva-yı Milliye'nin faaliyetlerinin önündeki en önemli engellerden birinin bölgede yaşayan köylüler olduğunu göstermektedir. Tekelioğlu Sinan Bey'in günlüklerinde bu köylülerle olan mücadele önemli bir yer tutmaktadır.

2. Gayrimüslim Ahalinin Faaliyetleri

Genel olarak bakıldığında Milli Mücadele döneminde Adana'da gayrimüslim ahalinin tavrı şöyleydi: Rûmlar ve Ermeniler üç kısma ayrılmışlardı. Bir kısmı Kuva-yi Milliye'nin şehre gelişinde silâh atmamaya teslim olmak, diğer bir kısmı ise Türklerle işbirliği yapmak, üçüncü kısmı da kesin netice alınıncaya kadar Türklere karşı mücadele etmek düşüncesindeydiler¹⁹. Asurîlere²⁰ gelince, onlar Fransız ordusuyla veya Ermeni çeteleriyle birlikte hareket ediyorlardı. İncirlik'te Teğmen Agob²¹ ve Serkis, diğer yandan Abdioğlu'nda Acar Agob ve Hoca Fethullah'ın oğlu Hanân Lütfullah'ın idare ettiği çeteler, Fransızlardan aldıkları destekle halka zulmetmekteydi²². Öte yandan Çıldırım ve Yolgeçen köyleri isyankâr

¹⁴Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.332

¹⁵Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.361.

¹⁶Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.333.

¹⁷Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.353.

¹⁸Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.331.

¹⁹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.16.

²⁰Asurîler, Mezopotamya'nın yerlisi olan Semitik bir halktır. Bu isim onlara *Ashur* adında bir tanrıya tapmaları için Romalılar tarafından verilmiştir. Irak ve Suriye'nin kuzey kısımları ile Batı İran'da Urumiye gölü çevresinde ve Hakkâri dağlarında dağınık halde yaşamaktaydılar. Sami soyundan gelmelerine karşın ne Araplarla ne de Yahudilerle bağlantılandırılmak istemezler. Kökenlerinin M:Ö: 3. binyılda yaşamış olan Asur Krallığına dayandığını iddia ederler; ancak bu konuda bilim çevrelerince kabul edilmiş görüş birliği yoktur. İhsan Şerif Kaymaz, "Aldatılan Bir Halkın Trajedisi: Asurîler (Süryaniler)", *Akademik Ortadoğu Cilt I, Sayı 2, S.109-141*, Ankara 2007 s. 110.

²¹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.133.

²²Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.151.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar

Neslihan Bolat BOZASLAN

Asurî çeteler tarafından yağmalanmıştı²³. Aynı şekilde Nacarlı ve Hoca Fethullah'ın çiftliğinde bulunan çete mensupları Çotlu Köyünde beş Müslüman çocuğun gözünü oyarken, Cevherli ve Akarcalı köylerinde bazı çiftlikleri de yağmaladılar²⁴. Hatta Ermeni ve Asurîlerden oluşan 200 kişilik bir kuvvet Kahyaoğlu çiftliği civarındaki ekinleri hasat etmeye kalkışmışlardı²⁵.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, çaresizlik nedeniyle hayati ihtiyaçların karşılanmasında Ermenilere müracaat edilmek zorunda kalınıyordu. Ermeniler de bu fırsatı değerlendirerek herhangi bir ürünü Kuva-yı Milliye'ye normalden daha pahalıya satmaktaydı²⁶.

3. Fransızların Propaganda Faaliyetleri

Fransızlar Adana'yı işgal ettikten sonra Albay Bremond'u Genel Valiliğe getirmişlerdi. Sancak ve ilçelere "Gouverneur" olarak subaylar tayin edip, Osmanlı idare örgütünün üstünde bir Fransız idaresi kurmak suretiyle Çukurova'yı ele geçirebilmeyi hedeflemişlerdi. Bu maksatla Ermenileri destekleyen bir politika takip ettiler. Bu idareyi tesisi iki aşamada gerçekleştirmeyi planlamışlardı: Evvela Ermenileri askeri harekâтта etkili kılmak, sonrasında da Ermenileri mülki idareye yerleştirmek. Bu doğrultuda Fransızlar, Tunuslu, Cezayirli, Fasî, Mağribî, Halepli, Antakyalı, İskenderunlu başıbozukları casus olarak kullandılar²⁷.

Adana'da Türk idaresini tanımayan Fransızlar, bir vilayet teşkil ettiler. Şehirde ne kadar şüpheli şahıs varsa buraya toplandı. Fransızlarla işbirliği yapan herkes yetkinliğine bakılmaksızın önemli görevlere getirildi²⁸. Kuva-yı Milliye'yi yakından tanıyan, sırlarını bilen birçok şahıs, sözde vilayet tarafından ellerine verilen belgelerle Adana'ya gönderildi. Özetle, Adanalı Ahmedlilerin Cumali, Mehmed Efendiler, Ganizâde Osman Efendi, Nalkulaklı Hacı Resûl'ün ailesi ve daha birçok kimseler bu belgeler vasıtasıyla Adana'ya girerek²⁹, Fransızlar lehinde propagandaya başladılar. Ayrıca Fransızlar, Kuva-yı Milliye'ye katılanların yakınlarından yakaladıklarına işkence edip hapse atıyorlardı³⁰. Milli güçlerle işbirliği yapan köyleri yakmakla tehdit ediyor ve hatta yakıyorlardı. Üstelik bunu yaparken de "*Fransız hükümeti sizin mesud olmanızı arzu eder. Nasıl ki*

²³Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.283.

²⁴Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.149.

²⁵Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.177.

²⁶Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.189.

²⁷Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.218.

²⁸Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.257.

²⁹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.309.

³⁰Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.54

*bütün Türkiye'nin refahını temin ediyor*³¹” diyerek yaptıklarının haklı olduğunu göstermeye çalışıyorlardı.

İtilaf devletlerinin kullandığı bir diğer propaganda aracı da basındı. Kitlelerin sevk ve idaresinde ve özellikle de kaotik ortamlarda basın önemli bir araçtır. İtilaf devletleri de basının bu gücünü işgal yıllarında fazlasıyla kullanmışlardır. Adana'da bu gücün adı, *Ferda* gazetesidir³². Uçaklardan Kuva-yı Milliye karargâhına çok sayıda *Ferda* gazetesi atılmıştı³³. Bu gazetelerde genelde İstanbul Hükümetinin Adana'ya gönderdiği beyannameler ile fetvalar yer almaktaydı³⁴. Gazetede özellikle, 'barış yapıldığı, Adana'nın Türklere bırakıldığı, ancak memleketin çetelere teslim edilmek istenmediği ve Halife ordusuna teslim edileceği, Sinan Bey'in görevini bıraktığı' gibi yalan haberler yayımlanıyordu. Bu yalan haberlerin ödülü olarak da *Ferda* gazetesi sahiplerinden Abidin, Fransızlar tarafından Adana'ya vali olarak atanmıştı³⁵.

4. İleri Gelen Adanalıların Faaliyetleri

Adana'da işgal başladığında vali olarak Celal Bey³⁶ görev yapmaktaydı. İşgal güçlerine karşı tavizsiz bir tutum sergilediği için kısa sürede İstanbul Hükümeti tarafından görevden alınıp yerine vekâleten Abdurrahman Bey atanmıştı. Abdurrahman Bey, Adana'nın zabtı konusunda işgalcilerden daha fazla heyecan duyacak ve gayret gösterecektir. İşgal valisi Mösyö Bremon ile aralarında geçen şu konuşma Abdurrahman Bey'in tutumunun anlaşılması bakımından önemlidir. “*Eğer Arap uşakları da bizden ayrılırsa pek mühim bir kuvvet kaybetmiş olacağız*³⁷” Abdurrahman Bey bölgedeki Arapların ayrılmaları ihtimali karşısındaki üzüntüsünü bu cümlelerle ifade etmekteydi.

Yine Adana Vali Vekili Abdurrahman, Yüreğir'e halkı Fransızlara teslim olmağa ikna etmek maksadıyla Vasil ve Lukas adında iki Hıristiyanı göndermişti. Bazı ağalar ikna olmuş, diğer ağaları ve ahaliyi ikna için de Karataş Nahiye Müdürü Sami Efendi görevlendirilmişti. Sami Efendi köylülere, “*Zararın neresinden dönülse kardır. Hân mânlarınız (ocaklarınız) söndürüldü. Memleketimizden ilelebet mahrum edileceğimiz*

³¹ Tekelioğlu Sinan Bey'in *Günlüğü*, s.36.

³² İbrahim İslam, “Milli Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: “Ferdâ””, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12, ss.158-174, Diyarbakır 2009, s.159.

³³ Tekelioğlu Sinan Bey'in *Günlüğü*, s.88.

³⁴ Tekelioğlu Sinan Bey'in *Günlüğü*, s.92.

³⁵ Tekelioğlu Sinan Bey'in *Günlüğü*, s.274.

³⁶ Bonn'da öğrenim gören Celal Bey, sırasıyla Erzurum, Edirne ve Halep valiliği yaptıktan sonra 2 Kasım 1919'da Adana valiliğine tayin edilmiştir. Atandığı dönemde adana Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Vali Celal Bey Fransızlara karşı tavizsiz bir tutum sergilediği için teslimiyetçi İstanbul Hükümeti tarafından görevinden alınmıştır. Yerine Abdurrahman Efendi vali vekili olarak tayin edilmiştir. Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1975, s.314.

³⁷ Tekelioğlu Sinan Bey'in *Günlüğü*, s.220.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar

Neslihan Bolat BOZASLAN

muhabbattır. Köylerinize geliniz. Fransızlarla Ermeni kardeşlerimiz bizim her türlü esbâb-ı istirâhatimizi te'mîn edeceklerdir. Mahsûlâtınızı orak ediniz. Safa-yı hatırla vakit geçiriniz" şeklinde iki mektup göndermişti³⁸.

Bununla birlikte Hafız Mahmut adında bir hoca, halk adına "Adana'da etkili iki kuvvet vardır. Biri Sultan'a bağlı olanlar, diğeri Kemalistlerdir. Bu iki idare arasında Adana mahvolacak ve binlerce insan ölecektir. Avrupa'nın insani hareketinden imdat dileyerek ellerimizi açıyoruz. Adana ili müstakil ve Avrupa'nın himayesinde bir hükümet şekline sokulsun" ifadelerinin olduğu Fransızca bir mektup düzenlemişti. Bu mektubu Hafız Mahmut, Cafer Paşa İmamı Zihni ve Hafız Münir imzalamışlardı³⁹. Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra, makam ve mevkiinin vatandan önemli olduğunu düşünen bu zatların kimi Divan-ı harbe sevk edilirken kimi de Suriye ya da farklı bölgelere kaçmışlardır.

Sinan Beyin Aldığı Tedbirler

Sinan Bey Kuva-yı Milliyeyi teşkil ederken birçok zorlukla karşılaşmıştır. Bunların başında cepheden kaçan efradın döndürülmesi gelmektedir. Özellikle köy teşkilatlarında daha öncede belirtildiği gibi cepheden kaçışlar fazladır. Öyle ki fakir halk savaşırken yanlarında zenginlerin olmaması onların moralini bozmaktadır. Bu durumu Kâhyaoğlu Grubu Kireçocağı Bölük Kumandanı Altay Efe cepheden gönderdiği bir telgrafta şöyle ifade eder:

*"Cebhemizde bulunan evladlarımızın kuvve-i mâneviyyeleri kısmen kırıktır. Kireçocağı ve Ayvazoğlu çiftliğindeki evladlarımız diyorlar ki: Bu Adana zenginleri neredelerse vatanla hiç alakaları yok gibi. Hep yaylaya ve uzak köylere çekildiler, hem de silâhlarıyla beraber. Onlar da cebhede insin. Bu vatan yalnız bizim değildir"*⁴⁰. Fakat bu serzenişe rağmen cepheden kaçan efradı önlemek için tedbir alma yoluna gidilmiş, bu amaçla söz konusu suçu işleyenlerin yakalandığında idamla cezalandırılacakları bildirilmiştir⁴¹.

Bununla birlikte efradı yüreklendirmek amacıyla; düşmanın şapkasıyla beraber bir kellesine 5 lira, sağ bir Fransız esirine 15 lira, bir hayvana 10 lira, bir Fransız tüfeğine 5 lira, bir otomatik tüfeğe 15 lira, bir sandık Fransız cephanesine 5 lira, bir makineli tüfeğe 50 lira, bir topa 500 lira nakit para ödül verileceği belirtilmiştir.

³⁸Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.238.

³⁹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.182.

⁴⁰Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.178.

⁴¹Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.227.

Ayrıca Kuva-yı Milliye mensuplarının zaman zaman görevleri dışında başka işlerle meşgul oldukları da tespit edilmişti. Bunun üzerine Sinan Bey tarafından şu genelge yayımlandı.

Kumandanlık Emri,

1. Mıntıkam dâhilinde pek çok kimsenin ticaretle meşgul olduğunun öğrendim. Maksudumuzun ticaret olmayıp vatani kurtarmak olduğunu herkes bilmeli.
2. Ticaret kesinlikle yasaktır. Bu emre muhalif olan her kim olursa İstiklal Mahkemesine verilecektir.
3. Gerek hududumuz dâhilinde gerekse haricindeki köy halkının mal ve eşyasına kesinlikle müdahale edilmeyecektir. Aksi takdirde halk tarafından bir şikâyet gelirse müsebbibi İstiklal Mahkemesine verilecektir.
5. Bilgin dışında düşmanın vaziyetini anlamak üzere casus bile gönderilmeyecektir⁴².

Bir diğer tedbir düşmanla işbirliği yapan köylere yöneliktir. Bu sebeple Bayramhacılı civarındaki birçok köyün halkı Seyhan Irmağının batısına sürüldü⁴³. Bununla birlikte bu köylere nasihat heyetleri gönderilerek düşmanla işbirliği yapmamaları yönünde uyarı yapıldı⁴⁴. Ayrıca düşmanın ordusundaki Müslüman efrada yönelik Arapça nasihatname hazırlandı⁴⁵. Alınan bu tedbirler başarılı neticeler vermiş, harbin sonunda kazanan taraf Türkler olmuştur.

SONUÇ

Hatıraları 1919-1921 yılları arasını kapsayan Tekelioğlu Sinan Bey günlüğünde genel durumu “Cebhânesizlik, vesâitsizlik, yalnızlık,” şeklinde özetler⁴⁶. Bir yanda Fransızların imkânları diğer yanda Kuva-yı Milliye'nin imkânsızlıkları düşünüldüğünde Adana'da Kuva-yı Milliye'nin tesisinin kolay olmadığı görülmektedir. Köyler, ekonomik sıkıntılar, düşman baskısı, çete zorlamaları gibi sebeplerle Kuva-yı Milliye hareketine katılmaya tereddüt etmişlerdir. Fakat Sinan Bey'in aldığı tedbirlerle isyancı köylerin kısmen ikna edildiği görülmektedir.

Öte yandan düşman işgalinden medet uman gayri Müslim ahalinin faaliyetleri de Kuva-yı Milliye önünde önemli bir engeldir. Gayri Müslimler Uzun yıllar birlikte yaşadıkları komşularına düşman işgaliyle birlikte

⁴²Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.459.

⁴³Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.383.

⁴⁴Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.350.

⁴⁵Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.268.

⁴⁶Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.166.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye Karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar

Neslihan Bolat BOZASLAN

insana reva görülmeyecek davranışlarda bulunmuşlardı. Neticede düşmanın çekilmesiyle birlikte artık Adana'da yaşayabilecek durumları kalmadığından onlarla birlikte gitmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca İstanbul Hükümeti ile Kuva-yı Milliye arasında kalıp, İstanbul Hükümeti ve Fransızlarla işbirliği yapma tercihini kullanan idareciler ve şehrin ileri gelenleri de Kuva-yı Milliye'ye mukavemet etmek suçuyla Divan-ı Harbe sevk edilmiştir.

Fransızlara gelince, onlar Çukurova'yı elde etmek için bütün yolları denemişlerdir. Bu yolda Gayri Müslimler, menfaat düşkünü vatan hainleri, makam mevki sevdalıları Fransızlara fazlasıyla hizmet etmişlerdir. Fakat özellikle Fadıl savaşında gösterilen kararlılık Fransızların bu topraklarda barınamayacaklarını anlamalarına vesile olmuştur. Fransızlar imkânsızlıklar içindeki bu kararlı mücadele karşısında çok zor durumlara düşmüşlerdir.

Sinan Bey, Çukurova'da öncelikle yerel unsurların bertarafı için mücadele etmiştir. Bir yanda düşman işgaline karşı direnirken diğeri yanda ahaliyi örgütlemek, milli güçlerin safına çekmek için yoğun çaba harcamıştır. Sinan Bey bu mücadelesi ile Adana bölgesinde işgale karşı direnişin önemli kahramanlarından biri olarak tarihteki yerini almıştır. Sinan Bey'in hatıratı Milli Mücadele komutanlarının yaşadıkları güçlükleri ve Milli Mücadelenin psikolojisini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

AKANDERE Osman, “Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri Ve Çeteler(1918–1922)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.19, ss.507-542, Konya 2008.

ÇELİK Kemal, *Milli Mücadelede Adana ve Havalisi(1918-1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

ERDEHA Kâmil, *Millî Mücadele’de Vilâyetler ve Valiler*, Yükselen Matbaası, İstanbul 1975.

İSLAM İbrahim, “Milli Mücadele’ye Muhalif Bir Gazete: “Ferdâ””, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12, ss.158-174, Diyarbakır 2009.

KAYMAZ İhsan Şerif, “Aldatılan Bir Halkın Trajedisi: Asurîler (Süryaniler)”, *Akademik Ortadoğu Cilt I, Sayı 2*, S.109-141, Ankara 2007.

Kuva-yı milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayanlar Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara 2012.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.51-70, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.51-70, December 2015

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermilyan Meselesi (1897-1902)

Yakub AHBAB*

Özet

XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Sırp ve Bulgarlar kendi milli kiliselerini kurma gayretine girdiler. Bununla Rum etkisinden uzaklaşarak kendi milli birliklerini sağlayacaklarına inandılar. Bulgar cemaati 1870 senesinde Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak Bulgar Eksarhlığı'nı kurdu. Bunun üzerine Sırp lar da özellikle Makedonya'daki emellerini gerçekleştirmek için kendine ait milli kiliseler kurmaya gayret etti. Bunun doğal sonucu olarak Makedonya Rum-Bulgar ve Sırp cemaati arasında bir mücadele alanı haline geldi. Rusya'nın da müdahil olması sonucu Makedonya meselesi uluslararası bir hal almıştır. Bu çalışmada Fermilyan Meselesi örneğinde yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan politik meselelerini tespit edebildiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri, araştırma eserleri ve İngiliz basınında yer alan haberler ışığında ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fermilyan, Kilise, Sırp, Rum, Bulgar, Üsküp.

The Cases of Struggles of churches in Balkans: Fermilian Issue (1897-1902)

Abstract

From the beginning of XIXth age the nationalist movements purposed separation from the Ottoman State and Serbs and Bulgars moved to compose a national church to do so. This supplied them with an chance to collect around a focus, and the different feeling of being a nation. The Serbs had desire of founding a national church later the Bulgar. Throughout this process of awakening, Russia played major roles. Ottoman State with the help of their policy took them under their administration and ruled over these with justice. As a result of this movements and encouragement of Russia rise in rebellion started and conflict began between Greek-Bulgarians and Serbs. In this study we tried to reveal settlement issues at Fermilian Issues according to British news paper, official Ottoman documents and monographies which discussed this subject in detail.

Keywords: Firmilian, Church, Serbian, Greek, Bulgarian, Skopje.

---

* Dr. Yakup AHBAB, yakupahbab@hotmail.com

Giriş

Makedonya'nın dinler ve mezhepler açısından çok zengin bir yapıya sahip olması çatışmaları kaçınılmaz hale getirmiş, bölge uzun yıllar sorunlarla ve çatışmalarla birlikte anılmıştır. Berlin Antlaşması sonrasında Makedonya Bulgar, Rum ve Sırp için bir rekabet ve mücadele sahası haline gelmiştir. Bu mücadelenin bir parçası olarak da eğitim, kilise ve çete faaliyetlerine girişilmiştir. Nitekim bu faaliyetler esnasında bu cemaatler sık sık karşı karşı gelmiş, çatışmalar yaşanmış, yaşanan soruna özellikle Rusya'nın da müdahil olması neticesinde sorun uluslararası bir hal almıştır. Böylece bir anda bölgede yeni ve karmaşık bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Makedonya'daki Bulgar, Rum ve Sırp arasındaki kilise ve mektepler meselesini daha iyi bir şekilde anlaya bilmek için Fermiliyan Meselesi'nin incelenmesi gereklidir. Bunun için de ilk önce Osmanlı millet sistemine kısaca değinerek konumuza başlayalım.

1) Osmanlı Millet Sistemi

Tanzimat Fermanı, kendinden önceki ıslahat ve reform teşebbüslerinden kapsam itibarıyla daha geniş olmakla beraber temelde Batı standartlarını kabul etti. Fermanın hemen başlangıç kısmında yer alan can, mal ve ırzın teminat altına alınması ilkesi temelde kişi hak ve hürriyetleri ile ilgili bir kavramdır. Osmanlı Devleti'nin bu ilkelerden yola çıkarak eşitlik vaadiyle bağlamaya çalıştığı bağımsızlık isteği ile dolu Hıristiyan unsurlar, doğal olarak kendilerine tanınan haklarla yetinmedi ve Avrupa devletlerinden kendilerine yardımcı olmalarını istedi. Böylece büyük devletlerin doğudaki hareket noktalarını zimmîler teşkil etti. Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için bahane bulan bu devletler siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için bu toplulukları Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak kullandı. Ne Rumların hâkimiyetindeki Patrikhane yönetimini ne de Osmanlı yönetimini isteyen Slav ve Romen halkları kendi ulusal isteklerini gerçekleştirmek için ayaklandı. Tanzimat'tan sonra cemaat yapısında büyük değişikliklerin meydana gelmesine neden olan bir diğer ferman ise 18 Şubat 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'dır. 1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslim tebaaya anayasal gelişme açısından üç önemli ıslahat vaad edildi. Bunlardan ilki, vilayet ve belediye meclislerinde Müslim ve gayrimüslimlerin makul oranlarda temsilci bulundurmaları; ikincisi Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de gayrimüslimlerden de üye alınması; üçüncüsü ise gayrimüslimlerin "millet" örgütlenişlerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine ruhanilerden başka halktan kimselerin katılmasıdır¹.

¹ Süheyla Yenidünya, **Balkanlarda Kilise Mücadelesi XIX-XX. yy.** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1999, s. 126.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Hıristiyan Ortodoks Osmanlı unsurları arasında düşmanlığa ve çatışmalara yol açan kilise ve mektepler meselesi, Osmanlı toplumunu yönetmek amacıyla oluşturulmuş olan “*millet sistemi*”nin XIX. yüzyıldan itibaren gelişen ulusçuluk akımları sonucu geçerliliğini yitirmesi ile ortaya çıkmıştır². Kilise ve mektepler sorunu, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “*Makedonya Sorunu*”ndan bağımsız olarak ele alınamaz. Millet sistemine göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olmak üzere üç millet bulunuyordu. Her millet birer din adamı olan kendi önderleri aracılığıyla Patrikhaneye bağlı bir dizi etnik ve dil grubundan oluşmaktaydı. Rum milleti, Rumların yanı sıra tüm Ortodoks Hıristiyanları; Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Ortodoks Arnavut ve Arapları da kapsamaktaydı³. Millet sistemi, Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki gayrimüslimleri, dini liderlerine siyasi güç vererek, kendi toplumlarını organize etme hakkı vermesi, onları din veya mezheplerine göre yönetmesi şeklinde de tanımlanabilir. Millet sistemi sayesinde gayrimüslimler, cemaat olarak kimliklerini devam ettirme imkânını bulmuşlardır⁴.

Osmanlı Devleti’nde devleti yönetenler Müslüman, uygulanan hukuk da İslam hukukudur. İslam hukukuna göre de dünyadaki insanlar iki gruba ayrılır. Bunlar: Müslümanlar ve gayrimüslimlerdir. Osmanlı belgelerinde “tebaa-i gayr-i müslime”, “cemaat-i muhtelif”, “millet-isaire”

² Osmanlı Devleti’nin XVII. yy’dan itibaren tüm topraklarında olduğu gibi Balkanlarda da giderek güç kaybetmesi Rum Patrikhanesi’nin Balkan milletleri üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için uygun bir zemin hazırlanmasına neden olmuştur: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.VII, TTK, Ankara 1988, s. 84; İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, c. IV, İstanbul 1986, s. 996-1001.

³ Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, **ÇTTAD**, VI/14, (2007/Bahar), s. 3-25.

⁴ Sami Kılıç-İhsan Satış, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, **History Studies**, Volume 3/32011, s. 225-244; Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi” ve Tanzimat”, **TCTA**, c: IV, İstanbul 1986, s. 1007-1024; Ayrıca Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, c. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 1138-1149; Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, c. 1, S. 1, Haziran 1990, s. 117-125; Yavuz Ercan, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler”, **Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-250; Ercan Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), Osmanlı Ansiklopedisi, c. IV, (Edit: Güler Eren), **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s. 197-207; İlber Ortaylı, “Osmanlı’da Azınlıklar ve Millet Sistemi”, **Üç Kitada Osmanlılar (Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.59-68; Bilal Eryılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236-241; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.

ve “milel-i muhtelif” gibi terimlerle adlandırılmış olan gayrimüslimler, dinlerine göre Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiiler ve Mecusiler olarak dört ana gruba ayrılmışlardır⁵.

XIX. Yüzyıla kadar işleyen bu sistem, Müslüman olmayan milletler arasında başlayan ulusçuluk akımları sonucu geçerliliğini yitirmeye başladı⁶. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Bulgaristan’da bir burjuva sınıfının ortaya çıkması, Bulgar ulusunun oluşumu açısından önemli bir gelişme oldu. Yeni ortaya çıkan Bulgar burjuvazisi, Bulgarların ibadetlerini Bulgarca yapmalarını ve okullarında ders dili olarak Bulgarca’nın okutulmasını Rum Patrikhanesi’nden istedi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu içinde Bulgarların ayrı bir millet statüsüne erişmesi, ulus oluşturmayı başarmalarının bir ön koşulu olarak görülmekteydi. Ancak Rum Patrikhanesi, Ortodokslar üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediği için Bulgarların isteklerine olumlu yaklaşmadı. Buna karşın Bulgarlar, Rum Patrikhanesinden ayrılarak ulusal kiliselerini kurmak konusunda mücadelelerini sürdürdü. Rum ve Bulgar toplumları arasında giderek artan anlaşmazlık, Osmanlı Devleti’nin Hıristiyan toplumlar arasındaki bu mücadele hakkında önlemler almasını zorunlu kıldı ve Osmanlı Devleti, 11 Mart 1870 tarihinde “*Bulgar Eksarhlığı*”nın kuruluşunu açıklayan bir ferman yayınladı. Böylece tam bin yıl Rum Patrikhanesi’nin yönetimi altında Rumlaştırılmaya çalışılan ve bağımsız bir kilise kuramayan Bulgarlar, bağımsız bir dinsel yönetim merkezine kavuşabildi⁷. Böylece Bulgar Metropolitleri Rum Metropolitlerinin sahip oldukları kendilerine metropolit tayin etme hakkına sahip oldu. Ayrıca bu fermanla vilayet dâhilindeki liva ve kaza meclislerinde reis-i ruhaniyetleri aza olarak yer aldı⁸.

1870 Fermanı, Makedon ruhani dairelerini Eksarhlığın yetki alanının dışında bıraktı. Ancak, belli bir Hıristiyan topluluğun üçte ikisi bir oylamada o yönde oy vermesi durumunda ruhani daireler Eksarhlık ile birleşebilecekti. Bu nedenle Makedonya’da Bulgar papazları, Rum Patrikhanesi’ne tabi Bulgarları, Sırpı ve hatta Rumları, Bulgar ulusal kilisesine bağlamak için her türlü yolla başvurmaya çalıştı. Fener Kilisesi ise bu faaliyetlere karşı cephe aldı. Böylece Makedonya, Ortodoks

⁵ Sami Kılıç-İhsan Satış, agm, s. 227.

⁶ Hale Şıvgın, (1999) “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması”, *Osmanlı*, c. II, Ankara, s. 479; Süheyla Yenidünya, (2013) “Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya’da Yürütülen Çete Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, **Türk Tarihinde Balkanlar**, ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, c. II, Sakarya, s.899.

⁷ Fikret Adanır, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim, İstanbul 2004, s.40-41; Yavuz Ercan,(1992) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, Turhan Kitabevi, Ankara 2007, s.87; Hüdayi Şentürk, **Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara, s.220-221.

⁸ BOA, **Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Bulgaristan (A.MTZ)**, no. 133/59.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

mezhebine bağlı iki kilise arasında bir mücadele sahası haline geldi⁹. Bu bağlamda Üsküp Rum Metropoliti olarak Sırp asıllı Fermiliyan Efendi'nin atanması olayı dinsel görünüm altında Balkan uluslarının çatışmasının tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu makalede bir metropolit tayininin tüm boyutlarıyla krize dönüşmesi ve bunun paralelinde Balkan ülkelerini de yakından ilgilendiren uluslararası bir hal alması Fermiliyan Olayı üzerinde ele alınmıştır.

2) Prespa Metropoliti Ambrose'nin Üsküp'e Tayini ve Olayların Başlaması

1876'da Bulgar Komitelerinin ayaklanması üzerine, Rusya *Slav kardeşlerine yardım* gerekçesiyle Osmanlı Devleti'nden Bulgarlar için iki özerk bölge kurulmasını istedi. Bu isteği red edilince Rusya, Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı ve savaş sonrasında Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Rusya, Makedonya'nın büyük kısmını içine alan, Ege Denizi'ne kıyısı olan büyük bir Bulgaristan Prensiği'nin kurulmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Balkanlardaki dengeleri kökünden sarsan bu yeni durum, diğer Avrupa devletleri tarafından kabul edilmedi ve 1878 Berlin Antlaşması ile Balkan haritası yeniden çizildi. Berlin Antlaşması ile Balkanlarla Tuna arasında merkezi Sofya olan küçük bir Bulgar Prensiği kuruldu, sınırlı bir otonomi ile Şarki Rumeli Eyaleti Osmanlı egemenliğine bırakıldı ve Makedonya reform yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'nde kaldı. Bulgar Prensiği 1885 tarihinde Şarki Rumeli'yi topraklarını kattığı halde tatmin olmadı ve gözünü Makedonya'ya dikti. Bundan sonra da Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti eline bırakılan Makedonya üzerinde Sırp, Bulgar ve Yunan mücadelesi başladı¹⁰.

Sırbistan hükümeti Kuzey Makedonya'yı kendi hâkimiyet sahası olarak gördüğünden bölgedeki emellerini gerçekleştirmek için Prizren ve Üsküp'e Sırp metropolitlerinin görevlendirilmesini istemekteydi¹¹. Sırbistan bu emellerini gerçekleştirebilecek fırsatı 1895 senesinde yakaladı. 1895 senesinde Prizren Metropoliti Lord Meletios vefat etti¹². Vefatının ardından Sırp Hükümeti boşta kalan Prizren Metropolitiğine bir Sırpın atanması için Fener Rum Patrikhanesi nezdinde girişimlerde bulundu ve uzun uğraşlar neticesinde 1896 yılında Sırp asıllı Lord Dionysios Yunan basının karşı çıkmasına rağmen Prizren Metropoliti olarak Patrikhane

⁹ BOA, **Babiali Evrak Odası (BEO)**, no. 2208/165561.

¹⁰ Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul 2003, s. 1-25.

¹¹ BOA, **Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS)**, no. 1772/23.

¹² BOA, **HR.SYS**, no. 34/2.

tarafından tayin edildi¹³. Sırp milliyetçiliğini savunan görüşleriyle tanınan Metropolit Dionysios kilisesinde kendi dilinde ayinler yaptı¹⁴. Yine aynı yıl Üsküp Metropoliti Methodios'un da vefat etmesi üzerine Sırp hükümeti tarafından bu makama da bir Sırpın atanması Ağustos 1896 tarihinde Patrikhaneden talep edildi¹⁵. Bu arada Avrupa basını yapılacak olan metropolitlik seçim sürecini taraflı bir şekilde yakından izledi ve Üsküp'e bir Sırp Metropolitin atanmasına açık bir şekilde destek verdi¹⁶.

Fener Rum Patrikhanesi hiç beklenmedik bir şekilde adaylar arasından Prespa Metropoliti Ambrose'yi Üsküp'e atadı¹⁷. Lakin Patrikhanenin Ambrose'nin atanmasına ilişkin aldığı karara kendi dilleriyle ibadet etmek isteyen Sırlar tarafından tepki gösterildi¹⁸. Patrikhanenin bu kararı sonrasında adeta çılgına dönen Sırlar metropolitin Üsküp'e gelmesinin ardından St. Sava Manastırı önünde barikat kurarak Metropolit Ambrose'nin içeri girmesine engel oldu. Grubun dağılmaması ve gerginliğin artması üzerine bölgeye valilik tarafından zaptiye kuvveti sevk edildi ve olayların büyümemesi için manastır çevresindeki güvenlik önlemleri artırıldı. Bu esnada güvenlik güçleri ile gösteri yapan Sırlar arasında arbede yaşandı ve bir çok kişi yaralandı. Halk arasındaki gerginliğin azaltılması için kilisenin bir müddet kapalı kalması ve Paskalya zamanında yeniden açılarak Sırpça ve Rumca ibadet edilmesi düşünüldü fakat Ambrose kendisine yapılan bu teklifi kabul etmedi¹⁹. Can güvenliği riski olan Metropolit Ambrose bölge dahilinde güvenliğinin sağlanması sonrasında zaptiye eşliğinde St. Sava Manastırı'na giderek burada bir ayin gerçekleştirdi. Ayin sırasında mumlar yakıldı, Rumca dualar edildi, Rumca ilahiler okundu²⁰.

Sırp halkının Rumca ayin yapan metropolite yönelik öfkesi ve tepkisi her geçen gün arttı ve kiliseye yönelik saldırılar yapıldı.²¹ Ayrıca Üsküp'te öfkeli Sırp ve Makedonlar yoğun bir katılımın olduğu büyük "*protesto mitingleri*" düzenledi²². Patrikhane hem Sırları hem de Bulgarları memnun edecek bir çare aradığı bir zamanda Metropolit Ambrose Vali Hafız Mehmet Paşa'nın talimatı ile 27 Nisan günü Köprülü Kazası'na götürüldü²³. Fakat tayine karşı gösterilen bu türden boykotlar ve kendisinin kızgın Sırp ve Makedonlara hedef gösterilmesi sonucu

¹³ BOA, *Yıldız Hususî Maruzât (Y.AHUS)*, no. 348/22; 348/22; *Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF)*, no. 4/49; *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, no. 86/80.

¹⁴ Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastrean Church*, Kessinger Publishing, United States 2010, s. 326.

¹⁵ BOA, *MV*, no. 89/10; *HR.SYS*, no. 1484/29.

¹⁶ BOA, *HR.SYS*, no. 193/7.

¹⁷ BOA, *Y.AHUS*, no. 366/87; *HR.SYS*, no. 1772/20; 1772/21.

¹⁸ BOA, *HR.SYS*, no. 1505A/53.

¹⁹ *Pall Mall Gazette*, Monday, 26 April 1897.

²⁰ Adrian Fortescue, *age*, s. 326.

²¹ Adrian Fortescue, *age*, s. 326.

²² BOA, *HR.SYS*, no. 1772/22;1772/25; 1772/2; 91/28.

²³ *Morning Post*, Thursday, 29 April 1897.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Metropolit Ambrose Temmuz 1897 tarihinde görevini terk edip İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Ambrose Üsküp'ten ayrılmasından evvel hükümet ile Patrikhane resmi olarak Ambrose'nin Üsküp Metropoliti olarak kalması ve bu görevi fiili olarak ise o sırada Belgrad ilahiyat okulunun rektörü olan Sırp asıllı Fermiliyan yürütmesi konusunda anlaşmıştı²⁴. Patrikhane daha önce Bulgar Kilisesinin bağımsızlığı dolayısıyla yaşadığı bunalımı tekrar yaşamamak ve Üsküp'teki sıkıntının daha da büyümemesi için bunu kabul etmek zorunda kaldı²⁵. Kararın Bulgar cemaati arasında duyulmasının ardından Bulgarlar kendilerinin daima Sırp'lar tarafından tahkir edildikleri ve Üsküp'te nüfus olarak kendilerinin çoğunlukta olmaları dolayısıyla bu değişikliği kabul etmedi²⁶. Fermiliyan'ın Üsküp Metropoliti unvanıyla ayın yönetmesine sadece Bulgarlar değil Yunanlılar da karşıydı²⁷.

Fotoğraf 1 Bulgarları Kışkırtan Üsküp Bulgar Metropoliti Sinesi
(<http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bulgarian>)

Osmanlı hükümeti toplumdaki gerilimin artmaması ve tansiyonun düşürülmesi adına, daha önce Manastır, Debre, Kilkis, Melnik ve Usturumca'ya Bulgar Eksarhlığı tarafından atanan Bulgar metropolitlerin tayinine dair beratları hazırlanana kadar Fermiliyan'ın Üsküp'e gitmesini

²⁴ **London Evening Post**, Friday, 15 October 1897.

²⁵ Adrian Fortescue, **age**, s. 327.

²⁶ BOA, MV, no. 93/61; BEO, 1019/76394; 1022/76626; 1027/76955; *İrade Taltifat (İ.TAL)*, no. 131/1315.

²⁷ BOA, **Yıldız Perakende Evrakı - Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y.PRK.MK)**, no. 9/39; **Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)**, no. 45/53.

bir süre erteledi²⁸. Ekim ayında Makedonya'daki Bulgar metropolitlerin beratları hazırlanmasının ardından ²⁹ Metropolit Fermiliyan yeni görevine fiilen başlamak için 17 Ekim günü Üsküp'e geldi³⁰. Atama sonrası Bulgar Metropolit Sinesi Fermiliyan aleyhine kendi cemaatini tahrik ve manipülasyona başladı ³¹ ve Metropolitin Üsküp tren istasyonuna geldiğinin duyulmasının ardından galeyana gelen halk Fermiliyan'ı protesto etmek için istasyona doğru harekete geçti. Gerginliğin büyümesi üzerine kalabalığın yatıştırılması için olay yerine çok sayıda zaptiye kuvveti gönderildi ve kalabalık bir süre sonra dağıldı. Ancak gün boyu süren olaylar yatışırken kısa süre içerisinde Üsküp Çarşısında yeniden toplanan yaklaşık yüz kadar Bulgar yeniden yürüyüşe geçip hükümet konağı binasının önüne geldi. Göstericiler içerisinde seçilen dört temsilci valiliğe girerek Vali Hafız Mehmet Paşa ile görüştü. Görüşmenin ardından kalabalığa seslenen Bulgar temsilciler, Üsküp'te faaliyet gösteren Bulgar kilise ve mekteplerinin anahtarlarını Fermiliyan'ın tayinini protesto etmek amacıyla valiye teslim ettiklerini açıkladı³². Vali Hafız Mehmet Paşa da daha sonra bir açıklama yaparak öfkeli kalabalığı sağduyuya çağırdı. Göstericiler dağılmadan evvel metropolitin değiştirilmesine dair bir dilekçeyi de Sadaret'e gönderdi³³.

Osmanlı hükümetinin ricası üzerine Bulgar Eksarhı ve Bulgaristan'ın diplomatik temsilcisi olan M. Marcoff Fermiliyan'ın atanmasından beri devam eden protesto gösterilerinin, eylemlerin sonlandırılması için harekete geçti ve Bulgarları teskine yönelik açıklamalarda bulundu³⁴. Fakat halk arasındaki öfke ve gerilimi yatıştırmaya yönelik bu girişimler ciddi olarak bir işe yaramadı, halkın sakinleşmesini sağlayamadı. Tüm telkinlere rağmen metropolite karşı yapılan baskı, sataşma ve tacizler devam etti. Kasım 1897 tarihinde Metropolitlik binasına bir grup Bulgar tarafından saldırı girişiminde bulunuldu ve bu esnada binada bulunan Fermiliyan kalabalık tarafından linç edilmek istendi. Ancak Fermiliyan valiliğin metropolitlik önünde aldığı tedbirler sayesinde kurtarıldı ve metropolitlik binası koruma altına alındı³⁵. Ardından Sırp ve Bulgarlar arasında şehrin bir çok yerinde devam eden gerginlik, kısa bir sürede kavgaya dönüştü³⁶. Bu arada Sırbistan basınında da bu tayinin yapılması ile Patrikhanenin boyunduruğu altına girildiği gerekçesiyle bazı tepkiler oldu³⁷.

²⁸ *Glasgow Herald*, Friday, 8 October, 1897.

²⁹ *Morning Post*, Monday, 1 November 1897.

³⁰ *Exeter and Plymouth Gazette*, Saturday, 23 October 1897.

³¹ BOA, BEO, no. 1019/76393; Y.A.HUS, no. 377/77.

³² BOA, Yıldız Mütevevni Maruzat (Y.MTV), no. 171/61; *Exeter and Plymouth Gazette*, Saturday, 23 October 1897; *Edinburg Evening News*, Saturday, 23 October 1897.

³³ BOA, BEO, no. 1033/77450; 1030/77247; 1027/76955.

³⁴ *Morning Post*, Thursday, 21 October 1897.

³⁵ *Morning Post*, Monday, 1 November 1897.

³⁶ *Exeter and Plymouth Gazette*, Monday, 1 November 1897.

³⁷ *London Evening Standard*, Saturday, 29 May 1899.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Fotoğraf 2 Üsküp Rum Metropoliti Fermiliyan Efendi
(<http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Serbs>)

3) Fermiliyan'ın Resmen Tayini ve Bulgarların Tepkisi

Fermiliyan Efendi'nin uzun süre Metropolit olarak fiilen görev yapmasına rağmen asaleten atamasının yapılamaması sıkıntılarının yaşanmasına neden oldu³⁸. Sırp Kralı Fermiliyan'ın memuriyetinin tasdik edilmesine dair bir mektup kaleme aldı ve Patrikhaneye gönderdi³⁹. Sırbistan Hükümeti ile Fener Rum Patrikhanesi arasında süren uzun görüşmeler neticesinde Metropolit Ambrose Manastır Metropolitliğine atandı⁴⁰. Ardından da boşta kalan Üsküp Metropolitliği makamına Fermiliyan Efendi Haziran 1900 tarihinde tayin edildi⁴¹. Fakat Fener Rum Patrikhanesi bu değişik sonrası Bulgarların tepkisinden çekinilmesi dolayısıyla Fermiliyan'ı kutsamayı kabul etmedi. Böylece Üsküp Rum Metropoliti olarak seçilen Fermiliyan Efendi hükümetin de isteği üzerine piskopos olarak kutsanmadı⁴².

Osmanlı Hükümeti Fermiliyan meselesini Bulgarları isyana sevk etmeyecek, Rus Devleti ile olan ilişkilerde soğukluğa neden olmayacak şekilde çözmeye çalışmaktaydı⁴³. Nihayet Nisan 1902 tarihinde Rusya'nın

³⁸ BOA, **İ.HUS**, no. 74/39; 73/79; 73/96; 73/1316; 74/38; **Y.PRK.HR**, no. 31/71; 33/7; **BEO**, no. 1280/95948; **Y.A.HUS**, no. 425/74; 395/50; 398/12; 395/50; **Hariciye Nezâreti İradeleri (İ.HR)**, no. 436/112.

³⁹ BOA, **Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)**, no. 63/42.

⁴⁰ Adrian Fortescue, **age**, s. 327.

⁴¹ BOA, **Y.A.HUS**, no. 407/20.

⁴² Count Ghedomille Mijatovich, **The Memoirs of a Balkan Diplomatist**, Cassel and Company Ltd, Toronto 1917, s. 93.

⁴³ BOA, **İ.HR**, no. 436/114.

baskılarına daha fazla dayanamayan Osmanlı hükümeti Fermiliyan Efendi'nin kutsanması yönünde bir karar aldığını açıkladı⁴⁴. Kararının ardından Bulgaristan kanadından da tepkiler gecikmedi ve 15 Nisan tarihinde Sofya Üniversitesi tarafından organize edilen büyük bir protesto mitingi tertip edildi. Üniversitenin Sofya'da düzenlediği bu mitinge Bulgaristan'daki siyasi partiler de katıldı ve parti temsilcileri oldukça sert ifadelerle Fermiliyan'ın kutsanmasına dair alınan kararı eleştirdi ve Eksarhlığı kendi haklarını savunurken uyanık olması gerektiğine dair konuşmalar yaptı. Meydanı dolduran on binlerce kişi sloganlarla siyasilere destek verdi, Sırbistan aleyhine sloganlar attı⁴⁵. Fermiliyan'ın kutsanması kararına tepki olarak ülke genelinde mitingler düzenlenmeye başlandı, Bulgar Eksarhlığına tepkisini ortaya koyması için telgraflar çekildi⁴⁶. Bulgar Eksarhı Yosef Efendi de Sırp Metropolitin kutsanması durumunda Eksarhlık görevinden istifa edip İstanbul'dan ayrılacağını açıkladı⁴⁷.

Bunun yanında Rum din adamlarının da Fermiliyan'ın kutsanmasına dair tepkileri oldu. Rum kiliselerinde aleyhte konuşmalar yapıldı, protesto için kiliseler kapatıldı⁴⁸. Bu arada Fermiliyan Efendi'nin kutsanmasına dair alınan kararlar kendilerine ve inançlarına karşı bir suç işlediğini düşünen Sofya'daki Bulgar Komitesi militanlarının, Sırp din adamının kutsanmasını önlemek için bir suikast hazırlığı içinde olduğu ortaya çıktı. Alınan bu istihbarat üzerine Üsküp Metropolitliğinde geniş çapta güvenlik önlemleri alındı⁴⁹. Fermiliyan yaşanan bu hadiseler sonrasında sessizliğini sonunda bozdu ve kendi görev sahası içerisindeki Rum ve Bulgarları Sırlar tarafından çıkarılması tehdidinde bulundu⁵⁰.

Kutsama meselesi nedeniyle Bulgaristan ve Sırbistan devletleri karşı karşıya geldi. 19 Nisan'da da Belgrad'da Bulgaristan'ın tavrını protesto etmek için on binlerce kişinin katıldığı gösteriler yapıldı. Bulgaristan aleyhine slogan atarak yürüyen öfkeli grupta bulunanlar, Sırp ulusal marşını okuyup "Yaşasın Rusya", "Kahrolsun Bulgaristan" diye sloganlar attı⁵¹.

⁴⁴ **Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette**, Friday, 11 April 1902; *Edinburgh Evening News*, Saturday, 5 April 1902; İngiliz gazetelerinde Fermiliyan'ın kutsanmasına dair irade 21 Mayıs'ta yazılmıştır: **Sunderlan Daily Echo and Shipping Gazatte**, Thursday, 22 May 1902; **Sheffield Independent**, Thursday, 22 May 1902; **Dundee Evening Post**, Thursday, 22 May 1902; **Lancashire Evening Post**, Thursday, 22 May 1902; **Western Daily Press**, Thursday, 22 May 1902.

⁴⁵ **Exeter and Plymouth Gazette**, Thursday, 15 April 1902; **Manchester Courier and Lancashire General Advertiser**, Friday, 18 April 1902; **Nottingham Evening Post**, Thursday, 17 April 1902; **Edinburgh Evening News**, Thursday, 17 April 1902; **Western Daily Press**, Friday, 18 April 1902.

⁴⁶ **London Daily News**, Monday, 14 April 1902.

⁴⁷ **The Independent** Vol. LIV, no. 2796, New York, (July 1902); BOA, A.MTZ, no. 85/12.

⁴⁸ **Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser**, Friday, 01 August 1902.

⁴⁹ **Washington Evening Times**, 17 April 1902.

⁵⁰ **Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser**, Friday, 01 August 1902.

⁵¹ **Edinburgh Evening News**, Monday, 21 April 1902.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Fermiliyan Efendi Üsküp Metropolitiğine Sırp ve Karadağ elçilerinin talepleri⁵², Rus hükümetinin yoğun desteği,⁵³ Rus sefirinin ısrarı⁵⁴ ve 27 Mayıs 1902⁵⁵ tarihinde Rum Patrikhanesinin Sadarete gönderdiği istida⁵⁶ sonrasında Fermiliyan'ın metropolitlik tayinine dair berat Haziran 1902 tarihinde de hazırlandı⁵⁷. Böylece Fermiliyan Rum Patrikliği tarafından Üsküp Metropoliti olarak kabul edildi⁵⁸. 23 Haziranda Atina keşişleri Fermiliyan'ın kutsanamayacağını iddia etmelerine rağmen⁵⁹ 29 Haziran tarihinde Metropolit Fermiliyan Dedeagaç yakınlarındaki bir manastırda kutsandı⁶⁰. Sırbistan Kralı Aleksandır kutsamanın ardından yaptığı açıklamada bir Sırpın Üsküp Metropoliti olarak seçilmesini ulusal bir başarı olarak niteledi ve geleceğin ülkesi adına daha parlak olacağını ifade etti⁶¹. Tayinin ardından Sırbistan Devleti tarafından Metropolit Fermiliyan Efendi'ye devlet nişanı verildi⁶².

⁵² BOA, İ.HR, no. 437/1; *Exeter and Plymouth Gazette*, Thursday, 23 April 1902.

⁵³ BOA, İ.HR, no. 436/113; 436/114; *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şebenderlik ve Ateşemiliterlik Maruzâtı (Y.PRK.EŞA)*, no. 38/76; *Exeter and Plymouth Gazette*, Thursday 22 May 1902;

⁵⁴ BOA, İ.HR, no. 436/113; *Y.PRK.TŞF*, no. 6/74.

⁵⁵ BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT)*, no. 512/28.

⁵⁶ BOA, *BEO*, no. 1855/139121; 1858/139346.

⁵⁷ BOA, *BEO*, no. 1864/139744; *HR.SYS*, no. 1770/7; *DH.MKT*, no. 524/2.

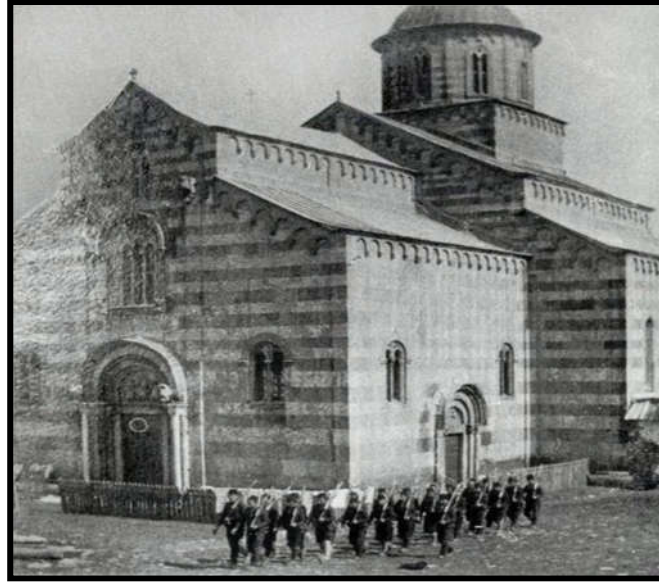
⁵⁸ BOA, *HR.SYS*, no. 1770/7; Luigi Villari, *The Balkan Question*, London 1905, s. 86.

⁵⁹ *Derby Daily Telegraph*, Monday, 23 June 1902.

⁶⁰ *Derby Daily Telegraph*, Monday, 30 June 1902..

⁶¹ *London Daily News*, Friday 12 June 1903.

⁶² BOA, *DH.MKT*, no. 596/53; Sırbistan Devleti çeşitli vesilelerle Kosova Vilayeti'nde görev yapan din adamlarına nişanlar vermekteydi Mesela Sırbistan Hükümeti 1904 senesinde Üsküp Rum Metropolit Vekili Sava Efendi'ye de nişan vermiştir. Ayrıca Osmanlı makamları da verilen bu nişanın Sava Efendi tarafından kullanılmasına da izin vermiştir: BOA, *DH.MKT*, no. 828/55; Sırp Hükümeti Prizren Ortodoks Metropoliti Tekfor Efendi'ye de nişan vermiştir: BOA, *DH.MKT*, no. 600/34.

Fotoğraf 3 St. Sava Manastırı'nı Koruyan Osmanlı Zaptiyeleri (www.delcample.com)

Fermiliyan'ın 1902 senesinde Prizren/Üsküp Metropolitliğine seçilmesine Bulgar tepkisi uzun süre dinmedi⁶³. Tayinin ardından Bulgar gazetelerinde aleyhte sert yazılar yazıldı⁶⁴. Yine atamaya tepki için Sofya başta olmak üzere Bulgaristan genelinde Rusçuk, Hasköy, Varna, Vidin, Burgaz, Filibe ve Şumnu⁶⁵ gibi çeşitli şehirlerde öfkeli kalabalıklar tavrılarını protesto gösterileri düzenleyerek gösterdi⁶⁶. Ayrıca Üsküp Bulgar metropolitliği tarafından Rum Metropoliti Fermiliyan'ın bu göreve getirilmesinin karışıklığa sebep olacağı gerekçesiyle bu görevden alınması için Bulgar Eksarhlığı'na ve diğer makamlara başvurulmasının teşviki yönünde diğer metropolitlere gönderilmek üzere mektuplar yazıldı⁶⁷. Bulgar Eksarhı ise, 1902 senesinde bu tayin konusunda Osmanlı hükümetine yönelik tehditkar bir açıklama yaptı. Bulgar Eksarhı konuşmasında şu ifadeleri kullandı :

“Üsküp'te Sırp Metropolitin varlık hakkı bulunmamaktadır. Bunu Babîâli ve Sultan biliyor, onlar Mösyö Fermiliyan'ın atanmasının, Bulgar halkına hesaplanamaz sonuçlara neden olabilecek bir harekete başlamaları sinyalinin vereceğini de biliyorlar⁶⁸.”

⁶³ BOA, Y.A.HUS, no. 431/28; 18 Temmuz tarihinde Fermiliyan Bulgarlar tarafından kaçırıldığı iddia edilmiştir: **Nothingam Evening Post**, Friday, 18 July 1902; **Northampton Mercury**, Friday, 18 July 1902; **Western Times**, Saturday, 19 July 1902.

⁶⁴ BOA, Y.A.HUS, no. 430/6; Y.MTV, no. 230/114; **Cheltenham Chronicle**, Saturday, 19 July 1902.

⁶⁵ BOA, A.MTZ, no. 76/46; 76/71.

⁶⁶ BOA, A.MTZ, no. 76/24.

⁶⁷ BOA, DH.MKT, no. 480/37.

⁶⁸ Fikret Adanır, **age**, s. 152.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

Piskopos olarak makamına oturduktan kısa bir süre sonra Fermiliyan, Sırp hükümetini, Makedonya'da Sırpça konuşan Hıristiyanları Babiâli'nin ayrı bir millet olarak tanınması konusunda gerekeni yapması için uyardı. Halk arasında da bu fikirleri yaymaya başladı⁶⁹. Fermiliyan göreve geldikten kısa bir süre sonra Belgrad'a gitti ve 20 Aralık 1903 tarihinde orada vefat etti⁷⁰. Cenazesi Üsküp'e trenle getirilerek burada defnedildi⁷¹. Cenaze merasimi sırasında Fermiliyan Efendi'nin evinde nümayiş yapılmaması için tedbirler alındı⁷². Fermiliyan'ın vefatının ardından Üsküp Metropolitliği seçiminde yeniden sorunlar yaşandı. Bir yandan Rumlar diğer yandan Bulgarlar kendi adaylarının seçilmesini istedi. Ancak Fermiliyan Efendi'nin seçilmesinde etkin bir rol oynayan Rusya bu duruma da müdahil oldu ve Sırp asıllı Sevastiyan Efendi'nin Üsküp Rum Metropolitliğine seçilmesini sağladı⁷³.

Eğer ömrü vefa etseydi Fermiliyan Efendi'nin asıl hedefi Sırp'ların oturduğu metropolitlik bölgelerinin Rum Ortodoks Patrikliğinden ayrılmasıyla Makedonya'da bağımsız bir Sırp kilisesinin kurulmasıydı. Nitekim Makedonya'daki büyük Sırbistan hedeflerine ulaşmak için bağımsız bir kilisenin önemi Üsküp Sırp Başkonsolosu Kurtoviç raporunda ayrıntılılarıyla anlattı:

“Bağımsız bir kilise, sadece milleti korumaz, aynı zamanda milleti yaratır ve geliştirir... Bulgarların Türkiye'deki başarılarını patriklikten kopan kendi bağımsız kiliselerine, yani eksarhlığa borçlu oldukları dikkate alındığında, bunun, milliyetimizi koruma ve güçlendirme çabamızda bu topraklarda bir Sırbistan Krallığı düşüncesinin gerçekleşmesi ve başarılması yolu olduğu düşüncesi kendiliğinden ortaya çıkıyor. Böylece bunun anlamı, elimizden zorla kopartılarak alınan İpek Patrikliğinin tekrar kurulması için çalışmaktır. Bu patrikliğe, eski sınırlarının dışında Akdeniz'e de çıkışı olan Strumnica bölgesini ve Manastır Vilayeti'nin Sırp halkı bulunduğu kesimlerini de katmak gerekir...74”

Bulgar Eksarhın yukarıda da tehditkâr bir şekilde ifade ettiği gibi Fermiliyan'ın Metropolit olarak seçilmesinden kısa bir süre sonra Bulgar komitelerinin girişimi ile Makedonya'da Cuma-i Bala İsyanı başladı. İsyan, Bulgar komitelerinin daha önce belirledikleri tarihten iki gün önce, 23 Eylül'de Cuma-i Bala kazasının Zelesnika Köyünde başladı ve civar köylere

⁶⁹ BOA, BEO, no. 2208/165561.

⁷⁰ BOA, BEO, no. 2237/167748; **Sheffield Daily Telegraph**, Monday, 21 December 1903; **Gloucester Citizen**, Monday, 21 December 1903; **Aberdeen Journal**, Wenesday, 23 December 1903; **Manchester Courier and Lancashire General Advertiser**, Tuesday, 22 December 1903.

⁷¹ BOA, Y.A.HUS, no. 463/31; BEO, no. 2239/178871;), no. 10/952; 10/971-1.

⁷² BOA, BEO, no. 2237/167745.

⁷³ BOA, Y.MTV, no. 259/170; BEO, no. 2362/177106.

⁷⁴ Fikret Adanır, **age**, s. 153.

doğru yayılarak devam etti. Askeri güçler ise Avrupalı devletlerin müdahalesine engel olmak için padişahın emrine uygun olarak ciddi bir çatışma yaşamaktan uzak durdu. Ancak askerlerin komiteciler tarafından, 11 Ekim tarihinde Kresne Geçidinde pusuya düşürülerek ağır kayıplar verilmesi üzerine Osmanlı güçleri de faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Cuma-i Bala mevki komutanı Boşnak Salih Paşa'nın ve çevre kazalardan gönderilen destek birliklerinin de yardımıyla isyan Kasım ayı ortalarında bastırıldı⁷⁵.

Bulgar ve Rum çetelerinin de katılması ile Makedonya'daki Hıristiyan Osmanlı vatandaşları arasındaki anlaşmazlık, uluslararası bir sorun haline geldi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin Makedonya vilayetlerine müdahalesini önlemek için bir ıslahat programı uygulamaya başladı ve 1902 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye müfettiş olarak atadı⁷⁶. Ancak 1903 yılında en büyük Makedonya direniş hareketi olarak ünlenen İinden İsyanı patlak verdi. İsyanın en önemli neticesi, büyük güçlerin Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılmasına karar vermeleridir. Rus ve Avusturya-Macaristan hükümdarları Çar II. Nikola ile Franz Josef Eylül 1903'te Mürzsteg Reform Programı diye bilinen programı hazırladı. Osmanlı Devleti kendi hükümlerinin ihlal edildiğini ileri sürmesine rağmen bu programı kabul etmek zorunda kaldı⁷⁷. Reformlara rağmen Rumlar ve Bulgarlar arasındaki kilise mücadelesi son bulmadı. Her iki tarafa ait çeteler, Ortodoks halk üzerinde baskı kurarak, Hıristiyan halkın bağlı bulunduğu dini merkezi değiştirmeye çalıştı⁷⁸.

⁷⁵ Fikret Adanır, *age*, s. 162-163.

⁷⁶ 1902 yılı sonlarında Makedonya'ya Avrupa müdahalesi tehditleri üzerine Sultan Abdülhamid tarafından kurulan *Vilayat-ı Şahane Müfettişliği* 1908 Temmuzunda II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında lağvedilinceye kadar devam etti: Abdülhamit Kırımızı,(2013) "Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli Islahatı, 1902-1908," **Türk Tarihinde Balkanlar**, (ed. Z. İskifiyeli, M.B. Çelik, S.Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları UA Merkezi, 973-1014.

⁷⁷ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", **Osmanlı Araştırmaları**, (ayrı basım IX), İstanbul 1989, s. 96; Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü** (Haz. Osman Selim Kocahasanoglu), Temel Yay, İstanbul 1999, s. 240; Gül Tokay, **Makedonya Sorunu: Jöntürk İhtilalinin Kökenleri**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 44-46; Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, c.16, Tarih Yayınları, İstanbul 1961, 53-54; Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara 1999, s.116.

⁷⁸ Hasan Taner Kerimoğlu, *agm*, s. 7.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi (1897-1902)

Yakup AHBAB

SONUÇ

Fermiliyan Meselesi özelinde incelediğimiz Ortodoks kiliseleri arasındaki sorunlar aslında tüm Makedonya'da yaşanan çekişmelerin küçük bir örneğidir. Rum Patrikhanesi Makedonya'daki nüfuzunu korumak için diğer Ortodoksların kendi milli kiliselerini açmalarına izin vermemiş, karşı çıkmış, direnmiştir. Patrikhanenin baskı ve yıldırma politikası nedeniyle Makedonya'da Rum cemaati diğer Sırp ve Bulgar cemaatleriyle çatışmıştır. Bu ise Makedonya'daki durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Fermiliyan örneğinde de görüldüğü gibi Osmanlı hükümeti Makedonya'daki Rum-Bulgar ve Sırp cemaatleri arasında meydana gelen kilise ve mektep gibi anlaşmazlıkları genellikle hal ve mahalle göre idare etmeye çalışmıştır. Bu ise cemaatlerin kontrolsüz bir şekilde mücadelesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Siyasi, askeri ve iktisadi anlamda güçsüz durumdaki Osmanlı hükümetinin günü birlik çıkarlar gözetilerek ürettiği bu politikalar sorunların daha da büyümesine yol açmış ve bu yanlış politikalar ülkeyi iyice zor duruma sokmuştur. İyi yönetilemeyen sorunlar neticesinde Makedonya'da iç karışıklık ve siyasi belirsizlik hakim olmaya başlamış, bölgenin geleceği ile ilgili belirsizlik ve gerginlikler artmıştır. Nitekim kısa bir sürede Makedonya'da Cuma-i Bala ve İlinden adları ile diye bilinen iki büyük Bulgar isyanı patlak vermiştir. Bu isyanlar hem Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Amerikan kamu oyunundaki imajını son derece kötü etkilemiş, hem de devletin Makedonya'daki konumunun ve varlığının sorgulanır hale gelmesine neden olmuştur.

Makedonya'daki bu siyasi belirsizlik ve istikrarsızlık komşu devletlerin, Bulgaristan-Sırbistan-Yunanistan, de etkisiyle gelişip yayılmış, süreci içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu durum bahane edilerek Rusya gibi Balkanlarda büyük planları olan dış aktörlerin müdahalesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca Rusya'nın Makedonya'da genel olarak ise Balkanlardaki varlığını artırmasına, önemli aktör olarak kabul edilen bir ülke konumunu pekiştirmesine neden olmuştur. Nitekim 1903 yılında Makedonya'nın artık yönetilemez hale geldiğini ileri süren Rusya ve Avusturya-Macaristan devletlerinin baskıları neticesinde Münzterg Programı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiştir. Bu durum Osmanlı hükümetinin Makedonya politikası açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Herkes tarafından görüleceği üzere özelde Fermiliyan Meselesi

genelde ise kiliseler meselesi domino taşı etkisi yaratmış, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı için tehlike çanlarının çalmasına neden olan başlıca sebeplerden birini teşkil etmiştir.

Yıllar sonra İttihat Terakki iktidarı bu tür dış müdahalelerin bir daha yaşanmaması için 3 Temmuz 1910 tarihinde *Kiliseler Kanunu* çıkarmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki sosyo-politik çıkarları açısından son derece önemli eksiklikleri barındıran bu kanun başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Çıkarılan bu kiliseler kanunuyla Makedonya'daki, farklı kiliselere bağlı Rum-Bulgar ve Sırplar arasındaki temel sorunlar çözülmüş, ihtilaflar halledilmiştir. Bu kanun Balkan devletleri arasında oluşturulmuş olan ittifakın temel nedeni ve bu toprakların kaybedilmesinin de bir nevi habercisi olmuştur. Nitekim bu kanun sonrasında Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan kendi aralarındaki çatışmaları sona erdirmiş, ortak düşmanları Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmuştur. Neticesinde de Balkanlardaki beş buçuk asırlık Türk/Müslüman egemenliği son bulmuştur.

Bizce Fermiliyan Meselesi öğrenilmeden kiliseler arası mücadelenin boyutlarını kavrayabilmemiz olanaksızdır. Sonuç olarak son bir söz söylemek gerekirse Osmanlı Devleti Makedonya satranç tahtasındaki en zayıf taraftı. Kiliseler meselesi ise bu oyundaki piyonlardan sadece biriydi...

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası
Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî
Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı
Hariciye Nezâreti İradeleri
İrade Taltifat
Meclis-i Vükela Mazbataları
Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet Ve Kumandanlık Evrakı
Sadaret Eyalat-ı Mümtaze Kalemî Bulgaristan
Yıldız Esas Evrakı
Yıldız Hususî Maruzât
Yıldız Mütevenni Maruzat
Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Yıldız Perakende Evrakı - Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı
Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

B- Gazeteler

Aberdeen Journal
Cheltenham Chronicle
Derby Daily Telegraph
Dundee Evening Post
Edinburgh Evening News
Exeter and Plymouth Gazette
Glasgow Herald
Gloucester Citizen
Lancashire Evening Post
London Daily News
London Evening Post
Manchester Courier and Lancashire General Advertiser
Morning Post
Northampton Mercury
Nottingham Evening Post

Pall Mall Gazette
Sevenoaks Chronicle and Kentish Advertiser
Sheffield Daily Telegraph
Sheffield Independent
Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette
The Independent
Washington Evening Times
Western Daily Press
Western Times

C- Kitap ve Makaleler

Adanır, Fikret, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004:.

Arslan, Ali, “Makedonya’da Rum-Ulah Çatışması”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul 2003, s. 1-25.

Beydilli, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair”, **Osmanlı Araştırmaları**, (ayrı basım IX), İstanbul 1989, s. 77-98.

Ercan, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, c. XLVII, S. 188, Ekim 1983, s. 1138-1149.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**,c. 1, S. 1, Haziran 1990, s. 117-125.

_____, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler”, **Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 173-250.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi),Osmanlı Ansiklopedisi, c. IV, (Edit: Güler Eren), **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s. 197-207.

Eryılmaz, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, c. IV, (Edit: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 236-241.

_____, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Balkanlarda Kiliseler Sorunu Örneği Olarak: Fermiliyan Meselesi
(1897-1902)

Yakup AHBAB

_____, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, Alternatif
Üniversite, Ağaç Yayınları, İstanbul,1992.

Fortescue, Adrian, **The Orthodox Eastrean Churcuh**, Kessinger
Publishing, United States 2010.

İrtem, Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi:
Balkanların Kördüğümü** (Haz. Osman Selim Kocahasanoglu), Temel
Yay, İstanbul 1999.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.VII, TTK, Ankara 1988.

Kerimoğlu, Hasan Taner, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II.
Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, **ÇTTAD**, VI/14,
(2007/Bahar), s. 3-25.

Kılıç, Sami - Satış, İhsan, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan
Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, **History Studies**,
Volume 3/32011, s. 225-244.

Kırımızı, Abdülhamit, “Balkanlar Üzerinde Diplomasi Savaşı: Rumeli
Islahatı, 1902-1908,” **Türk Tarihinde Balkanlar**, (ed. Z. İskifiyeli, M.B.
Çelik, S.Yazıcı), Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları UA Merkezi,
Sakarya 2013, 973-1014.

Küçük, Cevdet, “Osmanlılarda Millet Sistemi“ ve Tanzimat”,**TCTA**, c: IV,
İstanbul 1986, s. 1007-1024.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**,
c.16, Tarih Yayınları, İstanbul1961.

Mijatovich, Count Ghedomille, **The Memoirs of a Balkan
Diplomatist**, Cassel and Company Ltd, Toronto 1917.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, **Tanzimat'tan
Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, c. IV, İstanbul 1986, s.
996-1001.

_____, “Osmanlı'da Azınlıklar ve Millet Sistemi”, **Üç Kıtada
Osmanlılar (Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek)**, Timaş Yayınları,
İstanbul, 2007, s.59-68.

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu: Jöntürk İhtilalinin Kökenleri**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

Şentürk, Hüdai, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, TTK, Ankara 1992.

Şıvgın, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması", **Osmanlı**, c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Uzer, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK, Ankara 1999.

Villari, Luigi, **The Balkan Question**, London 1905.

Yenidünya, Süheyla, "Balkanlarda Kilise Mücadeleleri: Fener Rum Patrikhanesi Tarafından Makedonya'da Yürütülen Çete Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Türk Tarihinde Balkanlar**, ed. Zeynep İskefiyeli, Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, c. II, Sakarya Üniversitesi Balkan Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 895-915.

_____, **Balkanlarda Kilise Mücadelesi XIX-XX. yy**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1999.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.71-77, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.71-77, December 2015

El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi

Yunus Emre DOĞDU*

Özet

Çalışmamızın konusu gerek İslam Tarihi gerek Haçlı Seferleri Tarihi açısından önemli bir şahsiyet olan El Efdal bin Bedr'ül Cemali'dir. Bu konuyu seçmemizin nedeni böylesine önemli bir şahsiyetin maalesef ülkemizde yeterince araştırılmamasıdır. Babası Bedr'ül Cemali'nin vefatıyla birlikte tüm siyasi gücü eline geçiren El Efdal, izlediği siyaset neticesinde hem İslam Tarihinin bu döneminde önemli bir figür olmuş hem de kendisine karşı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde Haçlı Seferleri'nin başlaması Ortadoğu'daki siyasi dengeleri altüst etmiş ve İslam Tarihi karışık bir döneme girmiştir. Makalede El Efdal'in yaşadığı dönem içerisindeki konumu, izlediği siyaset ve tarihe olan etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: El Efdal, Bâtınlılık, Fatımi Devleti, Mustali, Nizar, Haçlı Seferleri.

Al-Afdal İbn Badr Al-Jamali And His Effect On The Middle East Politics

Abstract

The subject of the article is al-Afdal ibn Badr al-Jamali who is a very significant character for history of Islam and the era of the Crusades. Unfortunately, in our country, we do not appreciate his works that much, that is I prefer to write about him. After his father Badr al-Jamali's death, he took the all power and became an important character for the history of Islam. On the other hand, his policy caused to rise of the opposition. The Crusades turned upside down the current situation in the Middle East and it began to change the history. In this article, I will try to explain his importance for the Islamic history and political life.

Keywords: al-Afdal, Bâtinîs, Fatimid Caliphate, al-Musta'li, Nizar, Crusades.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi yunusemredogdu@hotmail.com.

El Efdal'in Vezirliği ve İç Karışıklıklar

El Efdal, babasının 1066 yılında Akka' da vali olduğu sırada dünyaya geldi. Bedr el-Cemali'nin 1074 yılında vezir olmasıyla El Efdal de başkent Kahire'ye gelmiş ve 1089 yılından itibaren sürekli olarak devlet kademelerinde görev almıştır. Aslında Bedr el-Cemali'nin Mısır'daki konumu vezirlikten ziyade, sultanlık şeklinde idi. Bedr el-Cemali'nin yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle oğlu El Efdal'i kendisine naib ve veliaht göstermesi bunun en büyük delilidir. Bedr el-Cemali'nin 1094 yılının haziran ayında vefatıyla birlikte El Efdal halife Mustansır tarafından vezir ilan edildi¹. Babasının tüm unvanlarını alarak vezir olan El Efdal, Bedr el-Cemali gibi saltanatvari bir yönetim sergilemeye başladı. Halife Mustansır ölmeden önce büyük oğlu Nizar'ı veliaht imam tayin eden bir mektup kaleme almıştı. Onun Aralık 1094'te vefatından sonra El Efdal, veliaht ilan edilen ve hayatta olan Nizar'ın yerine, kız kardeşi ile evli olan Mustali Billah'ı halife ilan edip onun adına biat almaya başlamasıyla birlikte karışıklıklar baş gösterdi. Nizar kendine bağlı kişilerle İskenderiye'ye kaçtı ve İskenderiye valisi Nasrüddevle'yi de kendi tarafına çekmeyi başardı. Nizar kendisini halife ilan ederek İskenderiye halkından biat aldı. Durumun ciddiyetini gören El Efdal derhal İskenderiye üzerine yürümek için hazırlıklara başladı². Şubat 1095'te yapılan savaşta El Efdal mağlup olarak Kahire'ye çekildi. Bu mağlubiyetin üzerine El Efdal daha büyük hazırlıklara girişmekle birlikte Nizar taraftarlarını da rüşvet vermek suretiyle kendi tarafına çekmeyi başardı. El Efdal ikinci seferinde İskenderiye şehrini uzun süre kuşatma altında tuttu. Baskılara daha fazla dayanamayan Nizar barış teklifiyle birlikte şehri teslim etti. Nizar ve Nasrüddevle'yi ele geçiren El Efdal, Nizar'ı başkente götürüp bir hücreye atmış ve hücreyi duvarla ördürmüş; Nasrüddevle'yi ise Fustat' da öldürmüştür³. Bu ikiliği ortadan kaldırdığını düşünen El Efdal yanılmaktaydı. Çünkü Halife Mustansır'ın sağlığında kendisiyle görüşen Hasan Sabbah, veliaht olarak Nizar'ın seçildiği iddiasında bulunarak bu davayı yaymayı sürdürmüştür. İran merkez olmak üzere Irak ve Suriye'nin küçük bir kısmında yaşayan İsmaili mezhebine bağlı olan kişiler Nizar'ın imametini kabul etmiş. Yemen'de yaşayan İsmaililer başta olmak üzere

¹ Yusuf Derviş Gavanime, "El Efdal b. Bedrül Cemali ve Haçlı Seferlerindeki Rolü", çev. Abdülkerim Özaydın, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, S.XIII, s.142.

² Nihat Yazılıtaş, **Fatimi Devleti Tarihi**, Kriter Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, s.190.

³ Nihat Yazılıtaş, **Fatimi Devleti Tarihi**, Kriter Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, s.191.

El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi
Yunus Emre DOĞDU

büyük bir kitle ise Mustali Billah'ın imametini kabul etmişlerdir. Bu ikilik büyük bir mezhepsel çatışmaya dönüşmüş ve bunun sonucu olarak İsmaili inancına sahip Şiiler Nizariye ve Mustaliye olarak ikiye ayrılmışlardır⁴

Suriye'deki Durum

Suriye bölgesi; Selçuklu Devleti, Fatımi Devleti ve Bizans İmparatorluğu için hayati bir önem teşkil etmektedir. Bizans'ın güçten düşmesi ve yaşadığı toprak kayıpları sonrasında bu mücadeleden çekilmiştir. Fakat bölge toprakları üzerinde Selçuklu ve Fatımi Devletleri'nin iddiaları devam etmekteydi. Fatımiler 11. Asrın başlarında Suriye'nin büyük bir bölümüne hâkim olsalar da güçlenen Selçuklu Devleti yaptığı fetihlerle Suriye bölgesini büyük oranda ele geçirmiş; Fatımi Devleti'nin elinde ise Sur, Akka, Askalan gibi birkaç sahil şehri dışında bir şey kalmamıştı. El Efdal otoriteyi sağladıktan sonra gözünü Suriye bölgesine dikmiş bölgede yeniden Fatımi otoritesi sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden ilki; Sur şehri valisi Kuteyle'nin Fatımi Devleti'ne isyan etmesi üzerine El Efdal ordu ve donanmayı harekete geçirmiş sonuç olarak Kuteyle ele geçirilerek bertaraf edilmiş, şehirde otorite tekrardan sağlanmıştır.⁵ Suriye hâkimiyeti için ikinci girişim ise El Efdal'in Halep emiri Tutuş ile Dımaşk hâkimi Dukak arasındaki mücadeleden faydalanmak istemesidir. Tutuş'a bir elçilik heyeti gönderen El Efdal, Tutuş'a Halep'te hutbeyi Fatımi Halifesi adına okutması karşılığında kendisine askeri ve mali yardım sözü vermiştir. Tutuş bu teklifi kabul etmiş olmasına rağmen birkaç hafta hutbeyi Fatımi Halifesi adına okuttuktan sonra bu kararından dönerek hutbeyi tekrar Abbasi halifesi adına okutmaya başlamıştır.

El Efdal'in Haçlılar bölgeye gelmeden önceki son hamlesi ise Kudüs üzerine yürümesidir. Fatımi topraklarının içinde bulunan Kudüs 1071 yılında Selçuklu atabeylerinden Atsız tarafından fethedilmiştir. Melikşah'ın kardeşi Tutuş 1079'da bölgeye gelerek Kudüs'ü Atsız'ın elinden aldı ve Artuk beye verdi. Artuk Bey'in 1091'de vefatı üzerine şehrin yönetimi oğulları İlgazi ve Sökmen'e geçti⁶. Haçlıların Antakya'yı

⁴ Eymen Fuad Seyyid, "Fatımiler", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1995, c.XII, s.231.

⁵ Nihat Yazılıtaş, **Fatımi Devleti Tarihi**, Kriter Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, s.192.

⁶ Casim Avcı, "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar)", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2002, c.XXVI, s. 328-329.

kuşatmasını fırsat bilen El Efdal derhal büyük bir ordu hazırlattı ve Kudüs üzerine yürüdü. Kuşatma sırasında kurulan kırktan fazla mancınının da etkisiyle fazla dayanamayan şehir Temmuz 1098'de yeniden Fatımilerin eline geçti⁷. El Efdal'in bu girişimleri sayesinde Fatımi Devleti'nin sınırları kuzeyde bugünkü Beyrut'a doğuda ise Ürdün nehrine kadar ulaştı.

Haçlıların Bölgeye Gelişi

Ortadoğu bu durumdayken bir taraftan da Haçlılar bölgeye doğru yaklaşmaktaydılar. 1095 yılındaki Clermont Konsili'nde konuşan Papa II. Urbanus doğuya Haçlı Seferi yapılması gerektiği yönünde beyanatta bulunmuş ve hemen akabinde milyonlarca kişiyi etkileyecek olan Haçlı Seferleri başlamıştır. 1098 yılında Antakya önlerine gelerek şehri kuşatan Haçlılar amaçlarına Haziran 1098'de ulaşarak şehri ele geçirdiler. El Efdal'in görüşüne göre Haçlılar Sünni İslam'a karşı ittifak oluşturulabilecek Bizans paralı askerleriydi. Bu nedenle onlarla biran önce iletişim kurulmalıydı. El Efdal Antakya'yı kuşatan Haçlılara gönderdiği elçilik heyetiyle iase açısından sıkıntı çeken Haçlı Ordusu'na yardım edeceğini taahhüt etmiştir⁸. Bu görüşmeler kesin bir sonuç alınmadan sona ermiş fakat Haçlı liderleri asıl planlarının anlaşılmaması ve Fatımi Devleti'ni oyalamak üzere Fatımi vezirleriyle birlikte kendi heyetini Mısır'a göndermiştir. El Efdal Haçlı elçileriyle anlaşma yapmak istediğinde ise kendilerinin anlaşma yetkilerinin olmadığını söyleyen görevliler oyalama taktiğinde başarılı oldu. Antakya'nın Haçlıların eline geçmesinden sonra Ocak 1099 yılında Haçlılar güneye doğru hareket etmeye başladılar. Bunun üzerine El Efdal Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'a elçi göndererek ondan bilgi almak istedi. Bizans İmparatoru verdiği cevapta bu ordunun kendisiyle bir bağı olmadığını ve onların yaptıklarını da tasvip etmediğini bildirdi. Durumun ciddiyetini kavrayan El Efdal bir taraftan da o sırada Trablus yakınlarında bulunan Haçlı ordusuna çeşitli hediyeler gönderiyordu. Ayrıca bu hediyelerle birlikte onların Kudüs'ü ve kutsal mekânları silahsız küçük gruplar halinde ziyaret etmelerine izin verdiğini bildirdi. Ancak Haçlılar bu teklifleri reddettiler ve kendilerinin silahlı olarak istedikleri gibi kutsal mekânları ziyaret edeceklerini eklediler. Haçlılar yol boyunca birçok bölgeyi ele geçirdiler. Maarratu'n-Nu'man,

⁷ Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1996, c.XXIV, s.530.

⁸ Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 63.

El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi
Yunus Emre DOĞDU

Hısnu'l Ekrad⁹, Antartus¹⁰ ve Arka¹¹ ele geçirilen bölgeler arasındadır. Ayrıca Trablus hâkimi Fahrü'd-Devle de birçok değerli hediyeyle birlikte Haçlılara tabi olduğunu bildirdi. Kudüs Haziran 1099'da Haçlılar tarafından kuşatıldı. İlk başta kuşatma silahlarından mahrum oldukları için oldukça zorlandılar. Fakat denizden gelen yardımlar sayesinde kuşatma silahları inşa eden haçlı ordusu 15 Temmuz 1099 tarihinde şehri ele geçirmeyi başardı. Bununla birlikte katliamlar dizisi de başlamış oluyordu. Şehre giren Haçlı kuvvetleri Müslüman ve Yahudi olan herkese saldırdı. Ayrıca Mescid-i Aksa'ya sığınan 10000 kadar Müslüman da kılıçtan geçirildi. Katliam öyle boyutlara ulaştı ki Raimundus Aguilers, Süleyman Mabedi'nin bulunduğu yere gitmek için dizlere kadar gelen bir kan birikintisinin içinden geçmek zorunda kaldı¹². Kuşatma sırasında Mısır'dan yola çıkan El Efdal ordusuyla Askalan'a geldiği sırada şehrin işgal edildiğini öğrendi ve derhal kınayıcı mahiyette bir mektup gönderdi. Haçlılar geri dönen elçiyi takip ederek Askalan'a ulaştılar ve El Efdal'in ordusunu mağlup ettiler. El Efdal bir fırsatını bularak Mısır'a kaçtı.

El Amir Dönemi ve El Efdal'in Vefatı

Aralık 1101 yılında Halife Mustali vefat etmiştir. Bu hususta iki rivayet vardır. Bunlardan ilki halifenin Nizari dailer tarafından zehirlenerek öldürüldüğü ikincisi ise halifenin eceliyle öldüğü görüştür. Mustali'nin vefatından sonra yerine El Efdal tarafından 5 yaşındaki oğlu Ebu Ali el-Mansur, El Amir lakabını alarak halife olmuştur. Hilafetinin ilk 20 yılında devleti El Efdal yönetmeye devam etmiştir¹³. El Efdal, Haçlı istilasına maruz kalan Suriye'ye ilgi göstermediğinden 1100'de Sayda ve Hayfa, 1103'te Akka, 1104'te Cübeyl, 1110'da ise Trablusşam ve Beyrut haçlıların hâkimiyetine geçti. Hatta Kral I. Baudouin Mısır'ı ele geçirmeye

⁹ Hısnu'l Ekrad: Hıms ile Trablus arasında bulunan müstahkem bir kale. Yusuf Derviş Gavanime, El Efdal b. Bedrül Cemali ve Haçlı Seferlerindeki Rolü, çev. Abdülkerim Özeydın, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, S.XIII, s.144.

¹⁰ Antartus: Küçük bir şehir. Hıms'ın limanı olup korunaklı bir konumdadır. Yusuf Derviş Gavanime, El Efdal b. Bedrül Cemali ve Haçlı Seferlerindeki Rolü, çev. Abdülkerim Özeydın, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, S.XIII, s.144.

¹¹ Arka: Trablus yakınlarında deniz kenarında bir şehir. Yusuf Derviş Gavanime, El Efdal b. Bedrül Cemali ve Haçlı Seferlerindeki Rolü, çev. Abdülkerim Özeydın, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, S.XIII, s.144.

¹² Aydın Usta, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, s. 67.

¹³ Abdülkerim Özeydın, "Amir Biahkamillah", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1991, c. III, s. 68.

bile teşebbüs etmiştir. Bu süre içinde El Efdal Haçlılara karşı ufak çaplı çarpışmaların dışında müdahale etmemiştir. Bu dönemde büyüyen Halife Amir yönetimi kendi eline almak istemiş ve El Efdal'i 1121 yılında öldürtmüştür¹⁴.

Sonuç olarak, El Efdal çağının önemli aktörlerinden bir tanesidir. İslam dünyasının iki kutbundan biri olan Fatımi Devleti'nin vezaret makamına kadar yükselen bu kişi 57 yıl gibi uzun bir süre bu makamda kalmış, yaptığı uygulamalar ve izlediği siyaset neticesinde Ortadoğu'daki siyasi dengeleri altüst etmiştir. Bölgenin yeni aktörleri olan Haçlıları Sünni İslam'a karşı müttefik olarak görmüş elinde yeterli kuvvet olduğu halde Haçlılar bölgede rahatça hareket etme imkânı bulmuşlardır. Nizar ile arasındaki anlaşmazlığın sonucu olarak Şiiler mezhepsel ayrılıklar yaşamışlardır. Yaşanan bu ayrılıklar yalnız Şii dünyasını etkilemekle kalmamış, Hasan Sabbah öncülüğünde kurulan Bâtınilerin faaliyetleri tüm İslam dünyasını derinden sarsmıştır.

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim, KUDÜS (Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar), **DİA**, c.XXVI, s. 327-329.
- Cahen, Claude, **Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Demirkent, Işın, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Dünya Aktüel, İstanbul, 2007.
- Fuad Seyyid, Eymen, "Fatımiler", **DİA**, c.XII, s. 228-237.
- Gavanime, Yusuf Derviş, "el-Efdal b. Bedr'ül Cemali ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", çev: Abdülkerim Özaydın, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, S.XIII, s.139-154.
- İbn el-Esir, **El Kamil Fit'tarih**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1989.
- İbn Kalanisi, **Şam Tarihine Zeyl** - 1. ve 2. Haçlı Seferleri Dönemi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Özaydın, Abdülkerim, "Amir Biahkamillah", **DİA**, c. III, s. 68.
- Özaydın, Abdülkerim, "Efdal b. Bedr el-Cemali", **DİA**, c.X, s. 452-453.
- Runciman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, TTK, İstanbul, 2000.
- Usta, Aydın, **Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

¹⁴ Abdülkerim Özaydın, "EFDAL b. BEDR el-CEMÂLÎ", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1994, c.X, s.453.

El Efdal Bin Bedr'ül Cemali Ve Ortadoğu Siyasetine Etkisi
Yunus Emre DOğDU

Yazılıtaş, Nihat, **Fatımi Devleti Tarihi**, Kriter Basım Yayın Dağıtım,
İstanbul, 2010.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.78-98, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.78-98, December 2015

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği

Salih AKYEL*
Savaş SERTEL**

ÖZET

Osmanlı Devleti tarihi incelenirken, başvurulması gereken kaynakların başında arşiv belgeleri gelmektedir. Birinci elden kaynak niteliğinde olan bu belgeler, ilgili dönemin günümüze ulaşabilmiş şahitleri olduğundan çok önem taşımaktadır. Bu belgeler içerisinde yer alan nüfus sayımı çizelgeleri de, insan, mekân ve zaman unsurlarını birlikte taşıdığı için, sosyo-demografik özellikleri ve kent tarihini aydınlatma hususunda vazgeçilmez niteliktedirler. Devletler tarihi açısından da önemli olan bu sayım belgeleri, sayılan nüfusun niceliksel ve niteliksel verilerini günümüze aktarmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmut zamanında yapılmıştır. Bu sayım yapılırken askere alımlar için Müslümanlar, vergiler için Müslümanların yanında gayrimüslimlerin kayıtları da tutulmuştur. Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinde olduğu gibi Harput ve havalisinde de nüfus sayımları yapılmıştır. Bu anlamda Harput'a bağlı olan sancak, kaza ve diğer merkezlerde nüfus sayımı uygulanmış olduğunu arşiv kayıtlarından görmekteyiz. Nitekim bölge ile ilgili yapılan nüfus sayımları geniş bir alanı kapsamakla birlikte, Harput Eyaletine ait toplam 123 adet nüfus defteri bulunmaktadır. Burada inceleyeceğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Harput Nüfus Defterleri serisi içerisinde 2655 numara ile kayıtlı olup 1256 (M.1840) tarihli Harput Eyaleti Çarsancak Kazâsı Gayrimüslim Nüfus Defteri'dir. Bu çalışmada, defterde verilen bilgilerden hareketle bahse konu kazanın mahalle ve köylerinde yaşayan ailelerin ve görevli memurların isim ve esamilerini öğrenme imkânımız olacak. Ayrıca bölgeye yönelik yaşanan göç ve nakiller hakkında ilk elden bilgi sahibi olma imkânı bulacağız. Yine bölgedeki mahalli idareciler; görevdeki muhtarlar, özürülüler, halkın kullandığı yerel isimler (lakaplar) ve insanların fiziksel özelliklerinin yanında Çarsancak kazasında 1840 tarihindeki gayrimüslim nüfusu tespit edilmeye çalışılarak bölgesel tarih yazımında önemli ayrıntılara ulaşmamıza imkân tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus defteri, Harput Çarsancak Kazâsı, 19. Yüzyıl, Cizye

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Polatlı Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
Email: salihakyel75@gmail.com

** Yrd. Doç.Dr., Tunceli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi,
Email: savassertel@mynet.com.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

The Role of Ottoman Population Registers in History Writing: The Example of the Carsancak District Non-Muslim Population Register Dated 1840

Summary

While studying the history of the Ottoman State, archive records are the primary resources to be referred. These documents, being first hand resources, are of great importance since they are the evidences of the related period which have reached today. Census tables among these documents have indispensable character in enlightening the city history and socio-demographic characteristics since they bear the time and locality components all together. These census documents, which are also important in states' history, transfer the qualitative and quantitative data of the counted population into the present day. The first census in the Ottoman State was conducted during the reign of Mahmud II. While this census was being conducted, Muslims were recorded for military recruitment while non-Muslims as well as Muslims were also recorded for reliable taxation. As was the case in various parts of the Ottoman lands, censuses were conducted in Harput and its vicinity too. In the archival records we observe that land censuses were practiced in the counties (sanjaks), districts (kazas) and other centers within Harput. Indeed, the censuses regarding the region cover a wide area and in terms of numbers the Harput Population Register consists of 123 population registers. The register examined here is the Harput Province Pertek District Non-Muslims Population Register, dated 1256 (1840), registered with the number 2655 in the series of Harput Population Registers in the Prime Ministry Ottoman Archives. In this study, we will have the chance to learn the names and attributes of the families and civil servants inhabiting the neighborhoods and villages of the said district based on the information given in the register. Moreover, we will acquire the chance to become informed first-hand about the migrations and relocations to the region. An attempt will also be made to determine the non-Muslim population in 1840 in the Pertek district as well as the local administrators in the region, the village headmen (muhtars), the disabled, the local nicknames used by the local population and people's physical features; and this will allow us to gain access to important details in the local history writing.

Key Words: Population registers, Harput, the District of Çarsancak, 19th Century, Poll Tax (Jizya).

GİRİŞ

Genel bir ifade ile nüfus, sınırları belirli herhangi bir yerde belirli bir tarihte yaşayan insan sayısı olarak tanımlanabilir. Günümüzde ülkelerin önem verdiği konulardan biri nüfustur. Çünkü *Nüfus, ülkelerin kalkınmasında, tanıtılmasında doğal kaynakların işletilmesin de, üretim*

ve tüketim üzerinde son derece etkilidir. Aynı zamanda ülkeler için önemli bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada önemli bir ölçüttür¹.

Bir siyasi otorite yeri geldiğinde yönettiği ülkenin idari, iktisadi ve askeri yapısını düzenlemek ya da mevcut düzeni daha sağlıklı bir şekilde yürütmek gayesiyle halkın nüfus miktarını ve bu nüfusun özelliklerini tespit etme ihtiyacı duyar ve bu sebeple nüfus sayım çalışmaları yürütebilir. Bu bağlamda Osmanlı idarecileri de klasik diye adlandırılan dönemden itibaren tebaanın durumunu görmek, devletin mali ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak ve buradan yola çıkarak halkın ekonomik düzeyini ve askerliğe elverişli kişi miktarını belirlemek için çeşitli nüfus ve mal sayımları yapmıştır. Önceleri tahrirler şeklinde sürdürülen bu çalışmalar, zamanla hem dünyadaki hem de Osmanlı'daki ekonomik ve askeri gelişmelerin bir neticesi olarak değişime uğradı ve 19. yüzyılda yeni bir şekil almaya başladı².

II. Mahmud (1808-1839) bütün kurum ve kuruluşları düzenlemiş³ ve 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılıp yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurduğu zamana kadar, imparatorlukta artık benzeri bir sayım ve yazım faaliyetine rastlanmaz⁴. Konsolosluk raporları, diplomatlar ve milliyetçi liderlerin Osmanlı Devleti'nin kendine has bir nüfus sayımının olmadığı görüşünün aksine Osmanlı Devleti'nin bazı batılı devletlerin nüfus sayımlarından daha ayrıntılı nüfus sayımları bulunmaktadır⁵.

Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerleşim yerinde yaşayan nüfus, çoğu zaman iki kaynaktan yararlanılarak hesaplanır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı arşiv kayıtları, diğeri ise Osmanlı coğrafyasını gezen seyyah raporları olup, bu seyyah raporları Osmanlı arşiv kayıtları ile desteklendiği zaman bilimsel sonuçlara ulaşılabilir⁶. Osmanlı arşiv kayıtları tahrir⁷, avarız⁸, cizye⁹, temettuat defteri¹⁰, vilayet

¹ Tahir Kodal; "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19,Sayı: 1, Elazığ-2009, s.233-258. Ayrıca bkz. Zübeyde Güneş –Yağcı & Serdar Genç, *H.1256/ M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No:9, Balıkesir 2013, s. 23-35; Süleyman Demirci-Kazım Kartal; "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Teri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka / Maçka Kazâsı Müslim Nüfus Derteri Örneği", *Hisory Studies* C.6,S.3, Nisan 2014.

² Mehmet Güneş; "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili ", *Akademik Bakış*, C.8, S.15, Ankara 2014, s.222.

³ Musa Çadircı; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara-2011, s.51.

⁴ Musa Çadircı; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Kitabevi, Ankara-2008, s.110.

⁵ Stanford j. Shaw; "The Ottoman Census System and Population", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.9, No. 3 (Oct.1978), s.325-339.

⁶Süleyman Demirci-Kazım Kartal; "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka/Maçka Kazâsı Müslim Nüfus Defteri Örneği ", s. 121. Ayrıca bakınız; Zehra Topal; *1840 tarihli Akçabat Nüfus Kayıtları*, Akçabat Belediyesi Kültür Yayınları-5, Akçabat -2010, s. 16.

⁷ Bahaeddin Yediyıldız ve Mehmet Öz; *Ordu yöresi Tarihinin Kaynakları* III, TTK Yay, Ankara-2002, s. XXI. Ayrıca bkz. Mehmet Öz; "Tahrir Defterlerine göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi*, Sayı:6, 1991,s. 173-205. Aynı müellif *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999. 17. yüzyılın ikinci yarısına doğru yapılan mufassal avarız tahrirleri bağlamında *1642 tarihli Canik Sancağı Avarız Defterleri* bölge ile ilgili nüfus ve yerleşim yerleri gibi konularda daha ayrıntılı bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Söz konusu defter yeni yazı metin ve tıpkıbasımı ile birlikte kısa bir süre önce Türk Tarih Kurumu tarafından Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi Projesi çerçevesinde yayınlandı. Bkz. Mehmet Öz; *Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642)* – Orta

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

salnameleri, nüfus yoklama ve nüfus sayım defterleri, Osmanlı coğrafyasında yaşayan nüfusun tespitinde kullanılan başlıca kaynak serileri arasında yer almaktadırlar.

1831 yılında yapılan nüfus sayımı bir takım eksiklik ve aksaklıklara rağmen ülke dâhilinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkarması bakımından önem teşkil etmektedir. Bu nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nin toprak yazımı vesilesi olmadan yapılan bir nüfus sayımı olarak kabul edilir. Ayrıca 1831 sayımı öncesi ve sonrası yapılan bir takım değişikliklerle çıkartılan nizamnameler ülke dâhilinde merkezi bir nüfus kayıt sisteminin kurulmasını ve aynı zaman da nüfus değişikliklerinin düzenli olarak takip edilmesini sağlaması açısından önemlidir¹¹. Ayrıca bu sayımların ardından hazırlanan defterleri incelemek ve muhafaza etmek üzere devlet merkezinde Ceride Nezareti ve bunun bir uzantısı olarak taşrada defter nazırlıkları teşkil edildi.

19. yüzyıldaki sayımlardan sonra teşkil edilen defter nazırlıkları vasıtasıyla taşradaki nüfusun düzenli olarak kayda geçirilip devlet merkezine gönderilmesi uygun görüldü. Bu bağlamda ülke genelinde nüfus yoklama defterleri hazırlanarak belirli aralıklarla merkeze iletildi. Bunun dışında belli dönemlerde genel ve bölgesel nüfus ve mal varlığı sayımları da yapıldı. Bahsedilen sayım çalışmalarının gayesi, genel itibarıyla vergi ve askerlik durumunun tespiti şeklinde tezahür etti. Bu kayıtlar, devletin sonuna dek merkezde muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşabildi. Osmanlı döneminin hem merkezde hem de taşrada bulunan nüfus miktarını tespit etmek ve bunun yanı sıra halkın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını analiz etmek üzere günümüzde birçok tez, akademik kitap ve makale hazırlanmaktadır. Bu amaçla farklı dönemlere ait çeşitli kaynaklar taranırken, aynı zamanda nüfus kayıtları da önemli ölçüde ele alınmaktadır. Nitekim nüfus kayıtlarını içeren materyaller, sadece şahısların isimlerini vermekle kalmamakta, ayrıca söz konusu bölgedeki insanların etnik kimliklerini ve mal varlıklarını da ortaya koymaktadır. Bunun dışında şahıslar için kullanılan lakaplar ile sosyal ve iktisadi

---

Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2008. Ayrıca bkz. Kemal Çiçek; "Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler", *OTAM*, S. 6, Ankara-1995, s.51-89.

⁸ Avarız defterlerinin nüfus tahminlerinde kullanılabilirliği konusunda bkz. Süleyman Demirci; "Demography and History: The Value of the *Avârızhâne* Registers for Demographic Research: A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, C.1620s-1700", *Turcica* 38 (2006), s. 181-211. Ayrıca bakınız; Mustafa Öztürk; "1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri", *OTAM*, Ankara-1998, s. 249-293.

⁹ Oktay Özel; "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı'da Bilgi ve İstatistik*, (Editör: Şevket Pamuk), Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.1-29. Bakınız; Mustafa Öztürk; "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, X, Ankara-2002, s. 802-822.

¹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu; "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, Cilt LIX, S.225, Ağustos-1995, s.395-412.

¹¹ Sezgin Demircioğlu ve Süleyman Bilgin; *Of Nüfus Defteri (1834)*, Şenyıldız Yay., İstanbul-2011, s.2-3.

anlamlar içeren sıfatlar, söz konusu dönem içerisinde ve ele alınan bölge dâhilinde var olan kültürel yapıya dair araştırmacılara fikir vermektedir¹².

I- Nüfus Defterleri ve Bunların Tahlili

Osmanlı Arşivi'nde nüfus kayıtlarını ihtiva eden bir defter fonu "Bab-1 Defteri Ceride Odası Defterleri" adı altında geçmekte ve kataloglarda "D.CRD.d." kısaltmasıyla gösterilmektedir¹³. Burada bahsi geçen "Ceride" kelimesi, defter ya da gazete anlamlarına gelmektedir. Osmanlı'da genel itibariyle muamele ve vukuatın hülasalarını içeren defterlere ceride defterleri denilmektedir¹⁴. Ceride Nezareti, Osmanlı Devleti'nin 1830-31 dönemine ait nüfus sayımları neticesinde ortaya çıkan nüfus defterlerini muhafaza etmek ve bu tür kayıtlarla ilgilenmek üzere teşkil edildi. 1838 yılında Maliye Nezareti kurulurken de Defterdarlık dönemine ait ceride ve mevkuat kalemleri birleştirilerek Ceride Muhasebesi oluşturuldu¹⁵. Bundan sonra 1840 yılında Maliye Nezareti'nin yapısında düzenleme yapılırken Ceride Muhasebesi de Varidat Muhasebeciliği'ne bağlandı. Ne var ki bu uygulamanın neticesi olarak Varidat Muhasebeciliği'nin işleri arttığı için yapılan bir düzenlemeyle birlikte bu iki muhasebecilik tekrar birbirinden ayrıldı¹⁶.

Nüfus kayıtlarını içeren diğer bir defter fonu "Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri" adıyla ifade edilmekte ve "ML.CRD.d." kısaltmasıyla gösterilmektedir. Maliye Nezareti defterleri tasnif edilirken Tanzimat'tan önceki teşkilat göz önünde bulundurularak bu defterler, kendi isimlerini taşıyan bir kataloga dâhil edilmişlerdir. Bu katalogdaki defterlerde Müslim ve gayrimüslim ahalinin nüfus yoklamaları, askerlere ait yoklamalar, cizye tahsili için tahriri yapılan reayanın cizye sınıfları, devlet hizmetinde bulunan kişilerin isimleri; cemaat, aşiret, kabile ve muhacir iskânına dair kayıtlar; din hizmetinde görevli kişilerin isim ve eşkâlleri, meslek gruplarına ve çalışanlara dair kayıtlar, atan ve azledilen memurların isimleri, ihtiyaç sahibi ahalinin isimleri ile tımar yoklamaları mevcuttur. Bu sayılan bilgiler açıklanırken vilayet, kaza, nahiyeye, köy ve kasaba isimleri verilmektedir. Arşiv rehberinde açıklandığı üzere Osmanlı Arşivi'nde 522 katalog numarasıyla ifade edilen bu fona ait analitik envanteri yapılmış olan yaklaşık 2.100 adet defter mevcuttur. Defterlerin tarih aralığı ise 1830'lar ile 1910'lar arasında bulunmaktadır. Rehberde, katalogda ve bilgisayar ortamında bu defterlerin sayıları ve tarih aralıkları hakkında daha önceki defterlerde açıklandığı üzere ufak farklar olabilmektedir. Bunlar, hesap sırasında gözden kaçan hususlar olarak değerlendirilebilir¹⁷.

¹² Mehmet Güneş; "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", s.223.

¹³ Mehmet Güneş; "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", s.228.

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul-1983, s. 281.

¹⁵ Cevdet Küçük; "Ceride Nezâreti", *TDVİA.*, VII, İstanbul-1993, s. 410.

¹⁶ Ali Akyıldız; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul-1993, s. 112, 113.

¹⁷ Mehmet Güneş; "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", s.230.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

Nüfus sayım ve yoklama kayıtlarının muhafaza edildiği önemli bir evrak grubu ise “Nüfus Defterleri” olarak adlandırılan ve “NFS.d.” kısaltması ile verilen defter fonudur. Osmanlı dönemindeki nüfus sayım ve yoklama işlemlerine ait kayıtları içeren bu defter grubunun analitik envanteri yapılan kısmı, dijital çekimleri de yapılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu defterlerin sayısı hakkında arşiv rehberinde 1.173 adet olduğu bilgisi verilse de bu defterlerin sayısı daha fazladır ve ifade edilen bu rakamın çok üstünde defterlerin görüntüsü, belirtildiği üzere bilgisayar ortamına da aktarılmıştır.

Nüfus kayıtlarını da içeren bir diğer defter grubu, “Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri” olarak bilinen ve kısaca “KK.d.” olarak ifade edilen defter fonudur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Başvekâlet Arşivi’ne girerek burada görev yapmaya başlayan Kamil Kepeci’nin başkanlığı altındaki bir heyet tarafından düzenlenen bu tasnif, çoğu Maliye kalemlerine ait olan defterlerden oluşmaktaysa da fonun içerisinde nüfus defterleri de bulunmaktadır. Arşivde 986 katalog numarasıyla gösterilen ve konu başlıklarına göre tasnifi verilen bu defter grubuyla ilgili arşiv rehberiyle katalogta verilen bilgiler yine farklılık göstermektedir. Ancak bu defterlerin 15. yüzyılın ikinci yarısından başlanarak 20. yüzyıla kadar olan kayıtları kapsadığı ve sayısının da aşağı yukarı 7.000 civarında olduğu görülmektedir¹⁸.

Nüfus kayıtları, muhtevasına ve hazırlayan memurun yaklaşımına göre farklı şekillerde tezahür etmektedir. Böyle olmakla birlikte yine de söz konusu defterlerde nüfusun yazımı konusunda takip edilen sıranın genel itibariyle standart bir şekli takip ettiği görülür. Şöyle ki defterlerde yerleşim birimleri açıklanırken öncelikle kaza, onun altında mahalle ya da köy isimleri verilirdi¹⁹.

Nüfusa dair defterlerdeki veriler kaydedilirken tercih edilen yazı türleri de farklılıklar göstermektedir. Bazı defterlerde rik’a yazısı kullanılırken²⁰ bazılarında ise özellikle ahaliye ait bilgileri münferit olarak değil de toplu olarak izah eden defterlerde siyakat yazısı tercih edilirdi²¹.

Defterlerin gayesine ve yapısına göre içerikte de bazı değişiklikler meydana gelirdi. Bazı defterlerde, bir bölgedeki nüfus hakkında toplu veriler ortaya konulmak istendiği için buralardaki hane ve şahıs bilgileri, isimler tek tek belirtilmeden sayısal olarak toplu şekilde açıklanır ve bu kayıtların sonunda ise genel bir toplam verilirdi²². Bu tür defterlerde yerine göre gayrimüslim ahalinin Ermeni, Rum ve Yahudi oldukları da

¹⁸ Mehmet Güneş; “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlihi”, s.232

¹⁹ Süleyman Demirci; “1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisari Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi”, *History Studies*, Volume 6, Issue 3, 2014, s.129.

²⁰ Bazı Örnekler: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kıbrıs Ceziresi Nüfus Defterleri* Nr:3754, 3755; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tirebolu Nüfus Defterleri*, Numara: 1111,1114.

²¹ *BOA, D.CRD.d.*, No: 39980; no: 39994.

²² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harput Nüfus Defterleri*, Numara: 2709, 2710, 2711.

açıklanır ve yine bu kesimlerin haneleri, nüfusları ve ödeyecekleri cizye miktarları toplu olarak ortaya konulurdu²³.

Nüfus defterlerinin başında o defterin ait olduğu yer ve tarih ile defterin hangi amaçla (doğum, ölüm, gelen, giden, ahalinin mezhebi gibi) hazırlandığı gibi temel bilgiler verilirdi²⁴. Bunun yanı sıra bazı defterlerde, sayımı yapılan ahalinin Müslüman²⁵ ya da gayrimüslim olduğu belirtilerek söz konusu defterlerin belli bir dini gruba ait halkı kapsadığı ifade edilirdi. Yani farklı dine mensup insanlar için ayrı defterler tutulabilirdi. Böyle defterlerde gayrimüslimleri ifade etmek için zimmi/reaya şeklinde ortak bir sıfat tercih edilebildiği gibi, Yahudi ve Hristiyan biçiminde daha spesifik ibareler de kullanılabilirdi. Gayrimüslimlere ayrılan bölümlerde, ilgili halkın ödeyeceği cizye miktarları da genelde cizye oranına göre açıklanırdı²⁶. Cizye oranı, daha önce de izah edildiği üzere gayrimüslim halkın ödeyeceği miktara göre âla, evsat ve edna olarak değişebilmektedir. Bu ibareler, defterlerde kısaltma işaretleriyle de olsa gösterilmektedir²⁷.

Giriş yazısı bitirildikten sonra artık nüfus verileri ortaya konulurken sayımı yapılan köy ya da mahallede bulunan kişilerin adları, fiziki özellikleri ve yaşları verilirdi²⁸. Bazı defterlerde bu bilgilerin uygun bir tarafa çoğunlukla yatay/ eğri bir şekilde, kişinin nereden geldiği ve ne durumda olduğu gibi bilgiler kısaca belirtilir; bazı defterlerde ise kişilerin oğulları ve kardeşleri de kaydedilmiştir²⁹.

Nüfus defterlerinde şahısların isimleri ile yaşlarının yanına genelde eğri bir yazıyla “tevellüd” ya da “helak” ifadeleri kullanılarak mevcut durumları yazılırdı. Bu tür ifadeler için, yerine göre farklı kelimeler tercih edilirdi; şöyle ki helak yerine “müteveffa” ya da “fevt” kelimesi de kullanılırdı. Bir yerleşim biriminde, ele alınan dönem zarfında halkın durumuyla ilgili herhangi bir değişiklik meydana gelmemişse “vukuat/vukuatı olmadığı”, “vukuatı yoktur”, “bir şey vukuu/vukuatı yoktur” şeklinde ibareler ile vaziyet açıklanırdı; vukuatın olmaması durumu defterde art arda gelirse tekrar açıklama yapmak yerine kısaca “bu/bunun dahi” ifadesi kullanılırdı³⁰.

Defterlerin genel yapısı yukarıda izah edildiği biçimde olmakla birlikte bazı defterlerde çok daha detaylı bilgiler de bulunmaktadır. Bu durum, sayım ve yoklama usulünün aslında söz konusu defteri hazırlayan kişinin yaklaşımına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Mesela bir defterde kâtip, kaza dâhilindeki kişiler hakkında bilgi verirken bu kişilerin ne zaman nerede bulduklarını ve hali hazırda ne yapmakta

²³ BOA, D.CRD.d., No: 39991.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harput Nüfus Defterleri, Numara: 2654,2655.

²⁵ BOA, D.CRD.d., No: 40478.

²⁶ Mehmet Güneş; “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, s.232-233.

²⁷ Ahmet Aksın-Erdal Karakaş; “Nüfus İcmal Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Arapgir”, OTAM S.10, Ankara-2001, s. 98-103.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harput Nüfus Defterleri, Numara: 2575.

²⁹ Salih Kahraman ve Fevzi Gür; Amasya Nüfus Defteri 1840, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya-2012, s.5.

³⁰ Mehmet Akif Terzi-Ahmet Ergün; Payas Sancağı Nüfus Defteri 1831 ve 1867, İskenderun-2012, s.5-9.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

olduklarını uzun uzadıya kaydetmekte ve bu kayıtlar bittikten sonra da gün ay yıl şeklinde tarihler koyulmaktadır³¹.

Nüfus kayıtlarını içeren “NFS.d.” fonuna ait defterlerde ise diğer nüfus kayıt defterlerinden farklı olarak defterin ait olduğu yer ile sayımı yapılan halkın din ve mezhep bilgileri (bazen sayımın tarihi) defterlerin kapak kısmında açıklanmıştır. Yerine göre defterin içinde fihrist de kullanılır; bazı defterlerde ise hem kapak sayfasında hem de içerideki başlangıç sayfasında sayımın yapıldığı yer ile diğer bilgiler verilirdi.

Köy ve mahalle nüfusunun dışında, hususi olarak medreselerde bulunan öğrencileri gösteren defterler de bulunmaktadır. Böyle defterlerde medrese ismi verilirken medresenin bulunduğu yer de ifade edilir; öğrencilerin nereli oldukları, fiziki özellikleri ve yaşları açıklanırdı. Öğrenciler hakkında detaylı bilgiler veren bu tür defterler, nüfusu açıklamanın yanı sıra nereden hangi mekteplerin bulunduğu hakkında malumat içermesi açısından, aynı zamanda müessese tarihi araştırmalarına da katkı sağlayıcı bir nitelik taşımaktadır³².

Bütün açıklamaların ve nüfus bilgilerinin tamamlanmasının ardından defterin sonunda, ilgili defter hakkında bilgi veren genel bir açıklama yapılırdı, bunun da altına sayımlardan sorumlu olan kişi veya kişiler imza atar veya mühür basarlardı. Ancak bu uygulama genel bir kaide değildi. Nitekim bazı defterlerde, sonuç açıklaması yapılmadan yetkili kişinin mührü basılırdı³³.

Osmanlı döneminde yerleşim birimlerinin etnik, sosyal ve ekonomik durumları hakkında önemli bilgiler içeren bu defterler, günümüzde birçok kitaba konu olmaktadır. Özellikle NFS.d. fonundaki defterler, bu yönüyle çok başvurulan kaynaklardır. Nüfus defterlerine dayanan böyle literatür çalışmalarında öncelikle Osmanlı dönemine ait nüfus kayıtları ile söz konusu yerin tarihi hakkında genel bir açıklama yapılmakta, daha sonra esere kaynaklık eden defter ya da defterlerde mevcut olan veriler, tablolar veya listeler halinde düzenlenerek verilmektedir. Bu esnada, nüfus defterlerinde yazılı olduğu şekilde köy ve mahalle isimleri, haneler, şahısların isimleri ve yaşları ile yerine göre doğum ve ölüm tarihleri, meslek bilgileri ile kardeşlerinin adları ve benzeri bilgiler aktarılmaktadır³⁴.

³¹ Mehmet Güneş; “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, s.233.

³² Ertan Gökmen; “Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri”, *Tarih İncelemeleri Defteri*, XXVII/2, Aralık 2012, s. 386-399.

³³ Mehmet Güneş; “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, s.235.

³⁴ Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bakınız: Ayhan Yüksel; *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013; Zübeyde Güneş Yağcı - Serdar Genç; *1256/M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, Balıkesir 2013; Sabri Bacacı - İrfan Dağdelen – Osman Doğan; *Ünye Nüfus Defteri 1834*, Ünyeliler Derneği, İstanbul-2011; Hacı Haldun Şahin; *Çorum Nüfus Defterleri (1837-1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum-2012.

II- 1840 Tarihli Çarsacak Kazâsı Gayrimüslim Nüfus Defterinin Değerlendirmesi

II-1. 2655 Numaralı Çarsacak Kazası Nüfus Defterinin Tanıtımı

Nüfus, sosyo-ekonomik bakımdan bir toplumun kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir toplumda nüfusun artıp, azalması ile nüfus ve üretim ilişkisi savaşların ve tarihi olayların bazen sebepleri bazen de sonuçları üzerinde önemli bir rol oynar. Nüfus sayımları, bir toplumu meydana getiren fertlerin, sayı, yaş, cinsiyet, meslek, din, dil ve öğrenim durumlarını ortaya koyduğundan toplumların ekonomik, sosyolojik ve tarihi yönlerini araştırmak, sosyal tarihlerini yazmak için çalışma yapacak olan kişi veya kişiler açısından oldukça önemli olduğu bilinmelidir. Ülkeler yüzyıllar öncesinden yirminci yüzyılın ortalarına kadar, nüfusun sayısal olarak fazlalığını güçlü olmak için önemli ve gerekli bir faktör olarak gördüklerinden nüfus miktarını ve sahip olunan nüfusun özellikleri ile ülkelerin büyümesi ve kalkınması arasında önemli ilişkiler kurdukları söylenilebilir³⁵.

Aile geçmişine ait bilgilere ulaşabileceğimiz kaynaklar olarak tahrir, avarız, ahkâm, cizye, nüfus defterleri ve şeriye sicilleri görülmektedir. Bu kaynaklar içinde ahkâm defterleri ve şeriye sicillerinde adli veya Şeri bir olayla ilgisi olan şahıslara ait bilgilere ulaşılabilir. Tahrir, avarız, cizye ve nüfus defterleri ise genel nüfusa ait daha hacimli bilgilerle aile araştırmaları konusundaki en önemli malzemelerdir. Bu kaynaklar içinde 1829 ve sonrası döneme ait nüfus sayım sonuçlarını ihtiva eden nüfus defterleri ise bu konuda en önemli başvuru kaynağımızdır. Nüfus defterlerinde şahıs isimleri genellikle aile lakapları ile birlikte verilmişken, tahrir, avarız ve cizye defterlerinde ise sadece şahıs ve baba adı verilmiştir. Bu durum XVIII. yüzyıl öncesine ait tahrir bilgilerini değerlendirmede karşılaşılan en önemli zorluklardan biridir³⁶.

1830 yılında yapılması karara bağlanıp 1831 yılında uygulamasına geçilen nüfus sayımı, Çarsacak'ta 1840 yılında yapılmıştır. İncelediğimiz defter Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 2655 sayılı Harput Nüfus Defterine kayıtlı bir mufassal defterdir. Bu bakımdan defterde boy, fiziki görünüş ve yaş gibi özellikler kaydedilmiştir.

İncelememize konu olan 1256(1840) tarihli ve 2655 numaralı bu defter, gayrimüslim nüfusa ait olup 25x73 cm ebadında, 98 sayfa, ciltli ve ebrusuzdur. Başta numarasız 1 boş sayfa bulunmaktadır. Deftere 1127 hane ve 4537 erkek isim kaydedilmiştir.

Bu defterde de benzer defterlerde olduğu gibi aile bireylerin kaydı tutulurken aile reisinin başa yazıldığı görülmektedir. Söz konusu kayıtlar içerisinde "Şabbı Emred" ifadesi henüz sakalı bıyığı çıkmamış genç, yeni ergenliğe giren erkeklere işaret etmektedir. Ter bıyık kavramı ise bıyığı henüz yeni terleyenler için kullanılmaktadır. Yine defterde geçen "bu dahi"

³⁵İrfan Dağdelen; *Beykoz Nüfus Defterleri*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No:26, İstanbul-2012, s.13.

³⁶ Süleyman Demirci-Kazım Kartal; "Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka/Maçka Kazâsı Müslim Nüfus Defteri Örneği", s. 130.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

ifadesi ise bir önceki şahsın gittiği yere diğerinin de gittiğini belirtmektedir. Kayıtlarda kişinin adından sonra gelen “sinn” kelimesi ilgili şahsın yaşını tanımlamak için kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde ailelerin sıfat ve lakaplarıyla deftere kaydedildiği görülmektedir. Kişilerin hangi aileye mensup olduğu, fiziksel özellikleri, yaşları ve bazen de sosyal statüleri bu kayıtlara yansımıştır. Sülale adlarının, ailelerin lakabına oğlu ya da zâde kelimesinin eklenmesi veya sosyal mevki ve makam adlarının, şahıs adlarının yanına gelmesiyle oluştuğu görülmektedir.

II. Şer'i Bir Vergi Olarak Cizye

İslam devletlerinde zimmî statüsündeki Müslüman olmayan azınlıkların faal erkek nüfusundan alınan cizye, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasındaydı. İslâm devletlerinden daha önceki dönemlerde de, çeşitli adlar altında tahsil edilen bu vergi, İslam devletleri zamanında da Müslüman olmayan reayanın ödediği toprak vergisi olan *Harac* vergisinin içerisinde tahsil edilen bir vergi olmuştu. Osmanlılar da fethettikleri yerlerde, İslam olmayan ahaliden cizye almışlar ve ahalinin verdiği bu vergi karşılığında kişilerin can, mal ve ırzları devletin kefaleti altına alınmıştır³⁷.

Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren fethettiği yerlerde yaşayan yerleşik zimmî nüfusa cizye tarh etmiş, rahipler, devlet hizmetinde bulunan aileler ve iş yapamaz durumda olan kişiler ise bundan muaf tutulmuşlardır. Cizye vergisi başlangıçta kişilerin mali durumuna göre a'lâ, evsât ve ednâ olarak üç sınıfa ayrılarak alındığı bilinmektedir. A'lâ gurubu zenginleri, evsat orta gelir düzeyinde bulunanları edna ise gelir düzeyleri düşük olanları tavsif etmektedir³⁸.

İlk dönemlerde cizye bedelleri hesaplanırken edna statüsünde olanlardan 10 olmak üzere sırasıyla evsat olanlardan 20 ve a'lâlardan 30 akçe olarak hesaplanmaktaydı. Daha sonra bu bedeller III. Murat döneminde sırasıyla %50 arttırılarak 15, 30 ve 45 akçeye çıkarıldı. 1689-1691 tarihleri arasında sadrazam olan Köprülüzade Mustafa Paşa zamanından itibaren klasik İslami usule uygun olacak şekilde tekrar düzenlenerek toplanmaya başlandı. Mustafa Paşa'nın belirlediği miktarlara göre ise a'lâ olanlar 48, evsat olanlar 24 ve edna olanlar ise 12 dirhem gümüş ödemeleri istendi. İlerleyen dönemlerde gümüşün kuruş ile eşitlenmesi üzerine 1 dirhem eşittir bir kuruş olarak belirlendi. 1834

³⁷Ömer Lütfü Barkan (1943); *X V. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunları I*, C.I, İstanbul-1943, s.131.

³⁸ Selim Özcan (2011), “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, S. 30, Ankara-2011, s.166-167. Ayrıca cizye için bakınız: Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye(Baş Vergisi)”, Çev. Şinasi Altundağ, *Bellekten*, S.32, Ankara 1944, s.599-652.

yılında ise sikke üzerinden yeniden belirlenen cizye miktarları büyükten küçüğe 60, 45 ve 30 sikke olarak toplanmaya başlanmıştır³⁹.

Osmanlı Devleti'nde cizye sene başı olan Muharrem ayında tahsil edilmekteydi. Cizyelerin tahsil edilme işini Tanzimat'a kadar cizyedarlar ile özel memurlar yaparlardı. Bu işler Tanzimat'tan sonra muhassıllara havale edilmiş olup, muhassıllar da ulaşamadıkları yerlerde cizyelerini reaya kocabaşları vasıtası ile toplamaya başladılar. Osmanlı Hazinesinin önemli gelir kaynaklarından olan cizye vergisi 1853-1856 Kırım Savaşı'na kadar alınmağa devam etmiş olup, bu tarihte çıkarılan bir kanunla cizye yerine, askerlik hizmetinden muafiyet vergisi konulmuştur⁴⁰.

Yukarıdaki bilgiler ışığında 1840 yılında Çarsancak'taki gayrimüslimlerden alınan cizye miktarı Tablo 1'de görüldüğü üzere ala 99, evsat 2997 ve edna 87 olmak üzere toplam 3183 kişidir⁴¹.

Tablo 1: Cizye Dağılımı

	Ala	Evsat	Edna	TOPLAM
Pertek Kazası	99	2997	87	3183

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere Çarsancak Kazasında yaşayan gayrimüslim nüfusun cizyeler toplamı Ala 99, Evsat 2997, Edna 87 olmak üzere 3183 adetti.

Bu tarihte cizye bedelleri şöyledi⁴²:

Alâ : 60

Evsat : 30

Ednâ : 15 kuruştur.

Buna göre 1840 yılı kayıtlarına göre Çarsancak'ta alınan cizye miktarları;

Alâ bedelleri : $99 \times 60 = 5940$

Evsât bedelleri : $2997 \times 30 = 89910$

Ednâ bedelleri : $87 \times 15 = 1305$

TOPLAM : **97.155** kuruş olarak hesaplanabilir.

Yine Tablo 1'den anlaşılacağı üzere Çarsancak'ta Evsât satüsünde bulunanlar cizye ödeyen gayrimüslim nüfusun büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Evsât yani orta halliler yaklaşık erkek nüfusun % 66'sını oluşturmaktadır. Bu da nüfusun büyük çoğunluğunun orta halli olduğunu göstermektedir. Alâ yani zengin statüsünde olanlar ise yalnızca 99 kişi olup, bunlar oran olarak gayrimüslim erkek nüfusun % 2.1'sini oluşturmaktadır. Ednâ yani fakirler erkek nüfusun %1.9'unu oluşturmaktadır. O halde bu dönemde gayrimüslimler arasında fakir konumunda olanların daha az yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

³⁹Selim Özcan; "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı" s. 166.

⁴⁰İbrahim Yılmazçelik; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840), Ankara-1995, s.293-294.

⁴¹B.O.A. Harput Nüfus Defteri, Numara: 2655.

⁴² Mustafa Öztürk; "1844 Tarihli Halep Nüfus Defterine Göre Urfa'da Gayri Müslim Nüfus ve Sanatları", Harran Üniversitesi Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu , Şanlıurfa, 28-30 Nisan 2012, s.5.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

Anadolu ve Rumeli'nin pek çok kentinde sosyal ve iktisadî hayatın temelini orta sınıf oluştururken yukarıdaki rakamlara göre Çarsancak Kazâsı'nda yaşayan gayrimüslimler için sosyal ve iktisadi hayatın orta sınıf kesimini oluşturdukları söylenebilir.

Cizye bedellerinin neyi ifade ettiklerini kavramak için dönemin altın ücretler ile fiyatlarını mukayese etmek gerekmektedir. Mustafa Öztürk altın fiyatlarını, “*Bu tarihlerde 3,379 gr. vezninde ve 970 ayarında Fındık altını 45 kuruş 10 para, Yıldız altını 47 kuruştur. 2,448 gr. olan İstanbul Zeri Mahbub altını 37,55 kuruştur. 1844'te yeni para sistemine geçilmiş ve Mecidiye devletinin para birimi olmuştur. 916,6 yani 22 ayarında ve 11 dirhem 4 kirat yani 34,082 gr. olan Beşbiryerde Mecidiye altını 500 kuruş, 7,216 gr ve 22 ayarında ve 2 dirhem 4 kirat olan Osmanlı Lira altını 100 kuruştur. 7 dirhem 8 kirat yani 24,055 gr. olan Yirmilik Mecidiye 20 ve 6 kirat yani 1,202 gr. olan Kuruş ise 1 kuruş yani 40 paraydı*”⁴³ diye tanımlayarak kıyaslama yapmamıza imkân tanımaktadır. Elimizde bu tarihlerde fiilen çalışan amele usta ücretlerine ait rakamlar bulunmamaktadır. Fakat Anadolu'nun diğer şehirlerinde bu tarihlerde usta gündelikleri 280 para yani 7 kuruş, kalfa ve amelelerin 140 para yani 3.5 kuruş, çırağın da 70 para yani 1.75 kuruştur⁴⁴.

Buradan yola çıkarsak ednâ statüsündeki bir gayrimüslim 15 kuruş olan cizyesini amele gündeliği üzerinden 4.28 gün, evsat 8.57, alâ ise 17.14 gün karşılığında ödeyebiliyordu. Günlük 3.5 kuruş alan bir amele, adedi 45.25 kuruş olan bir Fındık altını alabilmek için 12.9 gün çalışması gerekiyordu. Günlüğü 7 kuruş olan bir usta da aynı altını 6.46 gün çalışarak alabiliyordu. Buradan da gayrimüslim tebaanın yıllık vergisini aşağı yukarı 4 ila 17 amele gündeliği karşılığında ödeyebileceği anlaşılmaktadır⁴⁵.

III. Çarsancak Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfusun Yaş Oranları

İncelemeye tabi tuttuğumuz 1840 tarihli nüfus defterindeki kayıtlar, kazada yaşayan kişilerin yaşlarını da tespit etmemize imkân vermektedir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinin bir kazasındaki gayrimüslim yaş gruplarının tespiti iktisadî sosyal araştırmalar için önemli bir örnek oluşturacaktır. Çarsancak Kazâsı'na ait 2655 numaralı nüfus defterindeki gayrimüslim erkek yaş ortalaması aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir. Bu tablolar bize Çarsancak Kazâsı'nda yaşayan gayrimüslim nüfus hakkında bazı veriler elde etmemize imkân tanımaktadır⁴⁶.

Tablo 2: Çarsancak Kazasında Reayanın Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

⁴³ Mustafa Öztürk; “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler X*, Ankara-2002, s. 802-822.

⁴⁴ Mustafa Öztürk; “Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860)”, *Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara-1985, s.45.

⁴⁵ Mustafa Öztürk; “1844 Tarihli Halep Nüfus Defterine Göre Urfa'da Gayri Müslim Nüfus ve Sanatları”, s.7.

⁴⁶ B.O.A. Harput Nüfus Defteri, Numara: 2655.

Yaş Grupları	Reaya Sayısı	Toplam Gayri Müslim Erkek Nüfusa Göre Oranı (%)
1-11	1405	31
12-25	1113	24.5
26-40	1069	23.5
41 yaş ve üstü	950	21
TOPLAM	4537	100

Toplam gayrimüslim erkek nüfus 4537 kişi olup Tablo 2'den anlaşılacağı üzere 1-11 yaş arası aynı tebaa içerisindeki erkek nüfusuna oranı %31'dir. İkinci sırada 12-25 yaş arası aynı tebaa içerisindeki nüfusun oranı ise %24.5'dir. Orta yaş grubu ile genç nüfus oranları birbirine çok yakın olup orta yaş grubunun oranı ise %23.5'dir. Gayrimüslim erkek nüfuslarında yapılan oranlamada genç nüfusun daha kalabalık, yaşlı nüfusun daha az olduğu görülmektedir.

Buna göre etnik fark gözetmeksizin 12 yaşa kadar gayrimüslim nüfus içinde, 1-11 yaş arası nüfusun yoğun olduğunu söylemek mümkündür. İkinci derecede 12-25 yaş önemli bir orana sahiptir. Yine, gayrimüslimler arasında yaşlı nüfusun yoğun olduğu açıkça görülmektedir. Elbette ki Tablo 2'deki bu nüfus bütün gayrimüslim nüfusu vermemektedir. Bu rakamlar erkek nüfusu ihtiva etmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere kadınlar bu listede yer almamaktadır.

Defterde 1127 hanede 4537 gayrimüslim erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu nüfus sayısına aynı miktarda kadın nüfus eklendiğinde nüfus yaklaşık 9074 gayrimüslim olarak çıkmaktadır. Çarsacak Kazası'nda 1840 tarihindeki toplam gayrimüslim nüfusunun 9074 civarında olduğunu söyleyebiliriz.

IV. Gayrimüslim Nüfusun Öne Çıkan Fiziksel Özellikleri

Nüfus defterlerinde kayıt altına alınan kişilere ait doğum ve ölüm tarihi gibi bilgilerin yanında fiziksel özelliklerin yazıldığı bilinmektedir. Fiziksel özellik olarak da genellikle boy, sakal, bıyık, özür durumları referans olarak alınmaktadır. Özür durumları nüfus sayımlarının asker alımı için de kullanılmasından dolayı kaydedilmektedir⁴⁷.

İncelediğimiz defterde her ne kadar şahıslar hakkında verilen kısa tanıtıcı bilgilerden gayrimüslimlerin karakteristik özelliklerini tam olarak tespit etmek mümkün değilse de yine de bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Defterde kişileri tanımlamak amacıyla şahısların boyları, sakalları ve bıyıklarının kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunlar içerisinde boyun ne şekilde belirlendiğine işaret edilmemişse de göz ile tayin edildiğinden şüphe yoktur. Bunun için de kısa ile orta, orta ile uzun arasında kesin bir sınır konuşmuş olduğu düşünülemez. Uzunla uzunca ve orta ile ortaca arasındaki sınırlar daha da şüphelidir. Dolayısıyla bunları

⁴⁷ İsmail Oğuz; "20. Yüzyıl Başlarında Demirci'de Gayri Müslim Nüfus", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3., Manisa 2013, s. 231.

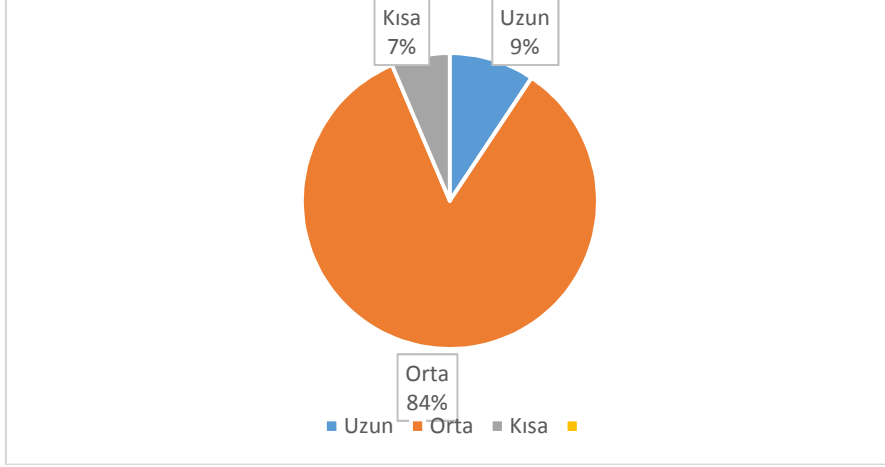
Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

aynen yaşlarda olduğu gibi %100 doğru tespitler olarak kabul etmemek gerekir.

IV. 1. Boy

Anadolu'da yaşayanların karakteristlik özelliklerinden biri orta boylu oluşlarıdır ki bu da eşkâli verilenlerde çok bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Kazada 2108'in boyları belirtilmiştir ki bu gayrimüslim erkek nüfusun yaklaşık % 46'sı kadardır. Bunlardan 197'si uzun, 1775'i orta, 136'sı kısadır. Sancak genelinde uzun boylularla kısa boyluların sayı ve oranları birbirine yakın olduğu görülüyor.

Grafik:1 Çarsancak Kazasındaki Gayrimüslim Erkek Boylarının Dağılışı

Yukarıda belirtilen rakamlara göre boyları belirtilenler içinde ortaların payı %84, uzunların %9; kısıların ise uzunlara yakın bir oran olan %7'dir.

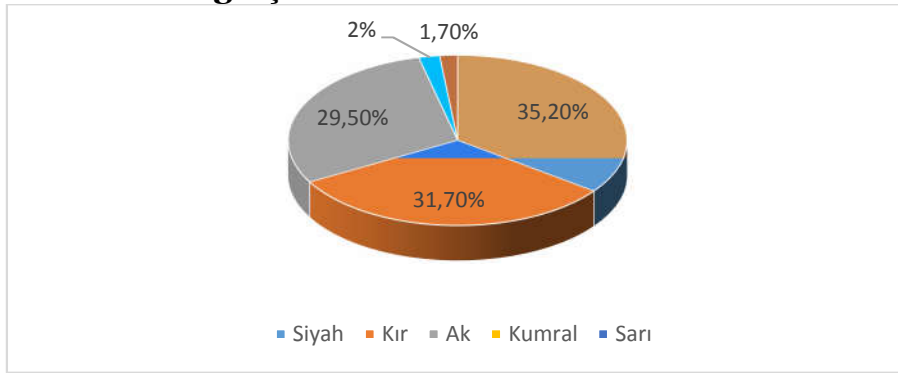
V. 2 Sakal-Bıyık

Dönemin şartlarına göre erkeklerin vazgeçilmezi⁴⁸ yirmili yaşlarda bıyık, otuzlu yaşlardan itibaren sakal olarak görünmektedir. Ancak yirmili yaşlarda sakallı olanlar bulunabildiği gibi 30'lu yaşlarda da henüz sakal bırakmayanlar mevcuttur. Bu, erkek evlât sahibi olunduktan sonra sakal bırakıldığı ihtimalini de hatıra getirmektedir.

⁴⁸ Sakal ve bıyık bırakma konusunda kesin bir yaş sınırı koyamıyoruz.

Defterde sadece sakal-bıyık bulunduğuna işaret edilmiş değildir. Sakalı-bıyığı çıkmamış delikanlılar için şabb-ı emred(kısaca *şabb*), bıyığı yeni terleyenler için ter bıyıklı (kısaca *ter*) olarak kayıt edilmişlerdir. Şabblar için genelde 15-17, terler için 18-19 yaşlar kabul edilmiştir. Kaza geneline bakıldığı zaman sakallıların sayısı bıyıklılara göre azdır. 817 sakallı şahıs varken 1170 bıyıklı şahıs bulunmaktadır. Kaza genelinde sakallı olanların 288'si siyah sakallı, 259'u kır sakallı, 239'u ak sakallı, 17'si kumral sakallı ve 14'ü sarı sakallıdır.

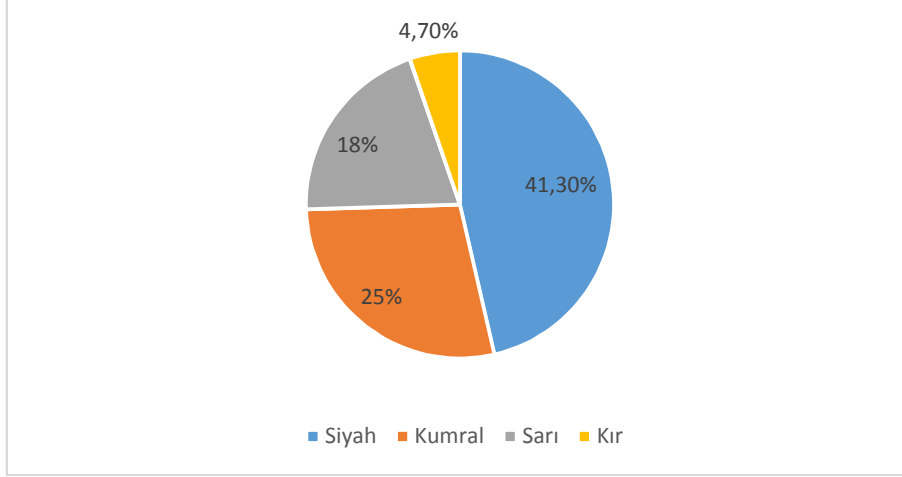
Grafik:2 Gayrimüslim Sakal Sahiplerinin Renklerine Göre Kazadaki Dağılışı

Gayrimüslim nüfus içerisinde sakal bırakanların renklerine göre en yüksek oran %35.2 ile siyah sakallılar, onu %31.7 ile kır sakallılar, onu da %29.5 ile ak sakallılar takip eder. %3'ün altında iki renk vardır. %2'yle kumral sakallılar ve %1.7'le sarı sakallılar listenin sonunda yer alır.

Bıyıklılara gelince; sayıları 484 siyah bıyıklılar, 293 kumral bıyıklılar, 211 sarı bıyıklılar, 55 kır bıyıklılar vardır. Azımsanmayacak derecede 127 ter bıyıklı vardır. Bıyıklılarda sayı gibi oranlarda sakallılara nazaran yüksektir. Gayrimüslim nüfusun yaklaşık %11'i siyah bıyıklı , %6.4'ü kumral bıyıklı, % 4.6'sı sarı bıyıklı olup %1.2'si kır bıyıklılardan oluşmaktadır.

Grafik:3 Gayrimüslim Bıyık Sahiplerinin Renklerine Göre Kazadaki Dağılışı

Gayrimüslim nüfus içerisinde bıyık bırakanların renklerine göre sakal bırakanlarda olduğu gibi %41.3'e siyah bıyıklılar en yüksek orana sahiptir. Onu % 25'le kumrallar onu da % 18'le sarı bıyıklılar takip eder. Listenin sonunda %4.7'le kır bıyıklılar yer almaktadır.

VI. Meslekler

Osmanlı Devleti'nde üretim faaliyetlerine katılan insanların hepsi, bağlı buldukları sanayi dalında, ekonomik, mali, idari ve sosyal etkileri bulunan bir teşkilatın üyesidirler. Kuruluşundan itibaren Osmanlı'da kuvvetli bir esnaf teşkilatı vardı. İlk dönemlerde Ahilik Kurumu olarak görülen bu teşkilatlanma 16. yüzyıldan itibaren etkinliğini yitirmiş ve bu dönemden sonra Lonca Teşkilatına dönüşmeye başlamıştır.⁴⁹

Araştırmamızda kullandığımız ana kaynak Çarsancak Nüfus Defterleri olup modern manadaki nüfus sayımlarından farklı olduğu ve amacının Asakir-i Mansûre için elverişli şahısları belirlemek üzere yapıldığından her şahıs için aynı bilgileri taşımamaktadır. Dolayısıyla defterlerde çalışabilecek yaşta olan herkesin mesleği kayıt edilmiş değildir. Mevcut toprağın artan nüfusu besleyebilmekten uzak olması genç nüfusu başka geçim kaynakları aramaya sevk ettiğinden dolayı bazı kimseler, kendi köy veya kasabalarında zanaata yönelirken bazı kimseler de yaşadıkları yer dışında ticaret yapar olmuşlardır. Bir mesleğin yapılabilmesi ancak o zanaat koluna ihtiyaç duyulması ve nüfusun o dalı besleyecek seviyeye

⁴⁹ Ahmet Aksın; "19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara-2001, s. 157.

erişmiş olmasını gerektirir. Onun için de zanaatkârlar şehir ve kasabalarla büyük köylerde toplanmışlardır⁵⁰.

Tablo 3: Çarsacak Kazasında 1840 Yılındaki Esnaf Grupları

Sıra	Meslek İsimleri	Sayısı	Meslek Sayıları İçerindeki Oranı
1	Bardakçı	2	0.18
2	Boyacı	4	0.36
3	Berber	2	0.18
4	Cullah	34	3
5	Çiftçi	38	3.4
6	Çilingir	2	0.18
7	Değirmenci	1	0.09
8	Demirci	1	0.09
9	Kasap	3	0.27
10	Kazancı	2	0.18
11	Katırcı	11	1
12	Kalaycı	30	2.7
13	Köşker	21	1.9
14	Kuyumcu	7	0.63
15	Kelekçi	38	3.4
16	Rençber	893	81
17	Nalband	3	0.27
18	Neccar	3	0.27
19	Saraç	3	0.27
20	Yazıcı	1	0.09
21	Taşçı	2	0.18
TOPLAM		1101	

⁵⁰Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830(Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara- 2012, s.148.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsacak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

1840 yılında Çarsacak Kazasında yaşayanların uğraştıkları işler ile hem kendi hem de diğer insanların ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları tablo 3'deki bilgiler vasıtasıyla daha iyi anlaşılmaktadır. Aslında bu tablo Çarsacak Kazasının olgusu hakkında bizlere bazı ipuçları da vermektedir.

Tablo 3'den de anlaşılacağı üzere şehirde 21 farklı meslek grubu bulunmaktadır. Kazada 893 kişi ile en fazla temsil edilen meslek grubunu rençberler teşkil etmektedir. 893 kişiyle temsil edilen rençberlerin kazadaki toplam nüfusa oranları % 81'dir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çarsacak Kazasında faaliyette bulunan esnaf grupları arasında Çiftçiler, Cullahlar Katırcılar, Kalaycılar, Köşkerler, Bakkallar, Kassablar, Debbaglar, Boyacılar, esnafı en önde gelen grupları teşkil etmekteydi.

Cullah genel adı altında anılan dokumacılar çoğunlukla kaba bez, astarlık, alaca, tülbent, gömleklik cinsi bez ve kumaşlar dokurlardı. Her şehirdeki cullah esnafı dokuyacakları bezin miktar ve ölçüsünü kendi aralarında kararlaştırırlar ve ahi baba adı verilen idarecileri vasıtasıyla kadiya tasdik ettirirlerdi. Dokunan bezler, boyacılara eşit bir şekilde dağıtılır, boyanıp hazır hale geldikten sonra kumaş satanlar tarafından bedestende satışa çıkarılırdı. 1830'larda Avrupa'da makineleşme Osmanlı dokumacılığı için bir dönüm noktası oldu. 1850'lere doğru Osmanlı pamuklu sanayinin hapis olduğu mahalli pazarlarda daha da azalarak yerini ucuz ithal mallara bırakması cullah esnafının çöküşünü hızlandırdı⁵¹.

SONUÇ

1831 yılında başlanan sayımlar sırasında ülkede bulunan tüm erkek nüfus belirlenmeye çalışılmıştır. Konumuzun temelini oluşturan 2655 numaralı defterde bu sayımda 1840 yılında Çarsacak'ta ne kadar gayrimüslim erkek nüfus bulunduğunu göstermektedir. Kaynağımız olan bu defterler bir nüfus defteri olmasına rağmen sadece nüfus sayısı ile ilgili bilgiler vermemektedir. Bu defterler kişilerin yaşları, isimleri, eşkâlleri, meslekleri, fiziki özellikleri gibi bilgiler de vermektedir.

İstatistikçiler günümüzde dahi hiçbir nüfus sayımının %100 doğru rakamlar ihtiva etmeyeceğine işaret etmektedirler. Hal böyle olunca 1840'da yapılan bir sayımın kesin bilgiler vermeyeceği de açıktır. Bugün bile köylerimizde bulunan pek çok yaşlı erkek ve kadının yaşlarının kaç olduğunu bilememeleri, bu defterlerdeki bilgilerin de ne kadar doğru olduğunu tartışmaya açık hale getirmektedir. Tüm bu sıkıntılara rağmen yine de defterlerde kayıt altına alınan nüfusun yaş gruplarına göre

⁵¹ Feridun Emecen; "Cullah." *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Güzel Sanatlar Matbaası, C.VIII, İstanbul 1993, s. 84.

toplandığı görülmektedir. Bazı yaş gruplarında sayının az olması ise düşündürücüdür. Göktepe köyünde Bogus isimli 103 yaşındaki kişi Çarsacak Kazasının en yaşlı kişidir.

Çarsacak Kazası defterlerinde, kişilerin uğraş alanı olan çeşitli meslek grupları kayıt edilmiştir. Böylece hangi bölgelerde hangi mesleklerin daha çok icra edildikleri tespit edilebildiği gibi bunların bugünkü durumla karşılaştırılmasına imkân sağlamaktadır.

Defterlerde verilen bilgiler ışığında Çarsacak Kazasında toplam 4537 erkeğin yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu sayıya kadınları da eklersek toplam 9074 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz. Nüfusun %18'i sakallılardan oluşuyorken %26'sı bıyıklılardan meydana gelmiştir. Sonuç olarak bütün eksikliklere rağmen nüfus defterlerinin Çarsacak Kazasının nüfusuyla ilgili değerli ipuçları verdiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA,

I. ARŞİV KAYNAKLARI

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, D.CRD.d., no: 39980; no: 39994, no: 39991, no: 40478.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Harput Nüfus Defterleri, Numara: 2654, 2655, 2709, 2710, 2711.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kıbrıs Ceziresi Nüfus Defterleri Nr: 3754, 3755.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tirebolu Nüfus Defterleri, Numara: 1111, 1114.

II. TETKİK ESERLER

Aksın, Ahmet-Karakaş, Erdal; “Nüfus İcmal Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Arapgir”, *OTAM* S.10, s.91-125, Ankara-2001.

Aksın, Ahmet; “19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.132, s.157-164, Ankara-2001.

Akyıldız, Ali; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul-1993.

Barkan, Ömer Lütfü; *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunları I, C.I*, İstanbul-1943.

Bacacı Sabri - Dağdelen İrfan -Osman Doğan; *Ünye Nüfus Defteri 1834 Ünyeliler Derneği*, İstanbul-2011.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Kitabevi, Ankara-2008.

Çadırcı, Musa; *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Kitabevi, Ankara-2011.

Çiçek, Kemal; “Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, *OTAM*, S. 6, s. 51-89, Ankara-1995.

Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli
Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği
Salih AKYEL
Savaş SERTEL

Dağdelen, İrfan; *Beykoz Nüfus Defterleri*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No:26, İstanbul 2012.

Demirci, Süleyman-Kartal, Kazım; “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Teri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçuka / Maçka Kazâsı Müslim Nüfus Derteri Örneği”, *Hisyory Studies* C.6, S.3, s.119-145, Nisan 2014.

Demirci, Süleyman; “Demography And History: The Value of The *Avârizhâne* Registers For Demographic Research: A Case Study of The Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri And Niğde, C.1620 s-1700”, *Turcica*, vol.38, pp.181-211, 2006.

Demircioğlu, Sezgin- Bilgin, Süleyman; *Of Nüfus Defteri (1834)*, Şenyıldız Yay., İstanbul-2011.

Emecen, Feridun; “Cullah” *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Güzel Sanatlar Matbaası, C.VIII, s.83-84, İstanbul 1993.

Gökmen, Ertan; “Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri”, *Tarih İncelemeleri Defteri*, XXVII/2, s.381-401, Aralık 2012.

Güneş, Mehmet; “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili” *Akademik Bakış*, C.8, S.15, Ankara-2014.

Güneş, Zübeyde Yağcı-Serdar, Genç; *H.1256/ M.1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri*, Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları No:9, Balıkesir-2013.

Kahraman, Salih-Gür, Fevzi; *Amasya Nüfus Defteri 1840*, Amasya Belediyesi Kültür Yay.,Amasya-2012.

Kodal, Tahir; “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilayeti’nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19,Sayı: 1, Elazığ-2009.

Küçük, Cevdet; “Cerîde Nezâreti”, *TDV. İA.*, VII, İstanbul 1993.

Kütükoğlu, Mübahat S.; “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, Cilt LIX, S.225, Ağustos 1995.

Kütükoğlu, Mübahat S.; *Menteşe Sancağı 1830(Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2012.

Oğuz, İsmail; "20. Yüzyıl Başlarında Demirci'de Gayri Müslim Nüfus", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3., Manisa 2013

Öz, Mehmet; "Tahrir Defterlerine göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi*, Sayı:6, 1991.

Öz, Mehmet; *Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642)* – Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-2008.

Öz, Mehmet; *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1999.

Özcan, Selim; “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, S. 30, Ankara-2011.

Özel, Oktay; “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı'da Bilgi ve İstatistik*, (Editör: Şevket Pamuk), Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara-2000.

- Öztürk, Mustafa; “1616 Tarihli Halep Avarız Hane Defteri”, Ankara Üniv.,OTAM , Ankara 1998.
- Öztürk, Mustafa; “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler X* , Ankara 2002.
- Öztürk, Mustafa; “Orta Anadolu’da Fiyatlar (1785-1860)” , *Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara-1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul 1983.
- Shaw, Stanford j.; “The Ottoman Census System And Population”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.9 no. 3 (Oct.1978).
- Şahin Hacı Haldun; *Çorum Nüfus Defterleri (1837-1844)*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum-2012.
- Terzi, Mehmet Akif – Ergün, Ahmet; *Payas Sancağı Nüfus Defteri 1831 ve 1867*, İskenderun 2012.
- Topal, Zehra; *1840 tarihli Akçabat Nüfus Kayıtları*, Akçabat Belediyesi Kültür Yayınları-5, Akçabat, 2010.
- Yediyıldız, Bahaeddin-Öz, Mehmet; *Ordu yöresi Tarihinin Kaynakları III*, TTK Yay, Ankara 2002.
- Yılmazçelik, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır(1790-1840)*, Ankara-1995.
- Yüksel Ayhan; *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri Tirebolu, Espiye, Yağhdere, Güce Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.99-171, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.99-171, December 2015

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya Yardımları*

Ahmet Zeki İZGÖER**

ÖZET

Türkler ve Hint Müslümanlarının (bugünkü Pakistan halkının) tarihte birbirleriyle sıcak ve ortak bağları bulunmaktadır. Balkan Savaşlarının zor şartlarında da Hint halkının kardeş ve dost bildiği Osmanlı'ya yardım elini uzatması milletimiz fertlerince unutulmaması, hatırlanması, gelecek kuşaklara aktarılıp anlatılması gereken önemli hadiselerdendir. Hint Müslüman halkının yardımları devasa boyutlara ulaşmasa da, moral bakımından büyük değerler taşımıştır. Osmanlı hilâfetine manevî olarak bağlı olan Hint Müslümanları, Osmanlıların yanında olduklarını bu savaşta da büyük bir cesaret, gayret ve fedakârlık göstererek bütün dünyada ispat etmişlerdir. Bu makalede Hint Müslümanlarının Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'ne gerek Kızılay (Hilâl-i Ahmer) heyetleri gerekse sivil olarak gönderdikleri yardımlar üzerinde durulacaktır. Bu yardımların ana gövdesini para, sağlık malzemesi ve ekipmanları meydana getirmektedir. Makalenin en önemli referansını 1329-1331 Tarihli **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesi** teşkil edecektir. Konuyla ilgili olarak ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine ve diğer inceleme ve araştırmalara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan Müslümanları, Kızılay, Hilâl-i Ahmer, Balkan Savaşları, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesi*

* Bu yazı, İstanbul Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi'nde 13 Ekim 2015 Salı günü Türkiye'de Urdu Dili Eğitiminin 100. Yılı, Türkiye ve Güney Asya Müslümanları (Geçmişten Günümüze Yeni Bir Perspektif) adlı Uluslararası Sempozyum'da sunulan bildiridir.

** Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Sosyoloji Bilim Dalı, Tekirdağ.

According to the Annual of Ottoman Crescent Hilal-i Ahmer which published in 1329-1331, the help of Indian Muslims to the Ottomans in the era of Balkan Wars (1911-1913)

Abstract

Since the history, Turkish people had good relations with the Muslim Indians who can be described as today's Pakistan people. They had common historical connections. It is important to have today's Turkish youth and public realized that Indians Muslims help, even when they were not in good conditions, to Ottoman people when they were in the fight with Balkanian countries. This help should be always realized and inherited to the new generations. Although the support of Indian Muslims was not too much as quantity but it was worth to be mentioned because of giving moral to our people who was in the war. As being in the religious connection with the Ottoman Calif, they showed their loyalty to the Ottoman and Turkish public in this war once more. In this article, we will focus at the help which was for Ottoman Crescent (Hilal-i Ahmer) and also from civilians of Indian Muslims sent to Ottoman in the era Balkan Wars. The main source of this article will be the Ottoman Crescent (Hilal-i Ahmer) Annual which was published in 1329-1331. And the other kind of archive documents especially from the Ottoman Archive will be utilized in this article.

Keywords: Indian Muslims, Ottoman, Crescent, Balkan wars, Hilal-i Ahmer, Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesi

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

İÇİNDEKİLER

Giriş

I- Balkan Savaşı ve Hint Müslüman Halkı

II - Kızılay Yardımları

A) Heyetler

a) Birinci Hint Heyeti

b) İkinci Hint Kızılayı Sağlık Heyeti

c) Üçüncü Sağlık Heyeti

B) Nakdî Yardım Yapanlar

a) Kızılay için 100 liradan fazla yardım toplayanlar

b) 1912 Senesi Sonuna Kadar Hindistan'dan Gelen Yardımlar

Ekler: I- Fotoğraflar

II- Arşiv Belgeleri

Kaynakça

Giriş

Türk-Hint yakınlaşmasının tarihi çok eskilere dayanır. Hint Müslümanlarının Osmanlılara ilgi duymaları Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar gitmektedir. Hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle birlikte bu alâka daha da artarak devam etmiş ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar ticarî ve diplomatik alanlarda kesintisiz bir şekilde sürmüştür. Hindistan Müslümanları Osmanlı'yı manevî otorite olarak kabul etmişlerdir.

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Osmanlı'ya olan ilgi zirveye ulaşmıştır. 93 Harbi dediğimiz 1877-1878 **Osmanlı-Rus Savaşı** sırasında Hindistan Müslüman ahali Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyetine önemli yardımlarda bulunmuşlardır¹. Hindistan'ın birçok şehir ve kasabasında büyük yardımlar toplanmıştır.

1897 yılında patlak veren **Osmanlı-Yunan Savaşı**'nda da yine Hint Müslümanları maddî ve manevî yardımlardan çekinmemişlerdir. Yardım gayesiyle topladıkları meblağları Osmanlı Hükümeti'ne göndermişlerdir².

II. Abdülhamid döneminin çok önemli bir projesi olan **Hicaz Demiryolu** için İslâm dünyasından en büyük destek Hindistan

¹ BOA, İ. DH, 63170; Y. PRK. HR, 1/16 ve 1/23.

² BOA, Y. A. HUS, 325/35 ve 376/121.

Müslümanlarından gelmiştir. Toplanan paralar üç aylık periyotlarla İstanbul'a gönderilmiştir³.

Aynı şekilde Osmanlı'nın denizdeki gücünü artırmak için kurulan **Donanma Cemiyeti**'ne en çok yardımda bulunanlar yine Hint Müslümanları olmuştur. Bombay, Kalküta, Rampur, Rangoon, Madras, Batavya ve Haydarabad gibi şehirlerden çok miktarda yardım İstanbul Hükümeti'ne akmıştır⁴.

İtalya'nın Eylül 1911'de Trablusgarp'a asker çıkarmasıyla başlayan **Trablusgarp Savaşı**, dünya Müslümanlarının geneline tesir ettiği gibi, Hint Müslümanlarını da derinden etkilemiştir. Savaşta zarar gören Müslümanların yaralarını sarmak için atılan ilk adımlardan birisi, Kalküta'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne Yardım Komitesi'nin kurulmasıdır. Komite bu amaçla Mayıs 1912'de Trablusgarp'a Dr. Ahmed Ensarî başkanlığında tıbbî bir heyet ve sağlık malzemeleri göndermiştir⁵.

Zaruret içinde bulunan Osmanlı askerine nakdî yardımlarda da bulunan Hindistan Müslüman halkının⁶ gerek savaş sırasında⁷ ve gerekse savaş sonrası devam eden yardımları son derece anlamlı olmuştur. Onlar, Trablusgarp mücahitlerinin vâris ve yaralarına nakdî yardımlarda bulunarak⁸ en kötü günlerimizde yanımızda olmuşlardır.

Nihayet, Rumeli'de ortaya çıkan Balkan Savaşı sırasında da Hint Müslümanları her zamankinden daha çok Osmanlı için yaptıkları yardım, gayet ve fedakârlıklarıyla İslâm dünyasında ilk sırayı almışlardır.

I- Balkan Savaşı ve Hint Müslüman Halkı

Balkan Savaşı, Balkanlardaki Hıristiyanlar için olduğu kadar Hindistan'daki Müslümanlar için de dinî bir mahiyet arz etmiştir. Hıristiyan Batı, İslâm dünyasına karşı yeni bir Haçlı Seferi başlatmıştır⁹.

Savaşın başlamasıyla birlikte zavallı ve günahsız Müslümanların Batılılarca vahşi ve gaddarca katliama tabi tutulmaları üzerine Hindistan Müslümanları'nın kalbinde İngilizlere karşı bir nefret duygusu uyanmıştır. Batıların Müslümanlara ve Müslüman hükümetlere, özellikle de Osmanlı Devleti ve milletine karşı takındıkları haince davranışlardan ötürü Hint

³ *Sırât-ı Müstakim*, "Matbuat: Hicaz Hattı ve Hindistan Müslümanları", c. V, adet 107, Dersaadet 1326, s. 51.

⁴ Selahattin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK, Ankara 2000, s. 210-211.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Zeki İzgöer, "Osmanlı'nın Yıkılışı Öncesinde Hind Hilâl-i Ahmer Yardımları ve Dr. Ensarî'nin Faaliyetleriyle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, c. VIII, İstanbul 2002, s. 17-31.

⁶ BOA, A. MTZ. TG. ML, nr. 17-17.

⁷ Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, "Trablusgarp ve Hilâl-i Ahmer", *OTAM*, sayı 3, Ankara Ocak 1992, s. 21.

⁸ BOA, A. MTZ. TG. HR, nr. 12-42.

⁹ Feroz Ahmet, "Kemalist Hareket ve Hindistan", *Kemalizm ve İslâm Dünyası* (Haz: İskender Gökalp-François Georjeon / Çev: Cüneyt Akalın), Arba Yayınları, İstanbul 1990, s. 146.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Müslüman ahalisi, Hindistan'daki İngilizler aleyhinde çalışmalara başlamışlar ve kurdukları komite ve cemiyetlerle faaliyetlerini hayatiyete geçirmişlerdir¹⁰. Daha önceden olduğu gibi yardımlar toplamaya, konuşmalar yapmaya ve mitingler düzenlemeye başlamışlardır. Meselenin ilginç tarafı, Müslümanların bu duyarlılığına Putperestler, Hindular, Mecusiler de katılmışlardır¹¹. Üniversitelerdeki talebeler günlerce uykusuz geceler geçirmişler, biriktirdikleri paraları yardım amacıyla toplamışlar ve ülkelerini müdafaa etmek için İstanbul'daki hükümete göndermişlerdir. Müslüman kadınlar da ayrıca paraları olmadığından yardıma katılmak için mücevher ve altınlarını vermişlerdir¹². Hindistan uleması da Osmanlı Devleti'ni desteklemenin farz olduğuna ve zekâtın Osmanlılara gönderilebileceğine dair fetvalar vermişlerdir¹³. Diğer taraftan Hindistan Müslüman elitleri, Enver ve Cemal Paşalarla doğrudan münasebetler kurmuşlardır¹⁴.

İşte böyle bir atmosferde, Hindistan'da tesis edilen Hilâl-i Ahmer cemiyetleri de Balkan Savaşlarında da görev almışlar ve bu gayeyle cepheye doktor, ilaç vb. sağlık ekipmanları ve malzemeleri göndermişlerdir¹⁵.

Ayrıca bir kısım Müslüman basın tarafından açılan îâne defterleri ile Hilâl-i Ahmer adına İstanbul'a gönderilmek üzere yardımlar toplanmıştır¹⁶.

Savaş sebebiyle gerek yaralı Osmanlı askerleri¹⁷ ve gerekse muhacirler¹⁸ için yapılan yardımlar da son derece anlamlı olmuştur¹⁹.

¹⁰ S. M. Tevfik, “Mekâtîb: Hindistan Muhâbir-i Mahsusumuzdan, Hind Müslümanları-İngilizler”, *Sebilürreşad*, c. X, adet 245, Dersaâdet 1329, s. 185-186.

¹¹ S. M. Tevfik, “Mekâtîb: Hindistan Muhâbir-i Mahsusumuzdan, Hind Yolunda 19, Hindistan'da Hissiyât-ı İslâmiyye”, *Sebilürreşad*, c. II-IX, adet 44-226, Dersaâdet 1328, s. 321.

¹² Müşir Hüseyin Kıdwai, *Osmanlı'nın Son Dostları* (Haz: Ahmet Zeki İzgöer), Nehir Yayınları, İstanbul 2004, s. 111.

¹³ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İSAM Yayınları, İstanbul 1992, s. 215.

¹⁴ Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm* (Çev: Ahmet Küskün), İstanbul 1990, s. 160.

¹⁵ İzgöer, *a.g.m.*, c. VIII, s. 18-19; Aziz Ahmed, aynı yer.

¹⁶ *Sebilürreşad*, “Hindistan: Hilâl-i Ahmer İânâtında İhtilâs”, c. XII, adet 297, Dersaâdet 1330, s. 243. İâne toplanması konusunda Hindistan'da sınır yoktur. Harp îanesi olmak üzere fil yarışları düzenlenmiş, müsamereler tertip edilmiş, üniversite öğrencileri tarafından kamuoyu oluşturulmuştur. O kadar çok çeşitli gelir elde edilmiştir ki, “savaş ianesi”, tabir caizse “savaş vergisi” durumuna gelmiş ve halk da savaş devam ettiği sürece bunu seve seve yerine getirir olmuştur (S. M. Tevfik, “Mekâtîb: Hind Yolunda 26, Hindistan'da Hissiyât”, *Sebilürreşad*, c. X, adet 239, Dersaâdet 1328, s. 82).

¹⁷ BOA, MV, 234/170. Bkz. Ek no: 11

¹⁸ BOA, MV, 171/50. Bkz. Ek no: 2

Balkan Savaşları sırasında Hindistan Müslümanları'nın gösterdikleri dayanışma ve duyarlılıklarıyla ilgili şu hadise unutulmayacak cinstendir: “Peşaver'de yardımlar toplandığı sırada verecek hiçbir şeyi olmayan yoksul bir kadın çaresizlik içerisinde kundaktaki çocuğunu satışa çıkarmış ve karşılığında alacağı meblağı Osmanlılara yardım için kullanacağını açıklamıştır. Olayı öğrenenler son derece duygulanmışlardır. Nihayet bir zengin, kadının istediği kadar parayı onun adına yardım sandığına vermesiyle hadise güzel bir şekilde sonuçlanmıştır²⁰”.

II - Kızılay Yardımları

Balkan hükümetlerinin Osmanlı topraklarına tecavüzleri sonucu çıkan savaş üzerine İngiltere'deki Müslüman Hintlilerin meydana getirdiği Umum Hint Cemiyet-i İttihadiye-i İslâmiyesi" tarafından İngiltere ve Hindistan'da Osmanlılara yardım için kampanya başlatılmıştır²¹. (24 Ekim 1912)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Osmanlı makamlarına ulaşan yardımlarla ilgili olarak, birçok arşiv belgesinin yanı sıra düzenli olarak tutulan kayıt defterleri de yer almaktadır. Bu defterlerde yardımların nereden geldiği, ne kadar olduğu tarih ve belge numaralarıyla birlikte verilmiştir²².

Hint Müslümanlarının Balkan Savaşları sebebiyle Osmanlı ülkesine yaptıkları yardımların ana gövdesini Hilâl-i Ahmer, yani Kızılay yardımları meydana getirir. Bu yardımların daha çok para, sağlık heyeti ve ekipmanları olduğu anlaşılmaktadır.

A) Heyetler

Balkan Savaşları vesilesiyle Osmanlı ülkesine Hindistan kaynaklı üç heyet gelmiştir.

a) Birinci Hint Heyeti

Hindistan zenginlerinden olup Londra'da tahsilde bulunan hamiyet sahibi gençlerden meydana gelen bu heyet her giderini yardımsever insanlardan ödemek şartıyla Mısırlı Dr. Selim Bey'i de beraberlerine alıp onun da her masrafını üstlenerek İstanbul'a gelmişlerdir. Önce bir süre Haydarpaşa Askerî Hastanesi'nde, daha sonra Ömerli'de hizmet etmişlerdir.

¹⁹ Söz konusu yardımların bir bölümünü ek olarak bildirimizin Arşiv Belgeleri bölümünde vermiş bulunuyoruz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra diğer yerli ve yabancı arşiv ve kütüphanelerde konuyla ilgili daha pek çok belge bulunmaktadır.

²⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 217.

²¹ BOA, HR-SYS, 2077/12.

²² Bu konuda bkz. Arşiv Belgeleri, no: 8.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Heyette Yer Alanlar

Dr. Selim Bey	Mısırlı, Londra'da Gabis Hastanesi doktoru
Abdülhak Bey	Güney Haydarabadlı, Oxford öğrencisi
Seyyid Âl-i İmran	Sencur Eyaleti'nde, Nikteli, Oxford öğrencisi
Seyyid Mehmed Hüseyin	Güney Haydarabadlı, Oxford öğrencisi
Seyyid Hasan Âbid-i Caferî	Delhi Eyaleti'nde, Akralı, Oxford öğrencisi

Bu heyetin Ömerli'de yaptırdıkları çeşmeler vardır. Çeşmelerden biri bugün halen mevcudiyetini muhafaza etmektedir. Birlik ve beraberlik mesajlarının verildiği çeşmenin kitabesi Hindistanlı Müslümanların o günlerden bugüne kalan yadigârlarındandır. Kitabede şu satırlar dikkati çekmektedir:

Hindistan Birinci Hilâl-i Ahmer Hey'eti Osmanlı kardeşlerine daima selâmlar ithaf eyler ve Balkan mezâliminin unutulması için bütün ihvân-ı dini daimî ittihâda davet ederekten arz-ı veda eyler.

Sene-i Hicriye: 1331 / Sene-i Milâdiye: 1913²³

Bir başka çeşme kitabesi de şöyledir:

Balkan Muhârebeleri'nde Osmanlı kardâşlarına yardım etmek için Hindistan'dan gelen Umum Hindistan Hilâl-i Ahmer Heyet-i Tıbbiyesi'nin uhuvvet yâdigârı

Sene-i Hicriye: 1331 / Sene-i Milâdiye: 1913²⁴

b) İkinci Hint Kızılayı Sağlık Heyeti

Hindistan'da Bombay şehri camileri nâzırlarından meydana gelen bir heyetin gözetimi altında olmak üzere "İslâm Gençleri Cemiyeti" ve "Ziya-yı İslâm Encümeni" taraflarından toplanan yardımlarla düzenlenip teşkil edilen "Bombay Fukara-yı İslâmiyesi Sağlık Heyeti" 17 Aralık 1912 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır.

Heyet izzet ve ikramlarla karşılanıp kabul edilerek Kızılay İstanbul Üniversitesi Hastanesi'ne misafir edilmiştir. Mütareke esnasında bir ay kadar bu hastanede kalıp 100 yatağı içine alan bir kısmın tedavisini üstlenmişlerdir. Heyet, 135 hastayı tedavi etmiştir.

²³ Ahmet Zeki İzgöer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Arnavutköy (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutköy)*, Arnavutköy Belediyesi Yayını, İstanbul 2014, s. 42, 44.

²⁴ Dr. Besim Ömer Paşa'nın *Hatıra Albümü*, Yayına Haz: Adnan Ataç, İstanbul 2011, s. 178.

Mükemmel çadırları ile seyyar hastane takımları bulunan heyet 23 Ocak 1912 tarihinde Arnavutköy ilçesine bağlı Ömerli mevkiinde yüz yataklık seyyar bir hastane kurarak yaralı ve hasta kabulüne başlamıştır.

Heyet Erkânı

Müdür Dr. Feyzi Bey
Baştabip Dr. Mehmed Hüseyin Bey
Tedavi doktoru Dr. Nemkar Bey
Tedavi doktoru Moliken Bey
Tedavi doktoru Nizar Ahmed Bey
Tedavi doktoru Selim Bey
Eczacı Ruşen Bey
Kâtip Seyyid Abdülvahid Efendi
Başhastabakıcı Seyyid Mehmed Şerif Meşhedî Efendi
İdare Memuru Hekim Siraceddin Efendi
Sandık Emini Abdüllatif Efendi
On iki hastabakıcı ve üç hademe

Hindistan'dan gelen doktor ve görevlilerin tamamı 28 kişi olup bunların hepsi fahrî olarak hizmet etmişlerdir.

Ömerli'deki hastaneyi birçok komutan ve subay ziyaret ederek her biri, özel deftere takdir dolu izlenimlerini yazmışlardır.

c) Üçüncü Sağlık Heyeti

Hindistan'dan Genel Hindistan Kızılları tarafından "el-Vefdü't-Tıbbî min Bilâdi'l-Hind" ismiyle Delhi merkezinde oluşturulup gönderilen bu heyet 9 Ocak 1913 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Osmanlı Kızıllay Cemiyeti adına özel bir heyet tarafından karşılanarak Kadırga Hastanesi'ne misafir edilmiştir²⁵. Mütareke esnasında bir süre Kadırga'da kaldıktan sonra savaş hattı üzerinde Ömerli'de bir seyyar hastane kurmuşlardır. Savaşların ikinci kez başlaması üzerine seyyar hastane ile sağlık heyetinin bir kısmı Gelibolu'ya nakledilerek hastanelerini orada teşkil etmişlerdir.

²⁵ Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Enver Bey'in 16 Ocak 1913 günü hastaneyi ziyaret ettiği esnada Hindistan'dan gelen Hint Kızıllay Sıhhiye Heyeti misafir olarak Kadırga Hastanesi'nde bulunmakta ve hastaların tedavi edilmelerine yardımcı olmakta idiler. Bu konuda Enver Bey'in hastane defterine düştüğü: "Osmanlı ve Hint Kızıllaylarının müşterek çalışmasının ürününü Kadırga Hastanesi'nde görmekle son derece memnun oldum. Bu kalbî ve ciddi çalışmanın gelecekte de maddî ve manevî yaralarımızı süratle tedavi edeceğine ümitvarım. Cenab-ı Hak her zaman, her hususta böyle fedakârca çalışıldığını görmekle hepimizi sevindirin" kaydı iki kardeş halkın samimiyetlerini açıkça ortaya koymaktadır (Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızıllay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Hazırlayanlar: Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Türk Kızıllayı Yayınları, Ankara 2013, s. 95-96.)

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Heyet Erkânı

Baştabip Dr. Muhtar Ahmed Ensarî Bey
Baştabip Muavini Ali Ezher Feyzi Bey
Dr. Muhammed Naim Ensarî
Dr. Seyyid Abdurrahman
Dr. Seyyid Şemsülbârî
Dr. Mahmudullah
Dr. Mirza Rıza Han
Eczacı Gulam Ahmed Han, Nuruşşems, Abdülvahid Han, Hamit Resul, Seyyid Tunker Hüseyin
12 hastabakıcı ve 2 tercüman ²⁶

B) Nakdî Yardım Yapanlar

Osmanlı'ya nakdî yardım yapan çevrelerin genel olarak toplumun bütün kesimi olduğu görülmektedir. Basın kuruluşları, bir takım kurum ve kuruluşlar, dernekler, vakıflar, üniversite öğrencileri, kadın erkek bütün Müslüman Hint halkı bu ianeye katılmışlardır. Aşağıdaki tablolarda yardımda bulunanların isimleri, hangi yerleşim biriminden katıldıkları ve yardım miktarları bulunmaktadır.

a) Kızılay için 100 liradan fazla yardım toplayanlar

Hindistan'da Lahor'da <i>Zemindar</i> Gazetesi Sahibi Zafer Ali Han
" Muradabad'da <i>el-Müşîr</i> Gazetesi Sahibi Muhammed Fazıl
" Kalküta'da Şarapur Kızılay Cemiyeti
" Kalküta'da Encümen-i Muhammedü's-Selâm
" Bombay'da <i>Political Bohemia</i> Gazetesi
" Kalküta'da Hacı Kasım Arif Efendi
" Lahor'da <i>Meşrutiyet</i> Gazetesi
" Meyrun'da İlâhîbahş Efendi hazretleri
" Lahor'da Muhammed İnşaallah Efendi hazretleri
" Herpur'da Muhammed İbrahim Vezirî Efendi hazretleri
" Karaşi'de Hacı Abdullah Harun Efendi hazretleri
" Rampur'da Kamer Şah hazretleri
" Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi
" Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Ali Tahsin Efendi
" Bombay Türk ve Arap Kadınları Başkanı Münire Hanımefendi
" Delhi'de Ekrem ve Muhammed Nâfi' Efendiler
" Bombay'da Han Muhammed Ömer

²⁶ a.g.e., s. 133-135.

"	Bhopal'da Bâmî Efendi hazretleri
"	Rangur'da Ahmed Molla Davud Efendi ²⁷

b) 1912 Senesi Sonuna Kadar Hindistan'dan Gelen Yardımlar

	Kuruş/Para
Aligarh İslâm Mektebi öğrencileri	9.443,10
Sind Eyaleti'nde Kızılay Merkezi Kâtip ve Veznedarı Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla	26.400
Rangoon'da İbrahim Ali Molla ve Abdülkerim Cemal Efendiler aracılığıyla	385.656
Muzafferpur kasabasında bazı kişiler	3.030
Kalküta'da <i>Comrade</i> gazetesi aracılığıyla	44.125
Lahor'da yayınlanan <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	33.056
Lahor'da yayınlanan <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	33.008
Sind Eyaleti'nde Kızılay Kâtip ve Veznedarı Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla	26.445
Kalküta'da Bengal yardımsever halkı	1.470
Kalküta'da Kızılay Cemiyeti Kâtibi Hacı Abdüllatif Efendi aracılığıyla	187.000
Lahor'da yayınlanan <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	11.019
Lahor'da yayınlanan <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	5.509,10
Bombay Kızılay merkezi	55.094
Karaçi Kızılay Kâtibi Hacı Abdullah Harun Efendi	1.317
Kalküta'dan Bengal Bankası aracılığıyla	65.850
Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	10.975
Lucknow şehri Kızılay Cemiyeti	15.381
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	7.523
Bombay'da Kadı Şerif Muhammed Salih Levendî Efendi	3.659
Azamgarh'ta Muhammed İdris Efendi	218,25
Ahmedabad'da yayınlanan <i>Political Bohemia</i> Gazetesi sahibi	936,15
Rampur hamiyetli halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	10.955
Karaçi Kızılay Veznedarı Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla	10.975
Rampur şehri halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	10.959
Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi	4.946
Rampur yardımsever halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	16.956
Hindistan Müslüman halkı (Hariciye Nezâreti aracılığıyla)	7.544
<i>Political Bohemia</i> Gazetesi aracılığıyla Müslüman halktan	1.040

²⁷ a.g.e., s. 217-218.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

toplanan	
Doğu Pisar'da Osman Abdullah	145
Kâthyevar'da Burma içinde oturan Müslümanlar	377
Kâthyevar'da Kütibana Müslüman halkı	3.791,30
Kâthyevar'da Bedr-i Encümen-i İslâmî	181,10
Kâthyevar'da yardımsever bir Müslüman	434,30
Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi Sahibi Muhammed İnşaallah Efendi	4.459
Bombay Müslüman halkı (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	1.090.000
Bombay Müslüman halkı (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	655.500
Bombay Müslüman mücevherat tüccarları	55.000
Hindistan eşrafından (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	657.750
Saravak Racası hazretleri	10.900
Madras Fahrî Şehbenderliği tarafından toplanan	109.788
<i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi aracılığıyla	5.500
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	27.595
" " " "	76.431
Muradabad Müslüman halkı	7.709
Diobend'de Dârülulûm öğrencileri	10.918
Bombay'da Keçhi Meymen Cemaati	163.875
Delhi'den	15.295
Madras'ta Küçin'de Kızılay Reisi Hacı Abdullah Efendi	109.875
Madras'ta fahrî şehbenderlik	22.015
Bombay eşrafından (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	550.625
" " " " "	440.500
" " " " "	550.635
Bombay'dan Hüseyin Kasım Arif Efendi hazretleri aracılığıyla	330.000
Delhi'den	20.257,20
Delhi'den	218.371,50
Delhi'den	10.931
Kalküta'da İlâhîbahş ve Ortakları aracılığıyla	21.950
Rampur halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	59.015
" " " " "	35.595
Bombay'dan	72.600
Kalküta'da Renharenpur Kızılay merkezi	74.182
Kalküta'da Hacı Muhammed İsmail Han	23.333
Kalküta'da Encümen-i Müfidü'l-İslâm	22.000
Bombay'dan	198.000
Delhi'den	21.837,20
Bombay eşrafından (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	22.025
<i>Political Bohemia</i> Gazetesi aracılığıyla Estezi Kasabası Ehl-i Sünnet cemaati	1.545,10
<i>Political Bohemia</i> Gazetesi aracılığıyla	1.629,30

Kalküta'da Suberin İslâm Cemaati	734,35
Burmad dâhilinde Tatün'de Encümen-i Hâdimînü'l-İslâm	551,35
Kâthyevar Gençler Kulübü	3.556,30
<i>Political Bohemia</i> gazetesi tarafından toplanan	1.911,25
Kalküta'da Muhammed Medeniyyullah Efendi aracılığıyla	2.029,35
Andote'de Muhammed Mustafa Hâve	441,20
Dehoraci'de Muhammed Hacı ve Nur Muhammed Efendiler aracılığıyla	15.818,35
Muhammed İnşaallah Efendi aracılığıyla	11.031
Rampur halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	8.792
Kalküta Kızılay Başkanlığı	165.690,30
Haydarabad'da Kızılay Şubesi Mutemedi Muhammed Abdülbâsıt Efendi tarafından (Gazi Ahmed Muhtar Paşa hazretleri aracılığıyla)	11.000
Haydarabad'da Kızılay Şubesi Mutemedi Muhammed Abdülbâsıt Efendi tarafından (Gazi Ahmed Muhtar Paşa hazretleri aracılığıyla)	11.000
Malay şehri Müslüman halkı	128.620
Haşmetli Bhopal Hâkimesi hazretleri	154.681
<i>El-Müşir</i> Gazetesi Müdürü Fazlulhüseyin Efendi aracılığıyla	8.800
Lucknow şehrinde Müeyyidü'l-İslâm aracılığıyla	110.000
Karaçi'de Sinde Kızılay Kâtibi Hacı Abdullah Harun Efendi	33.550
Karaçi'de Sinde Kızılay Kâtibi Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla Cikebabad'da Adem Han Kehusu Efendi	4.900
Haydarabad'da Hicaz Demiryolu Yardım Toplama Komisyonu Kâtibi	7.366
Hoşdil Han Reis Kühat	44.050
Lahor'da yayınlanan <i>Vatan</i> Gazetesi sahibi aracılığıyla	110.437
Nilgeri Müslümanları tarafından Hanbahadır A. R. Hacı Fakir Muhammed Site Efendi	188.793
Bârekpur İslâm cemaati	1.434
Delhi'den	15.461
Lucknow şehrinde Nüvvâb Hasan Han hazretleri	14.790
Kalküta'da Cihandar Nüvvâb-ı Encümen-i İslâm başkanı	27.292
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	91.872,20
Bombay eşrafından Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	885.000
Bombay eşrafından	220.950
Kalküta'da Ekrem Han hazretleri	77.350
Barisal Kızılayı	33.150
Muradabad dâhilinde Saraytarım kasabasından Muhammed Nazar Ali Han	11.006
Hindistan'da Alianz Bank of India aracılığıyla	7.358,10
Kemberli Kızılayı	17.610
Enbale Kızılayı	13.267
Kaliket'te Zînetü'l-İslâm Encümeni	25.879

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Mirte'de Müftü Sadullah Efendi aracılığıyla ve İlâhîbahş Efendi aracılığıyla	6.184
Rampur Müslüman halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	121.191
Amritsar İslâm Encümeni	11.000
Hayırpur'da Muhammed İbrahim Vezirî Efendi hazretleri	55.000
Karaçi'de Kızılay Kâtibi Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla	55.000
Haşmetli Bhopal Hâkimesi hazretleri	184.857
Kalküta'da Hüseyin Kasım Arif Efendi hazretleri	20.769
Lucknow Kızılay Kâtibi Nâzırüddin Hasan Efendi aracılığıyla	110.000
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi aracılığıyla	5.500
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi	7.370
Bombay'da Can Muhammed Ömer Efendi aracılığıyla	29.139
Haydarabad'dan	110.312
Kalküta Kızılayı	8.658
Haydarabad Kızılayı	110.735
Haydarabad-ı Sind'de Metari Kızılayı adına Karaçi Kızılayı Başkanı Gulâm Muhammed-i Serhendî hazretleri	77.000
Delhi'de H. E. Kerem ve Muhammed Şefî Efendiler aracılığıyla	67.650
Brili'de Mahir Muhammed Efendi aracılığıyla	14.740
Bombay'da Türk ve Arap Kadınlar Cemiyeti Başkanı Münire Hanımefendi aracılığıyla	194.700
<i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Muhammed Alibahş Efendi aracılığıyla	11.000
Belucistan Müslüman halkı adına Küete Kızılay Başkanı Büleend Han hazretleri	44.200
Delhi'de faziletli Cenab Şah Mevlâna Ebulhayr Efendi	5.300
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	66.387
Delhi muteber eşrafından on bir kişi	41.030
Bombay eşrafından Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	220.750
Bombay'da Bandiya Katimavar Efendi aracılığıyla	20.088
Bombay'da Katihavar Tüccar-ı Encümen-i İslâm'dan	66.225
Kalküta'da Hüseyin Kasım Arif Efendi aracılığıyla	220.474
Muradabad'da Muhammed Şevket Han hazretleri	3.250
<i>Ziyaü'l-İslâm</i> Gazetesi Sahibi Muhammed Fazıl Hüseyin hazretleri aracılığıyla	22.000
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi İlâhîbahş Efendi aracılığıyla	7.370
Zahm'dan	3.486
Brili Kızılayı	69.060
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	59.349,20
Gridil şehrinde Muhammedan Encümen-i Muhammedan Nazım Ali Serdar	3.745
Hindistan'dan Kok Kumpanyası aracılığıyla	14.500

Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	3.349
Bombay eşrafından Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	331.125
Batavya'da Ebubekir Attas Efendi	52.574
Bombay'da Kenk Kenk ve Ortakları aracılığıyla	2.296
Çatakünek İslâm Cemaati	82.781
Madras Fahrî Şehbenderliği aracılığıyla	139.831
Amritsar şehrinde Encümen-i İslâm Kâtibi Habibullah Efendi'den Sadâret aracılığıyla	22.100
Kalküta'dan	3.485
Küçin'de Kızılay Başkanı Hacı Abdullah ve Hacı Adem Efendiler aracılığıyla	44.125
Küçin'de Alpay Sehayeti Efendi aracılığıyla	22.062
Muradabad'da <i>el-Müşir</i> Gazetesi sahibi aracılığıyla	2.206
Delhi'de Hacı Fazl Bâri Muhammed Emin Efendi aracılığıyla	11.000
Kalküta'da Hüseyin Kasım Arif Efendi aracılığıyla	219.725
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi aracılığıyla	11.000
Diobend şehrinde Dârülulûm Müdürü Mevlevî Ahmed Efendi	110.312
Kalküta'dan	955
"	5.531
Sinde Eyaleti'nde Karaçi Kızılay Veznedarı Hacı Abdullah Harun Efendi aracılığıyla	55.000
Bombay itibarlı eşrafından Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	158.570
Bombay'da Kâthyevâr Müslim Cemiyeti'nden Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	66.075
Brili'de Kızılay Veznedarı Çudheri İştîyak Ahmed Efendi	8.800
Muzulyades şehrinde S. S. S. adına	2.942,30
Rangoon'da Kasım, Muhammed Ali, Yakub Efendiler	717,30
Kalküta'da <i>Muhammedî</i> Gazetesi Sahibi Ekrem Han aracılığıyla	77.044
Kalküta'da Barisal'de Kızılay merkezi	11.006
Kalküta Müslüman halkı	337.565
Rampur Müslüman halkı (Kamerşah Han Efendi aracılığıyla)	52.449
Bombay eşrafından (Londra Büyükelçiliği aracılığıyla)	198.439
Kalküta'da Nüvvâb Makar Efendi	1.312
Brili'den Lucknow Kızılay Cemiyeti vasıtasıyla Brili halkı	5.184,20
" " " " " " "	11.587
Barebengi'de Redoli'de oturan Müslüman halk	19.131
İngiltere Büyükelçiliği aracılığıyla Hindistan Müslüman halkı	12.467
" " " " " " "	30.011
" " " " " " "	7.303
" " " " " " "	1.854
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi aracılığıyla	11.000
91. Pencap Alayı Müslüman askerleri	8.089
Hindistan Müslüman halkı	7.773
Hindistan Müslüman halkı	19.843,20

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Kalküta'da Hüseyin Kasım Arif Efendi hazretleri	330.600
Madras Müslüman halkı	51.002,20
Karaçi şehrinde Muhammed Dina Efendi aracılığıyla	22.025
82. Pencap Alayı Müslüman subay ve askerleri	4.931
Belucistan Eyâleti'nin merkezi Küete şehri Kızılayı	99.000
Saharanpur Kızılay merkezi	55.031
Çitakünk Muhammed Kâzım Ali Efendi	22.037
Kalküta'da Encümen-i Müfidü'l-İslâm	13.207
Charterd Bank of India Limited aracılığıyla	21.982
Kalküta'da Ebulhayr Efendi	1.811
Allahabad Müslüman halkı	36.609
Hankâ Kühat Müslümanları	33.018
Berma Müslüman halkı eşrafından İbrahim Ali Molla hazretleri	88.100
Potati şehrinde Muâvenetü'l-İslâm Cemiyeti adına Abdullah Kuvveti Efendi aracılığıyla	22.000
Encümen-i İhvânüssafâ'dan Bank of India Limited aracılığıyla	17.770
Madras'ta Han Bahadır Abdülaziz Padişah Sahib aracılığıyla	95.130
Şemle'de Encümen-i İslâm Kâtibi M. E. Seyyid Hâdi	577,20
Delhi'de Comrade Gazetesi aracılığıyla	110.062
Madras'ta Kotray Petray Müslüman halkı	165.187,35
Bombay eşrafından Londra Büyükelçiliği aracılığıyla	472.326
Cawnpore Kızılay Başkanı Seyyid Fazlurrahman Efendi	11.000
Chandpur'da Razıyüddin Efendi hazretleri aracılığıyla	2.200
Brili Kızılay Muhasebecisi Ahmed Abdülvedud Efendi aracılığıyla	4.400
" " " " " " " "	4.400
" " " " " " " "	4.400
" " " " " " " "	4.400
" " " " " " " "	1.650
" " " " " " " "	2.530
" " " " " " " "	4.400
Kümila'da Chandpur'da Çordi Ahmed Gazi Efendi	4.400
Şehuda'da Glamans Şart	4.400
Kümila'da Chandpur'da Çordi Ahmed Gazi Efendi	4.400
" " " " " " " "	4.400
Kütah Seyyid Mahir Hüseyin Vekil Efendi	4.400
" " " " " " " "	4.400
Kâşi'de Muhammed Cebbar Encümen	4.400
Benares şehrinde Nezir Ali Efendi	4.400
Ketesaray Conpur'da Muhammed Bayran Efendi	4.400
Kether'de Abdülaziz Efendi	4.400
Bombay'da Meserret Hüseyin Efendi	4.400
Azamgarh'ta Mirza Muhammed Selim Efendi	4.400

Şahpur'da Ahmed Arif Efendi	8.800
Aligarh'ta Seyyid Fazıl el-Hasan Hasret Efendi	330
Medyanpur'da Muhammed Necmü'l-Hak Efendi	550
Hanpur Bahavelpur Riyaz el-Hasan	550
" " " "	577,50
Aligarh'ta Eşref Han Efendi	3.630
Cawnpore'da Şah Kadir Bekir Efendi	261,50
Bombay'da Şemsülbâri Hacı İsmail Efendi	5,50
Thane'de Behundi'de Gulâm Benî Fakih Efendi	2.530
Benares'te Hacı Zamir Muhammed Efendi	4.400
Benares'te Abdülaziz Abdülkadir Efendi	4.400
Benares'te Hacı Muhammed İsmail Efendi	4.400
Benares şehrinde Muhammed Fazl Muhtar Efendi	4.400
Benares şehrinde Habiburrahman Efendi	4.400
Benares şehrinde Hafız Hasan Ali Vekil Efendi	4.400
Benares şehrinde Hasan Rıza Han Efendi	4.400
Benares şehrinde Muhammed Üveys-i Karnî Efendi	4.400
Benares şehrinde Mirza Selim Vekil Efendi	4.400
Benares şehrinde Mustafa Muhtar Efendi aracılığıyla	4.400
Benares şehrinde Azamgarh	4.400
Benares şehrinde Hekim Ahmed Hasan Efendi	4.400
Mezar'da Sadabad'da Selâfet Ali Efendi	4.400
Aligarh'ta Eşref Han Efendi	1.760
Aligarh'ta Seyyid Fazlül-Hasan Efendi	330
" " " " "	770
Brili'de Hâfız Râzi Han	3.200
Kalküta'da Sporyan Muhammediler Cemiyeti	5.400
Kalküta'da Abdurrahman Efendi	7.653
Diobend'de Muhammed Mahbub Ali Han	1.056
Şahgenç Cawnpore'da Hacı Ali Hasan Efendi	770
Kümila'da Chandpur'da Çordi Ahmed Gazi Efendi	4.400
" " " " " "	4.400
Hanpur Bahavelpur'da Riyazül-Hasan Efendi	4.400
" " " " "	4.400
Ketesaray Cawnpore'da Muhammed Efendi	110
Şahgenç'te Cawnpore'da Hacı Ali Hasan Efendi	770
Cawnpore'da Hâfız Muhammed Efendi	458,50
Ketesaray'da Abdullah Efendi	577
Kalküta'da Mevlevî Muhammed Abdülgaffar Efendi	73,1/2
Kalküta'da Mevlevî İhsan Ali Efendi	1.177,1/2
Ketiher'de Siracgenç'te Abdülaziz Efendi	3.300
Şahgenç Cawnpore'da Evlâd Hasan Efendi	440
Ketesaray'da Cawnpore'da İlâhîbahş Efendi	770
Ketesaray'da Muhammed Semî Efendi	880
Ketesaray'da Nezir Ahmed Han Efendi	1.100

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

Tümkü'de Berma'da Mevlvî Seyfullah Efendi	1.100
Cern Rayapetna Müslümanları tarafından Hasan Efendi aracılığıyla	902,50
Delhuzi'de Dr. Eşref Han Efendi	2.970
Midnapur'da Necmülhak Efendi	660
Ketesaray'da Seyyid Alibahş Efendi	770
Aligarh'ta Dr. Eşref Han	2.750
Aligarh şehrinde Seyyid Fazlülhasan Efendi	385
Pilibehit'te Ekberî Pigem duhter-i Abdurrahman Efendi	1.100
Oxford'da Prens Abdülkâsım Han	1.100
Tümkü'de Berma'da Muhammed Seyfullah Efendi	2.200
Aligarh City'de Seyyid Fazlülhasan Efendi	660
Aligarh City'de Dr. Eşref Han Efendi	2.200
Aligarh City'de Seyyid Fazlülhasan Efendi	440
Mirzapur İslâm Cemaati	990
" " "	2.200
Tümkü'de Molla Seyfullah Efendi	2.043
" " " "	880
Aligarh City'de Şekûretünnisâ Hanım	770
Cawnpore'da Şahgenç Abdurrahman Mecid Efendi	2.640
Akibetpara'da Muhammed Kamer Ahmed Efendi	731,50
Thane'de Behundi'de Gulâm Benî Şerefeddin Efendi	4.400
Chandpur'da Ahmed Gazi Efendi	4.400
Benares'te Abdülvahîd Han Vekil	4.400
Benares'te Muhammed Ömer Efendi	4.400
Benares'te Şah Hüseyin Vekil Efendi	4.400
Benares'te Muhammed Gazi Vekil Efendi	4.400
Benares'te Mazhar Abbas Efendi	4.400
Kalküta'da Beliaghata'da Mevlvî Muhammed Abdülgafur Efendi	660
Amritsar'da <i>Vekil</i> Gazetesi Sahibi Alibahş Efendi	8.390
Lucknow'da Kızılay Cemiyeti	109.969
Haşmetli Bhopal Hâkimesi hazretleri	65.900
Kanpursup Müslüman halkı	38.522 ²⁸

Balkan Savaşlarında yardımların en önemli bölümünü İslâm dünyasından gelenler meydana getirmiştir. Toplamı 263 bin liraya ulaşan bu yardımların dökümü aşağıdaki şekildedir. Yalnız bu toplam içinde 28

²⁸ a.g.e., s. 269-279.

bin kûsur liralık bir para, gönderildiği yerler açıklanmaksızın İngiliz bankaları aracılığıyla yardım adıyla gelmiştir. Bu paraların tamamının Hindistan'dan gönderildiği ihtimali yüksektir. Buna göre Hindistan yardımlarını 157 bin lira değil, 185 bin lira olarak kabul etmek gerekir. Diğer ülke halklarıyla bir karşılaştırmada bulunulduğunda ilk sırayı Hindistan'ın aldığı görülmektedir:

	Osmanlı Lirası
Hindistan	157.044
Rusya Müslümanları	19.464
Cezayir	13.804
Güney Afrika Müslümanları	13.311
Mısır	9.857
Bosna ve Hersek	6.210
Afganistan	3.734
Romanya Müslümanları	3.255
İran	2.597
Batavya	1.599
Bulgaristan Müslümanları	986
Kıbrıs	963
Tunus	612
Çin Müslümanları	372
Batı Avustralya	294
Girit	75
Bingazi	7 ²⁹

Osmanlı Kızılayı'na en büyük yardım Hindistanlı Müslümanlar kanalıyla olmuştur. Kızılay 2. Başkanı Dr. Besim Ömer Bey'in ifadesine göre Hindistanlı Müslümanlar "menba‘-ı esâsî-i i‘ânât", yani "yardımların ana kaynağı"dırlar³⁰.

Hint Müslüman halkının yardım anlayışı ve Osmanlı'ya bakışı sonraki dönemlerde de devam etmiştir. I. Dünya Savaşı yılları içerisinde ve Milli Mücadele'de de söz konusu destek yardım faaliyetleri eksilmeden devam etmiştir.

Dileğimiz, Türkiye-Pakistan ilişkilerinin eskiden olduğu gibi günümüzde de güzel bir şekilde devam etmesidir.

²⁹ a.g.e., s. 213.

³⁰ BOA, HR-SYS, 2171/17.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

EKLER

I- FOTOĞRAFLAR

1

Genel Hindistan Hilâl-i Ahmer Sıhî Heyeti. Ortada reisleri Dr. Ahmed
Ensârî Bey³¹

³¹ *Albüm*, s. 138.

Kadırğa Hastanesi'nde Hind Hilâl-i Ahmed Heyeti ve gönüllü hastabakıcı hanımlar ile birlikte Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sıhhiye Heyeti³²

³² *Albüm*, s. 99.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

3

Londra'da tahsilde iken Kızılay'a yardım için gelen ve beraberlerinde masrafını da üstlenerek Mısırlı bir doktor getiren Hindistan asilleri: Ortada Mısırlı Dr. Selim, sağında Seyyid Hasan Âbid-i Caferî, solunda Seyyid Muhammed Hüseyin, arkada Abdülhak ve Seyyid Âl-i İmrân³³

³³ a.g.e., s. 199.

Hindistan Bombay Fukara-yı İslâmiye Kızılay Sağlık Heyeti:
Ortada kaputlu Baştabip Mehmed Hüseyin³⁴

³⁴ *a.g.e.*, s. 216.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

5

Ömerli'de Hindistan Bombay Hilâl-i Ahmer Heyeti³⁵

³⁵ *Albüm*, s. 86.

Hadımköy Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nden: Ortada Genel Hindistan Hilâl-i Ahmer Reisi Dr. Ahmed Ensari Bey, sağda Menzil Sıhhiye Müfettişi Ali Galip Bey, solda Bombay Hilâl-i Ahmer Reisi Dr. Mehmed Hüseyin Bey³⁶

³⁶ *Albüm*, s. 169.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

7

Hindistan Bombay Fukara-yı İslâmiye Kızılay Sağlık Heyeti'nin seyyar hastanesi,
cami çadırı ve minaresi³⁷

---

³⁷ *Albüm*, s. 87.

Hint Kızılay Sağlık Heyeti yemekte³⁸

³⁸ *Albüm*, s. 87.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

9

Genel Hindistan Hilâl-i Ahmer Heyeti tarafından Ömerli'de yaptırılan çeşmeler³⁹

³⁹ *Albüm*, s. 178.

Çanakkale'de Hint Kızılay Hastanesi olarak kullanılan bina⁴⁰

---

⁴⁰ *a.g.e.*, s. 148.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

11

Hint Kızılay Hastanesi'nde bir koğuş⁴¹

⁴¹ *a.g.e.*, s. 155.

Hint Kızılay Hastanesi'nde bir koğuş⁴²

⁴² *a.g.e.*, s. 159.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

13

Genel Hint Kızılay Hastanesi ambarı
(El-Vefdü't-Tıbbî min-Bilâdi'l-Hind⁴³)

---

⁴³ *a.g.e.*, s. 160.

14

Hint Kızılayı İkinci Heyeti Seyyar Hastanesi⁴⁴

15

Hint Kızılay Seyyar Hastanesi'nde bir çadır⁴⁵

⁴⁴ *Albüm*, s. 174.

⁴⁵ *Albüm*, s. 175.

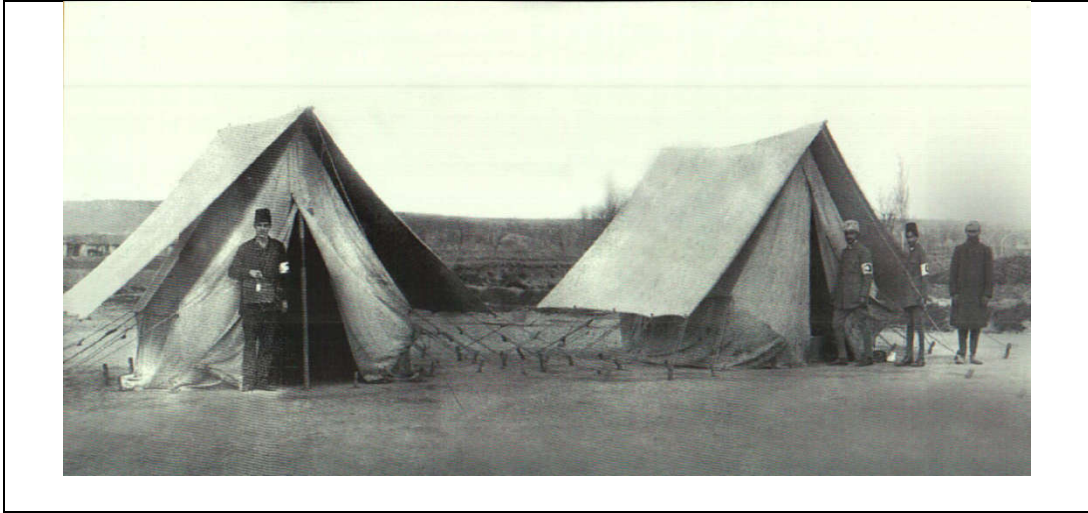
1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

16

Hint Kızılayı İkinci Heyeti Seyyar Hastanesi:
Hastalar ve personel dinlenirken⁴⁶

17

Hint Kızılayı İkinci Heyeti Seyyar Hastanesi'nde tecrit çadırları⁴⁷

⁴⁶ a.g.e., s. 163.

⁴⁷ a.g.e., s. 166.

Hint Kızılayı Ömerli Hastanesi'nin sedyecileri⁴⁸

⁴⁸ *a.g.e.*, s. 169.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

19

Hindistan Bombay Fukara-yı İslâmiyesi Kızılay Sağlık Heyeti
Hastane çadırlarına yaralı nakliyatı⁴⁹

⁴⁹ *a.g.e.*, s. 218.

II- ARŞİV BELGELERİ

1

Balkan Savaşı'nda yaralanan Osmanlı askerlerinin tedavisine ve şehit olan askerlerin geride bıraktıkları yetimlerinin ihtiyaçlarına harcanmak üzere 3.000 İngiliz lirasının İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderildiği

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 7 Teşrîn-i Sâni sene 1912 tarihli ve Hindistan'da kâin Delhi şehri a'yân ve mu'teberânından on zâtın imzâsıyla takdîm kılınan arızanın tercemesidir.

Balkan Muhârebesi'nde mecrûh olan asâkir-i Osmaniye'nin tedâvisine ve asâkir-i merkûmeden şehîd olanların eytâm ve erâmilinin tehvîn-i ihtiyâcâtına medâr olmak üzere zât-ı sâmi-i fahîmânelerine leffen takdîm eylediğimiz üç bin İngiliz lirasını nâttık çekin Dersaadet'deki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne îsâl ve meblağ-ı mezkûrun vusûlünü müş'ir makbûz ilmühaberi[n]in taraf-ı âcizânemize lütfen irsâl buyurulmasını istihâm eyleriz. Asâkir-i Osmaniye'nin şanlı bir muzafferiyet ihrâz eylemelerini bârgâh-ı kibriyâdan niyâz u tasarru' eder ve asâkir-i merkûmenin dîn-i mübîn-i İslâm ile müslümânların hukuk u menâfi'ini müdâfa'a husûsuna sarf-ı mâ-hasal-ı gayret eyleyeceklerini kaviyyen ümîd eyleriz.

Dehli'de yakın bir zamânda daha çok para cem' u tahsîl ederek zât-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine takdîm eyleyebileceğimizi ümîd ederiz. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

Makbûz ilmühaberi âtîdeki adrese irsâl buyurulmalıdır:

Dehli'de Havili Hüsameddin Haydar'da;

Bazar Balımaran'da Hâfız Muhammed Yakub, Muhammed Yusuf

13 Teşrîn-i Sâni sene [1]328 [26 Kasım 1912]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

مدیر عمومی صالح	مدیر محمد	مخبر محمد	مترجم محمد	یا بنی نظاره کار محمد امین مدیر بنی ترجمه نور
<p>سند مبلل صدر اعظمی ۷ لریه الحاقی ۱۹۱۴ تاریخی و تصدیق شده کاتبه و هلی شهره اعیان و معتبرانده ارباب ذرات انفاست و اجابت و عفو و ترمیم تقدیم قده</p> <p>بالقاء حاجه سنده مجموع اولاد عاک عثمانیه نیک تدابیر و عاکر متودره شهادت اولاد نیک ایتام و ایتام تهره احتیاجانه مدارا لوجه اولاد ذرات سامی فحمانه اینه لقا تقدیم الیهم اوهوز الطیر لیرانی ناطقه حکاک و سارنده کی اصلاح اعمده جمعیتی راسته اصال بیورگی جالیسیر و مبلغ مذکورک وصولی شعر بقوه عم و فیک کوف عاقبانده لطف ارسالی بیورگی استرجاع ایدر عاکر عثمانیه نیک شانی بر فطرت اواز ایدرینی ایدر بارگاه کبریا و نیاز و تقوی ایدر و عاکر رقومند ربه سیده اسلام ایدر مسلمانک</p>				

فارسیه
ترجمه سعیدی
نور و
۴

حقوقه و منافعی مدافع ~~نیک~~ ~~مستند~~ ~~صوفی~~ حاصل غیرت
قویاً
ایده کلیدی / امید آینده ایران

ایده کل
و کلیه من قبیه بر راننده و صاحبان باره جمع و تفهیل ~~ایده کل~~
زائمه
سلیم سانی صدارت سنا صیارتیه تقدیم الیه ~~کلیدی~~ ~~ایده کل~~ ~~ایده کل~~
بین راه طریقه شرافت مقاماتیه زبیدی ~~کلیدی~~ ~~ایده کل~~ ~~ایده کل~~
مقبول عم و فواید آینده کی از ~~کلیدی~~ ~~ایده کل~~ ~~ایده کل~~

و کلیه حاوی حاتم الیه ~~کلیدی~~ ~~ایده کل~~ ~~ایده کل~~
(بازار بالی مارانه) ده حافظه محمد ~~کلیدی~~ ~~ایده کل~~ ~~ایده کل~~

BOA, HR-TO, 542/148

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

2

**Balkan Savaşları sebebiyle İstanbul'a gelmekte olan muhacirler için
Hindistan Müslüman liderlerinden Emir Ali tarafından 800 İngiliz lirası
gönderildiği**

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabıt varakasıdır.

Hulâsa-i Meâli

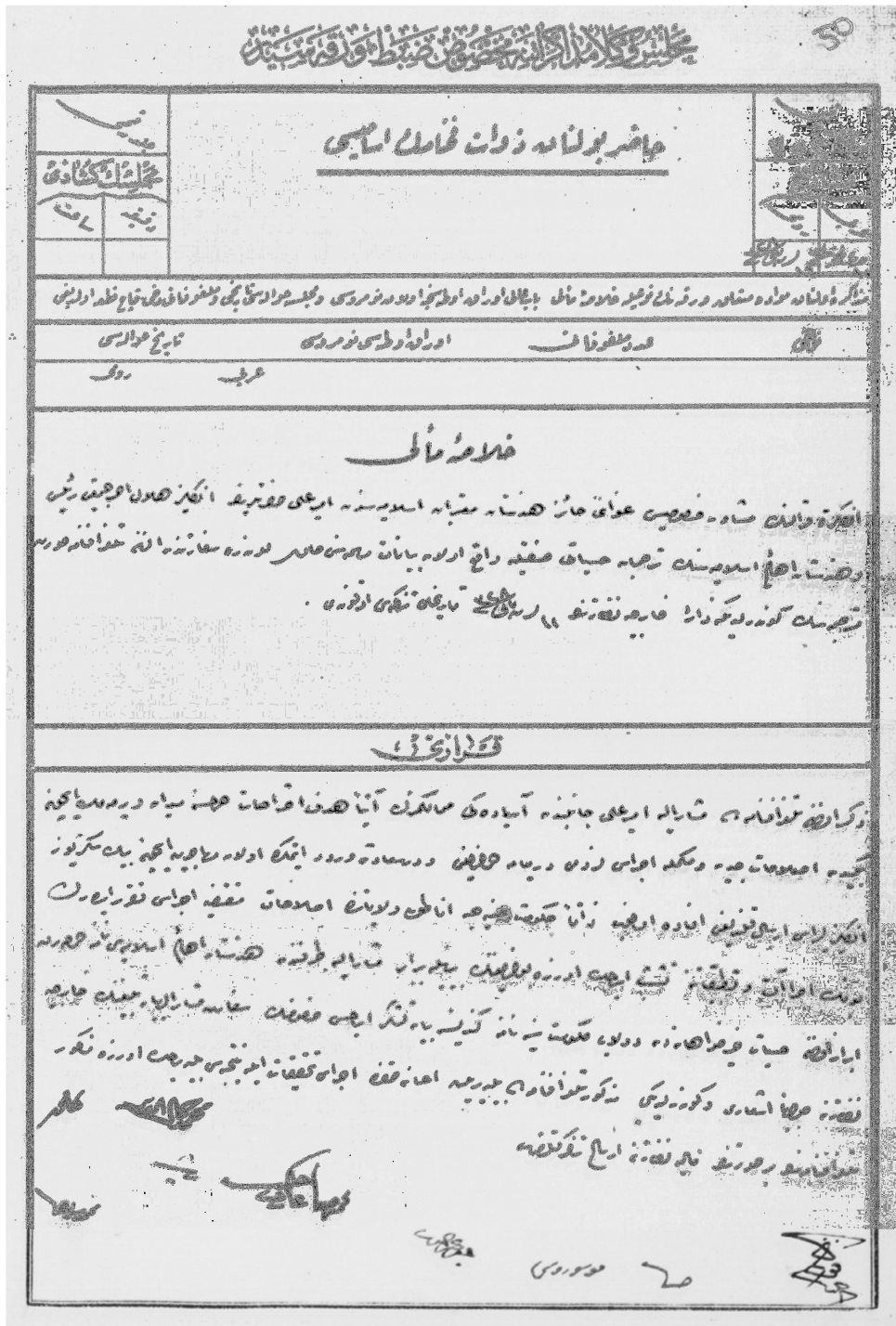
İngiltere kralının müşâvir-i husûsîsi unvânını hâiz Hindistan mu'teberân-ı İslâmiyesinden Emir Ali hazretlerinin İngiliz Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reîsi ve Hindistan ahâlî-i İslâmiyesinin tercümân-ı hissiyâtı sıfatıyla vâki' olan beyânât-ı mühimmesini hâmil Londra Sefâreti'nden alınan telgrafnâme sûret-i mütercemesinin gönderildiğine dâir Hâriciye Nezâreti'nin 11 Teşrîn-i Sâni sene [1]328 târihli tezkeresi okundu.

Karârı

Zikrolunan telgrafnâmede müşârunileyh Emir Ali cânibinden Asya'daki memâlikimizin âtiyen hedef-i ihtirâsât olmasına meydân vermemek için yeniden ıslâhât-ı ciddiye ve mükemmele icrâsı lüzûmu dermeyân olduğu ve Dersaadet'e vürûd etmekte olan muhâcirîn için bin sekiz yüz İngiliz lirası irsâl kılındığı ifâde olunup zâten Hükûmet-i Seniyyece Anadolu vilâyetinde ıslâhât-ı mukteziye icrâsı takarrür ederek bunun icrâât ve tatbikâtına teşebbüs edilmek üzere bulunduğu beyânıyla berâber müşârunileyh tarafından Hindistan ahâlî-i İslâmiyesi nâmına olarak ibrâz olunan hissiyât-ı hayrhâhânedan dolayı Hükûmet-i Seniyye nâmına kendisine teşekkür edilmesi husûsunun sefâret-i müşârunileyhâya tebliğinin Hâriciye Nezâreti'ne cevâben iş'ârı ve gönderildiği mezkûr telgrafnâmede bildirilen i'âne hakkında icrâ-yı tahkîkât ile nefîcesi bildirilmek üzere mezkûr telgrafnâmenin bir sûretinin Mâliye Nezâreti'ne irsâli tezekkür kılındı.

17 Zilhicce sene [1]330 / 14 Teşrîn-i Sâni sene [1]328 [27 Kasım 1912]

(Meclis-i Vükelâ üyelerinin imzaları)

BOA, MV, 171/50

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

3

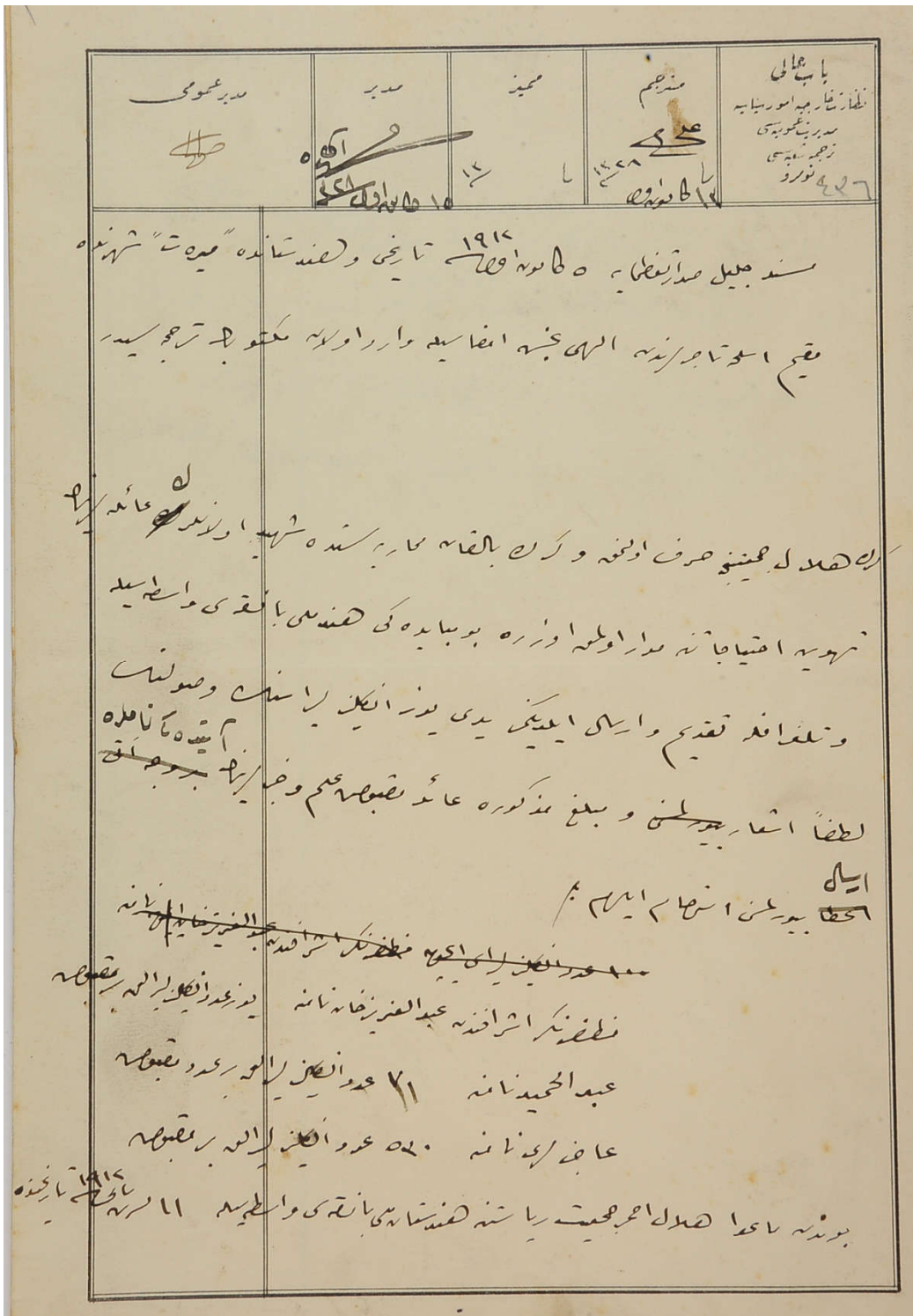
**Hilâl-i Ahmer Cemiyetince sarf edilmek ve Balkan Savaşı'nda şehit olanların
ailelerinin ihtiyaçlarına harcanmak üzere Bombay'daki Hint Millî Bankası
aracılığıyla 700 İngiliz lirası gönderildiği**

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 5 Kânûn-ı Evvel sene 1912 târîhi ve Hindistan'da Meerut şehrinde mukîm esliha tâcirlerinden İlâhibahş imzâsıyla vârid olan mektûbun tercemesidir.

Gerek Hilâl Cemiyetince sarf olunmak ve gerek Balkan Muhârebesi'nde şehîd olanların âilelerinin tehvîn-i ihtiyacâtına medâr olmak üzere Bombay'daki Hind Millî Bankası vâsıtasıyla ve telgrafla takdîm ve irsâl eylediğimiz yedi yüz İngiliz lirasının vusûlünün lütfen iş'âr ve meblağ-ı mezkûra âid makbuz ilmühâberlerinin âtîdeki nâmlara irsâl buyurulmasını istihâm eylerim.

Muzaffarnagar eşrâfindan Abdülaziz Hân nâmına yüz aded İngiliz liralık makbuz, Abdülhamid nâmına 71 aded İngiliz liralık bir aded makbuz, âcizleri nâmına 530 aded İngiliz liralık bir makbuz, bundan mâ'adâ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Riyâseti'ne Hindistan Millî Bankası vâsıtasıyla 11 Teşrîn-i Sâni sene 1912 târîhinde irsâl etdiğim yüz aded İngiliz lirası ile 12 Teşrîn-i Sâni sene 1912 târîhinde irsâl etdiğim yüz aded İngiliz lirası ile 22 Teşrîn-i Sâni sene 1912 târîhinde irsâl etdiğim 2 yüz aded İngiliz lirasının vusûlünü müş'ir makbuz ilmühâberlerinin dahi irsâli esbâbının istikmâl buyurulmasını zât-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerinden istihâm eylerim. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

15 Kânûn-ı Evvel sene [1]328 [28 Aralık 1912]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

<p>ایسک انینگ</p>	<p>تاریخ ترجمہ نور</p>
<p>ایسک انینگ ایسک انینگ ایسک انینگ</p>	<p>ایسک انینگ ایسک انینگ ایسک انینگ</p>

BOA, HR-TO, 543/41

4

Balkan Savaşı'nda yaralan Osmanlı askerlerinin tedavisi ve savaşta şehit olan askerlerin çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanması için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne 373 İngiliz lirası gönderildiği

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 5 Kânûn-ı Evvel sene 1912 târîhli ve Delhi eşrâf ve mu'teberânından on bir zâtın imzâlarıyla takdîm olunan arızanın tercemesidir.

Balkan Muhârebesi'nde mecrûh olan asâkir-i Osmaniye'nin tedâvîsi ve muhârebe-i mezkûrede mertebe-i şehâdeti ihrâz eyleyenlerin eytâm u erâmilinin tehvîn-i ihtiyâcâtı için Hilâl-i Ahmed Cemiyeti reisine tevdi' u teslîm buyurulmak üzere 373 (üç yüz yetmiş üç) aded İngiliz lirasını nâlık bir kıt'a çek leffen zât-ı sâmi-i fâhîmânelerine takdîm kılındı. Meblağ-ı mezkûrun cemiyet-i mezkûre reisine îsâli ile bunun vusûlünü müş'ir makbûz ilmühaberinin dahi irsâli esbâbının istikmâl buyurulmasını ricâ ederiz. Asâkir-i Osmaniye'nin ihrâz-ı muzafferiyet eylesmesini Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak hazretlerinden niyâz u tazarru' eder ve asâkir-i merkûmenin dîn-i mübîn-i İslâm'ın ve müslümânların hukûkunu müdâfa'a eylemelerini temennî eyleriz. Bir de 7 Teşrîn-i Sâni sene 1912 târîhinde takdîm etmiş olduğumuz üç yüz aded İngiliz lirasının vusûlüne dâir bir gûne ma'lûmât alamadığımızı zât-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine arza mücâseret eyledik. Binâenaleyh her iki taksîtin vusûlünü müş'ir makbûz ilmühaberlerinin lütfen irsâl buyurulması müsterhamdır. İşbu makbûz ilmühaberleri Hindistan'da Delhi şehrinde Havili Hüsameddin Haydar mahallesinde Bazar Balimaran sokağında Hâfiz Muhammed Yakub, Muhammed Yusuf Payvalen nâmına irsâl buyurulmalıdır. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

15 Kânûn-ı Evvel sene [1]328 [28 Aralık 1912]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

مدیر عمومی	مدیر	مخبر	مستعمل	پایه عالی نظاره کار محمد امور سابقه مدیر سابقه ترجمه سابقه مترجم
<p>مدیر عمومی صالح</p>	<p>مدیر آقا صالح</p>	<p>مخبر صالح</p>	<p>مستعمل صالح</p>	<p>پایه عالی نظاره کار محمد امور سابقه مدیر سابقه ترجمه سابقه مترجم</p>
<p>سند جلیل صدرتعلیمی در تاریخ ۱۹۱۳ م در حقیقت اشرف و معتبرانده از بدیهی و آله اشرف و در اولاً مستنداً بر لایحه تقدیماتی عطفه و در اولاً مستنداً بر بالمقامه محاسبه کرده مجموع اولاً عمارتخانه تک تداویسی و محاسبه مذکوره ده سربزه شادتی اوزار ایلیک انبار و انبار تهیه احتیاجاتی ایچره هلال احوجتینی رئیس تودیع و تسلیم بیولر اوزاره (۲۷۴) اوهور نیمی اول براشی ناطور بر قطعه حیات لخصاً زات سنی نجمانه نه تقدیم قلمده مبلغ مذکور کجاست مذکوره رئیس ایصال اید بوند و صدق است فضلاء علم و غیره لخصاً ایصال ایلیک استمالک بیولر سی جا ایدرز عمارتخانه تک اوزار نظارت ایلیسی جناب تار رطلر تقدیم نیده نیاز و تودیع ایچره عمارت رطلر</p>				

فارسیه
زوجه سیدی
نور و

ایلیت

و به بیبه اسدک و سماندک هفتون رو فقه اهل بیت علیهم السلام
در ۷ سره ۱۹۱۳ تا ۱۹۱۴ تقدیم انجمن اولیاد او و همکاران
وصوله و آخر بر کتبه سلیمان الیوتی ذات کمالی و کمالی
علم بجا سرت اسدک / ^{نایب علی} کمالی تقی و همکاران
علمی و فقهی لطفاً ارسال بیدار می شود - تا استو فیضه علم و فخر
فقد سنده و همی شهیده های بی هم الیه صید سنده
بازار بالی مارا سونا خنده "حافظ محمد تقی محمد یوسف باه والا"
بین راه ^{بین راه} افطاریم
نامه ارسال بیدار
زیبای خان زنگه

BOA, HR-TO, 543/42

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

5

Balkan Savaşı'nda yaralanan ve şehit düşen Osmanlı askerlerinin dul ve yetimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Panipat müslüman halkı tarafından 100 İngiliz lirası gönderildiği

Bâbîali
Nezâret-i Hâriciye
Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi
Tercüme Şu'besi
Numara
455

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 10 Kânûn-ı Evvel sene 1912 târihi ve Hindistan'da kâin Panipat şehrinde kâin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kâtibi Ebu Muhammed Muhyilislâm imzâsıyla vârid olan mektûbun tercemesidir.

Muhârebe-i hâzırada mecrûh ve şehîd olan asâkir-i Osmaniye'nin eytâm u erâmilinin tehvîn-i ihtiyâcâtına medâr olmak üzere Panipat şehri ahâlî-i İslâmiyesi tarafından i'tâ olunan yüz aded İngiliz lirasını nâtık ve 6/50 numara ile murakkam bir kıt'a havâlenâme -Hindistan Millî Bankası'nın havâlenâmesidir- leffen zât-ı sâmi-i fahîmânelerine takdîm kılındı. Buradaki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ikinci taksîtinin teşkîl eden mezkûr yüz aded İngiliz lirası ile birinci taksîtinin teşkîl etmiş olan iki yüz aded İngiliz lirasının vusûlünün lütfen iş'âr buyurulmasını istirhâm eyleriz. Zîrâ i'âne i'tâ edenleri memnûn ve i'ânâtın mahall-i maksûda vâsıl olduğuna dâir onları iknâ' etmek için başka bir çâre yoktur. Taraf-ı sâmi-i fahîmânelerinden vârid olacak böyle bir cevâbın cem'-i i'ânât husûsunda bize fevkal'âde teshîlât bahş eyleyeceği müstağnî-i beyândır. Asâkir-i Osmaniye'nin muzafferiyetiyle makâm-ı Hilâfet-i İslâmiye'nin muhâfaza-i şân u şerefini bütün âlem-i İslâm ile bârgâh-ı kibriyâdan tazarru' u niyâz etmekdeyiz. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

Fî 22 Kânûn-ı Evvel sene 1328 [4 Ocak 1913]

مدیر عمومی	مدیر	مخبر تاریخ	مشرف علی	باشی نظاره کار مدیریت ترجمه تور
<p>سید جلیل صدرالتکلیف ۱۰ طابره ۱۹۱۴ تاریخ و لغت نده کاتبه "انبیات" شهریده کلمه عدل احمد جعفی کاتبی ابو محمد علی الیاسم افسانید وارد کرده مکتوبی ترجمه</p>				
<p>مخبر حافیه ده مجروح و شهید اولاد عاکر عثمانیه نیک ایتم و اهلکات تهره مدار اولمه اوزره "انبیات" شهره تفحص اسلامیه لرضنه اعطا اولناه یوز عدد</p>				
<p>انگلیرا سنی نالعه و ۷/۵۰ نورو ادرقم برقطه حوالانام (مکتوبه) لغنه سنانه من بانق نالعه حوالانام (لقایات سنی خیمانه رینه)</p>				
<p>تقدیم قلمدی بوراره کی عدل احمد جعفی ایلمی تقیظن تکلیف ادره مذکره یوز عدد انگلیرا ای ادر برنجی تقیظن تکلیف اتمه اولاد ایلمی یوز عدد انگلیرا سنی و صولتک لطفنا اشد سولتک اشد سولتک ادره</p>				

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

<p>فارسیه ترجمه سبکی نور و</p>	<p>اعانه اطفا ایندی نمونه و اعانات محل قتلوره واصل اولدوغه دائر اندک اتفاق انبار احوه یقه بر جاره بوقدر طرف سکا نجهانه لنده وارو اولرجه بوید بر صدایک مجمع اعانات قلملنده بزه قوله العاده تسهیدت نجه ایله ایله ایستغنی بیاندرا عاکر عثمانیه ناک نطقه سکا سقاام خداقت اسدیله ل/ شاه و سرساک مضافه ایله نوبه عالم اسلام ایله بارگاه کبریا دره نیلر اولدوغه/ اسیر بیانه و نیاز ایکن ن اصداطاری به زریه اتخا و قلمدی</p>
--	--

BOA, HR-TO, 543/52

6

Balkan Savaşı'nda şehit düşen ve yaralanan Osmanlı askerlerinin dul ve yetimleri için harcanmak üzere Hindistan'ın Kuzey Arcot kazasına bağlı Vaniyambadi şehrindeki müslümanların topladıkları 1.500 İngiliz lirasını Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdikleri

Bâbîali

Nezâret-i Hâriciye

Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi

Tercüme Şu'besi

Numara

13

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 26 Kânûn-ı Evvel sene 1912 târîhi ve Madras'da Periyamadu mahallesinde Vepery High Road sokağında 8 numaralı hânedede mukîm Hacı Bedreddin Sahib imzâsıyla vârid olan mektûbun tercemesidir.

Hindistan'ın Şimâlî Arcot kazâsı dâhilinde kâin Vaniyambadi şehri müslümanları nâmına olarak yirmi iki bin üç yüz yirmi beş rupiye dokuz ane ve üç pisenin mu'âdili bin beş yüz İngiliz lirasını nâtık olan Hindistan Millî Bankası'nın bir kıt'a havâlenâmesini leffen zât-ı sâmî-i fahîmânelerine takdîm eder ve meblağ-ı mezkûrun vusûlünün iş'ârı ile Balkan Muhârebeleri'nde mecrûh ve şehîd olan asâkir-i Osmaniye'nin eytâm ve erâmilinin tehvîn-i ihtiyâcâtı için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne tevdi' buyurulmasını ve bir de zîrde esâmîsi mûnderic zevâta mahsûs olmak üzere ayrı ayrı makbûz ilmühaberlerinin cemiyet-i müşârunileyhâ tarafından irsâl edilmesi için evâmîr-i lâzîme ısdâr buyurulmasını ricâ ederim. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

Fî 3 Kânûn-ı Sâni sene 1328 [16 Ocak 1913]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

مدیر عمومی	مدیر	محمّد	مفتّح	باشی عالی نظاره‌خانه اموریات مدیریت عمومی زجره سیه پانوروا
<p>مسند جمیل صدرتعلیما ۶۶ کاغذی ۱۹۱۳ تاخیر و تدریس ده بی آیت مد سده و ده بی های روز سوناغده ۸ نوروزی خانه در مقیم حبیب بدر البریه صاحب انضامه وارد اوله مقدماتی ترجمه کیده</p> <p>هندستانه کاتبه عالی آرقوت قفای دهنده کاتبه و انباری شهر سلمانی نامه اوله بی بی ایلیان اوغوز بی بی به لویه طوقه آنه و اوغوز بی بی مدار اوله بی بی بشور انظر لاسی ناطقه هندستانه بی بی بی بی بی بی بی مدار نامه لقا ذات کئی فحمانه اینه تقدیم ایدر و مبلغ مذکور و وصولت اشکای اید بقائه حاجت کیده بروج و شهید اوله عساکر عثمانیه نیک ایام و اوقات تهیه احتیاجات ایچمه صدق الله بجهت تودیع بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی سند بی زیاده کفایت اولجه ارزره آری آری مقیم جمعی و غیر اینست. جمعیت شایسته ایسک ایلی ایچمه او اوله کورده امداد بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی بی آغاز قلمده</p>				

HR TO 543/66

BOA, HR-TO, 543/66

**Hindistan'ın Sind Vilâyeti Müslümanlarının Balkan Savaşı
münasebetiyle topladıkları yardım paralarını Hilâl-i Ahmer
Cemiyeti'ne teslim ettikleri / Balkan Savaşı hakkında Hindistan
Müslümanlarının duydukları hissiyat**

Bâbîali
Nezâret-i Hâriciye
Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi
Tercüme Şu'besi
Numara
35

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 2 Kânûn-ı Sâni sene 1913 târihi ve Hindistan'da kâin Karaçi şehrindeki Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kâtib ve veznedarı Hacı Abdullah Harun imzâsıyla vârid olan mektûbun tercemesidir.

Mahremânedir.

Hindistan'ın Sind vilâyetinde sâkin müslümânlar tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bu kere dahi i'tâ olunan beş yüz İngiliz lirasını nâtik bir kıt'a havâlenâme leffen zât-ı sâmi-i fahîmânelerine takdîm kılındı. 17 Teşrîn-i Evvel sene 1912 târihinde irsâl eylediğimiz yüz elli aded İngiliz lirasının vusûlünü mübeyyin makbuz ilmühaberi vârid olduğu gibi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reîsine doğrudan doğruya irsâl eylediğimiz bin aded İngiliz lirasının ahz u tesellümünü müş'ir telgrafnâme dahi tarafımıza vâsıl olmuştur. 28 Teşrîn-i Sâni sene 1912 târihinde irsâl olunan üç yüz elli aded İngiliz lirasının vusûlünü müş'ir makbuz ilmühaberinin vürûduna muntazarız.

Balkan Düvel-i Müttefikası ile zuhûr eden muhârebe-i hâziranın netâyic-i fâci'a ve vahîmesinden dolayı son derecede müteellim ü müteessir olduğumuzu arz ve Memâlik-i Osmaniye'de sâkin müslümân kardeşlerimize karşı olan muhabbet ve samimiyet-i kalbiyemizi ızhâr etmekle berâber bura ahâlî-i İslâmiyesi'nin hissiyatını dahi zât-ı sâmi-i fahîmânelerine arz u iş'âra vicdânen mecbûrum. Gerek Türklerin ve gerek âlem-i İslâm'ın nüfûz u haysiyeti artık ebediyen kalkmıştır. Bu hâl gerçi mukadderât-ı ilâhiyeye haml olunabilir ise de şimdiye kadar mürûr eden zamân böyle bir özr ü bahânenin meşrû'iyetini artık tecvîz etdiremez. Hükûmet-i Osmaniye'nin mütereddid ve za'îf vaz'iyeti ve Müttefikler tarafından işgâl olunan arâziyi terk etmek husûsundaki meyl ü inhimâki beyne'l-müslimîn heyecân u galeyân-ı azîm tevlîd etmiştir. Memâlik-i Osmaniye'den aldığımız ma'lûmâta istinâden düşmân-ı mütecâvizin bir müddet-i kalîle zarfında imhâ ve tenkîl edileceğini ümîd etmekde ve ordu-yı Osmanî'nin

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

teşkîlât ve tensîkâtı ile tedârükât-ı harbiye-i ahîresini bu ümîdimizin husûlü için te'mînât olarak telâkkî eylemekte idik. Fakat ma'a't-teessüf işler pek cüz'î bir zamân zarfında rengini değişirdi ve şimdi müstahkar bir dūřmân, kahramân kesildi ve agrabül-garâibden olmak üzere Devlet-i Osmaniye'ye zînet-bahř olan Selanik Limanı -hiç teslim olmak nedir bilmeyerek sonuna kadar kahramânâne harb eden- cesûr Plevne ve Silistre müdâfi'lerinin evlâdları tarafından teslim edilmişdir. Bundan mâ'adâ bu muhârebeden daha birçok yerlerde aynı hâl vâki olmuşdur. Dūřmân yalnız toprağı çîğnemekle iktifâ etmeyip mukâtelât ve hetk-i a'râz gibi ef'âl-i mezmûmeyi dahi irtikâb etmişdir. Âlem-i İslâm Osmanlıların müdâfa'a-i vatan için olmazsa bile, ef'âl-i mezkûreden dolayı mütehevvir olarak dūřmâna karşı duracaklarını ümîd etmiş idi. Netîcesi ne olursa olsun, müslümân kardeşlerimiz için bu sûretde hareket etmekden başka çâre yok idi. Hükûmet-i hâzıra-i Osmaniye hem kendine ve hem de gayr-ı kâbil-i infisâh olan revâbit-ı kaviyye-i dîniye ile kendisine merbût bulunanların hissiyâtına azîm zararlar îrâs etmektedir. "Ya şehîd ya gâzî" sözünden ibâret olan düstûr-ı İslâm'ın muhâfazası için mes'ûl bulunan vükelâ-yı kirâma akl u fikr-i selîm ihsân buyurmasını bârgâh-ı Rabb-i kibriyâdan niyâz u tazarru' eylesiniz. Bu düstûr vükelâ-yı müşârunileyhimin meslek-i sakîmleri netîcesi olarak hayliden hayli tebeddüle uğramışdır. Muhill-i nâmûs u haysiyet olarak akdolunacak bir sulh Hind Müslümânlarının muhabbet ü ihtirâmını ebediyen zâyi' edecekdir.

Ânifü'l-arz mebâliğin vusûlünü müş'ir telgrafnâmenin âcizlerine zîrdeki üzere keşide buyurulmasını istirhâm eylesiniz. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

Fî 9 Kânûn-ı Sâni sene [1]328 [22 Ocak 1913]

Adresim: şarman
Karaçi

<p>باشی عالی نظارت شاه به امور سیاحت سید محمد علی زوجه محمد علی ۱۳۰۵</p>	<p>مقدم علی شاه کابینه ۱۳۰۸</p>	<p>صحیفه کابینه ۱۳۰۸</p>	<p>مدیر آقچه</p>	<p>مدیر عمومی</p>
<p>سند جعلی سید محمد علی شاه کابینه ۱۳۱۴ تاریخ و سند ستانده کاتبه کاتبه شهنشاه که هلال احمدی کاتب و وزیر داری تحت امین عبداله هارون اعضاءه وارد اولاد بکتابت برده</p> <p>[مخبرانه در ...]</p>				
<p>هندستان "سید" ولایتده ساله سلطان طریقه هلال احمدی بکره دغی اعطا اولدانه بیه نیز انگلیز استی ناطعه بر قطعه درالنامه لقا زات سید ضیاء زینه تقدیم کند ۱۷ روزه ۱۳۱۴ تاریخده اسال الی بک نیز الی محمد انگلیز است و عدولت قضاوت قضاوت و فری وارد اولدین که هلال احمدی سینه طریقه طوری اسال الی بک بیان عدولت انگلیز است اخذ و سلفی شبیه مشرف افکار دغی و اصل اولدین ۱۸ روزه ۱۳۱۴ تاریخده اسال اولدانه اویسوز الی عدولت انگلیز است و عدولت مشرف قضاوت و فری حرر زینه منتظر</p>				
<p>HR. TO 543/87</p>				

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

فارسیه ترجمہ سیدی نور و ۷	<p> بالقادہ دول متفقہ ی اید ظہور ایدہ مبارک ہمارے ہمارے نتایج فاجعہ و وعید سندنہ طرہ صولک درجہ رہ متاع و متاع اولیٰ و محال عثمانیہ وہ ساکنہ سلمہہ قوراشدندہ قاشوار لہ محبت و محبت قلبہ زنی اطوار آیکہ برابر بورا اہائی ایدہ حیاتیہ و دینی ذات سنی عثمانیہ زینہ علمہ و اشعارہ و بعد انا مجرم زک توکل و زک عالم ایدہ نصرت و حیثی ایدہ ایدہ قافحتہ بوحال نصرت ایدہ مقدراتہ الہیہ حل اولیہ بیلد ایدہ شہدی برفہ روز ایدہ وقت بود بر عذر و بلانہ نہ شرعیت ایدہ تجر و حیثی ایدہ حکمت عثمانیہ نہ تردد و ضعیف وضعی و تنقیر طرہ عثمانیہ اشغال اولیہ اراضی ترک ایماک غلامانہ کی میل وانہائی بیہ المسیحیہ حیاتیہ و غلبانہ عظیم تولد ایدہ عثمانیہ رہ الہیہ معلوم استناداً دشمنہ بجا و زک + بر دست قیلہ لڑندہ اجماع تکیل ایدہ اید ایدہ و اردوی عثمانیہ تکیلات و تکیقاتی ایدہ تدارکات حیرتہ ایدہ </p>
------------------------------------	--

HR. TO 543/87

فارسیه
ترجمه
نوروز
۲

برای بدین که حکومت بر این است و تمامه که در این است
برای بدین که حکومت بر این است و تمامه که در این است
نقطه مع النصف است یعنی بر زمانه گذشته نکتی داشته بودی
دشمنه مستحق بر دشمنه که در این است و اینها که در این است
دولت عثمانیه که در این است و اینها که در این است
بدین است یعنی - تصحیح تصحیح المومنه در بدین است
قرمانه عرب ایدیه المومنه و سیلستره بدین است اولاد که
طرفه تصحیح ایدیه بدین است ماعدا بدین است و در حصار مومنه
برده یعنی حال واقع اولیاده دشمنه ماکان طبرستان است
آنهاست **بقصه المومنه**
تغافل است که اصل مذکور یعنی زنی ارتطاب است
عالم اسلام عثمانیه بدین است و طهر ایدیه اولاد بدین است
بدین است و در طبرستان شهر اولیاده دشمنه ماکان طبرستان است
تجدیدی اولیاده که اولیاده مسمیه بود و در این است
چهارم دولت ایدیه بدین است

چهارم
WR. TO 543/87

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

فارسیه
زخمه سیدی
نور
ع

حکومت حاکم عثمانیه هم کندینہ و محمد غزنائی القاضی جرحہ
اولا روابط قوی و نیکہ اید کندینہ رسول برناملان
حضرت باغاری "بیت" حضرت عمارہ اولادہ
مخاطبہ حضرت
ایچہ سید اولادہ نظامہ و کلای کریم عقل و فکر سلیم اصنامہ
بیورسی خط بارگاہ رب کریمہ نیاز و دفع ایچہ حضرت
تبدل ادبگرشد
مخاطبہ حضرت اولادہ
بصالح خدمت سعادت و محبت و احترامی ایداً
ضمایع ایدہ بکندہ
آنف الدومہ ببالغہ و عدلش موعوداً ضامنہ عا بنما اینہ زریزہ کی
اورہ استجابی کسبہ بیرونہ اشرف امیر
اعتدالی زریزہ آنخاز قندی
اورکم: شایانہ: کراچی

BOA, HR-TO, 543/87

8

Hindistanlı Müslümanların Balkan Harbi yardımları

Harb ve Hilâl-i Ahmer i'ânâtına dâir evrâkın kaydına mahsûsdur.

1328

Defter Numarası

1

Numara	Târîh	Hulâsa-i Ma'rûzât	Numara	Târîh	Mu'âmelât
1	22 Kânûn- -1 Evvel sene [1]328	<i>Osmanlı Bankası'ndan tezkire</i> Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi hesâbı için Londra şu'besinden zât-ı hazret-i Pâdişâhî'ye bin altı yüz elli dört lira altmış sekiz kuruş irsâl edildiğinden bahisle meblağ-ı mezbûrun Bank-ı Osmanî veznesinden ahz etdirilmesi ve leffen gönderilen makbûz senedinin imzâ-yı Hümâyûn-ı mülûkâne ile tevşîhi hakkında	1	27 Kânûn- n-1 Evvel sene [1]328	261 numaralı tezkire-i husûsiyeye leffen Sadâret'e gönderilmiştir ve tezkire diğer evrâk-ı resmiye miyânında Başkâtib Beyefendi hazretleri tarafından bâ- müzekkere Bâbiâli'ye isâl olunmuştur.
2	28 sene minh.	<i>Londra'da National Bank</i> <i>India nâmındaki banka</i> <i>direktöründen İngilizce arıza</i> Lahor'da münteşir <i>Vatan</i> Gazetesi nâmına Bombay'daki şu'belerine tevdi' olduğu oradan telgrafla bildirilen bin beş yüz liranın nâm-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye Dersâadet'de te'diye olunmak üzere Osmanlı Bankası'nın Londra şu'besine teslim olduğundan vusûlünün iş'ârı ricâsına dâir	2	29 sene minh.	Merbût makbûz varakası imzâ-yı şâhâne ile tevşîh buyurularak mezkûr bankaya i'âde olunmak üzere arıza-i mezbûre ile berâber 29 Kânûn-ı Evvel sene 1328 târîhli ve 263 numaralı tezkire ile Sadâret'e gönderilmiş ve meblağ-ı mehbûsün anhin bankadan alınarak emsâli vechile mahall-i âidiyesine teslim etdirilmesi dahi ber- mantûk-ı irâde-i seniyye tebliğ ve iş'âr kılınmıştır.
3	21 Kânûn- -1 Sâni sene minh.	<i>Hâriciye Nezâret-i</i> <i>Celîlesi'nden tezkire</i> Muhtâcîne sarf olunmak üzere nâm-ı şâhâneye Londra'dan mürsel 43 lira 16 kuruş 10 parayı nâtik çekin bedeli bankadan alınarak Mâliye Veznesi'ne teslim edildiğine dâir	3		Manzûr-ı âlî olmuştur.
4	22 sene minh.	<i>Lahor'da Vatan Gazetesi</i> <i>Sâhib-i İmtiyâzı Muhammed</i> <i>İnşâallah Efendi'den İngilizce</i> <i>arıza</i> Nâm-ı Hümâyûn-ı	4	22 Kânûn- n-1 Sâni sene	Mezkûr arıza merbûtu ile berâber manzûr-ı âlî olarak 288 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiş ve gönderildiği

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

		mülûkâneye olarak Hindistan Ahâlî Bankası'na tevdi'an bin beş yüz İngiliz lirası takdîm edildiğine ve vusûlünün iş'ârı ricâsına dâir		[1]328	beyân olunan bin beş yüz liranın çeki henüz Kitâbet Dâiresi'ne vâsıl olmadığından keyfiyetin bankadan tahkikiyle alınacak ma'lûmâta göre iktizâsının îfâsı ve Başkitâbet'e de ma'lûmât i'tâsı tezkirede beyân ve iş'âr kılınmıştır. "Meblağ-ı mezkûrun Mâliye Nezâretince tahsil edilmiş olduğu 23 Kânûn-ı Sâni sene [1]328 târihli ve 260 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'den cevâben bildirilmiştir".
--	--	--	--	--------	---

Numara	Târîh	Hulâsa-i Ma'rûzât	Numara	Târîh	Mu'âmelât
5	22 Kânûn-ı Sâni sene [1]328	<i>Posta İhbâr-nâmesi (İngilizce)</i> Nâm-ı şâhâneye olarak Deharvard'dan tevdi' olunan bir İngiliz lirası ve on iki şilin İngiliz Postahânesi'nden ahz olunmasına dâir	5	22 Kânûn-ı Sâni sene [1]328	288 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiştir.
6	30 sene minh.	<i>Osmanlı Bankası Müdüriyeti Umûmiyesi'nden tezkire</i> Dârü'l-harbden hicret eden ahâlî-i İslâmiye'ye tevzi' olunmak üzere Lahor'da münteşir <i>Vatan</i> Gazetesi hesabına olarak nâm-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye vürûd eden sekiz yüz seksen bir liranın bankadan aldırılması için tanzîm olunan iki kıt'a makbûz senedinin imzâ-yı Hümâyûn ile li-ecli't-tevşîh takdîm kılındığına dâir	6	30 sene minh.	294 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiştir.
7	31 sene minh.	<i>National Bank India direktöründen (İngilizce)</i> Lahor'da <i>Vatan</i> Gazetesi hesabına gönderilen altı numarada mukayyed mebâliğin Londra Bankası'na teslim olduğunu müş'ir ilmuhaber merbûtdur.	7	31 sene minh.	296 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiştir.
8	5 Şubat sene	<i>Osmanlı Bankası Müdüriyeti'nden tezkire</i> Hilâl-i Ahmer i'ânesi olarak	8	5 sene minh.	Mezkûr ilmuhaberler imzâ-yı Hümâyûn ile tevşîh buyurularak 298 numaralı

	[1]328	Allahâbâd Muhammedân Behast tarafından nâm-ı Hümâyûn-ı mülûkâneye vürûd eden üç yüz almış altı Osmanlı lirası ve dokuz kuruş için tanzîm olunan iki kıt'a makbûz ilmuhaberinin imzâ-yı şâhâne ile tevşîh üzere takdîmine dâir			tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiştir.
9	11 sene minh.	<i>Osmanlı Bankası</i> <i>Müdüriyeti'nden tezkire</i> Hilâl-i Ahmer Cem'iyeti hesâbına olarak vürûd eden üç yüz altmış altı Osmanlı lirası ve dokuz kuruşun cem'iyet-i mezkûre hesâbına irâd kaydedilerek makbûz senedinin gönderildiğine dâir	9	16 sene minh.	Manzûr-ı âlî buyurularak makbûz senediyle berâber 311 numaralı tezkire-i husûsiye ile Sadâret'e gönderilmiştir.

[1 Mart 1913]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

خلاصہ معروضات	تاریخ	نومرو
<p>عربی بانکسود - تذکرہ</p> <p>لاہور دہ وطنہ غازی علی بیگ کوہ لوندو سید محمد انور علی یادگار علی بیگ انور علی دریدار اکتھہ سکر غور سہری بلوچستان خند مینو فرہون بلوچستان وزیر سندھ افسانہ پردی و لغا کوہ بلوچ نقوہ سندھ لغا بلوچستان ایڈیٹر سیمپل</p>	<p>۱۷ مارچ ۱۹۲۷ء</p>	<p>۱</p>
<p>لوندو دہ (شہر بلوچستان) نامہ ک بانکہ در لوندو (انڈیا عظیم)</p> <p>لاہور دہ سنس وطنہ غازی خان دیپا دی کاجلیہ توریج اولیہ اور دہ سواندہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ بیہ تاریخ اولیہ اور دہ عثمان بانکہ لوندو سید محمد انور علی اشعارہ خانہ دار</p>	<p>۲۸ مارچ</p>	<p>۲</p>
<p>خارجہ نظر سید محمد تذکرہ</p> <p>مخارجہ صرف اولیہ اور دہ نامہ کاجلیہ لوندو دہ سید محمد ۱۷ مارچ ۱۹۲۷ء بارہ بی ناطہ حکاک بی بانکہ اولیہ نامہ ورنہ سید محمد انور علی</p> <p>لاہور دہ وطنہ غازی علی بیگ کوہ لوندو سید محمد انور علی انڈیا عظیم</p>	<p>۲۱ مارچ ۱۹۲۷ء</p>	<p>۳</p>
<p>نامہ سید محمد علی اولیہ لوندو سید محمد انور علی انڈیا عظیم سید محمد انور علی</p>	<p>۲۲ مارچ</p>	<p>۴</p>

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

نومرو	تاریخ	معیام قیالات
۱	۷ ماهه هجری	۷۶۱ سنه تھہ فوجیہ نفا صدرة کونڈلہ و تدرہ رید ادارہ سیر بانڈہ بلا تبت انتا فخر فخر بانڈہ با شایہ ایفاد دولتہ۔
۲	۹ ر	ربوط مقبلہ وردہ ارضہ شکارید ترمیح بریلہ رنہ مذکورہ بقدر اعادہ ادرتہ ادرہ عریضہ زبورہ ایریار ۷۸۹ کالی لہر ۷۸۹ تاریخ و ۷۷۷ ندرلو تھہ ایہ صدرة کونڈلہ و بیع محمد عزیز بانڈہ رنہ آدرہ اسانہ محل عانیہ تسلیم ایہ رنہ بریلہ رنہ ارادہ سیر بتیہ رنہ شعار کتہ۔ نفا شایہ ادرہ۔
۳	۷ کتہ لہر	۷۸۸ سنه تھہ فوجیہ ایہ صدرة کونڈلہ و کونڈلہ بیہ اولہ بیہ بوز رانت کیہ صدرة کتابت رنہ رنہ اولہ بیہ بیہ رنہ سلا ت ادرہ سلا ت کورہ اقصیت ایفاد و با سہ کتابت رنہ سلا ت ادرہ بیہ رنہ کتہ رنہ رنہ رنہ رنہ رنہ رنہ رنہ رنہ رنہ تاریخ و ۷۷۰ سنه تھہ فوجیہ صدرة جولایہ بیہ رنہ۔

تاریخ	نومرو	خلاصه معجزات و فضائل حضرت
۷۷ کلمه ایست	۵	<p>بسم الله الرحمن الرحيم نام شهیدان اولیاد (دهه دار دومه) تودیع اولاد بر انجمن و ادب ایست که بیست و یک نفرند که در این دهه دار</p>
۷۷	۶	<p>عماد بانق درین عهد از او بدین جهت ایست که او در این دهه دار در دهه دار چهارم اولاد نام همیست که در این دهه دار بر این دهه دار اولاد است که در این دهه دار همیست که در این دهه دار</p>
۷۷	۷	<p>— ناسیونال بانق — در این دهه دار بانق کوندره بانق (علم و غیره)</p>
۷۷	۸	<p>عماد بانق درین عهد صورتی که در این دهه دار در این دهه دار در این دهه دار</p>
۷۷	۹	<p>عماد بانق درین عهد صورتی که در این دهه دار در این دهه دار در این دهه دار</p>

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

نومرو	تاریخ	معیاری قیلاقی
۵	۹۸	۹۸
۶	۹۹	۹۹
۷	۹۹	۹۹
۸	۹۸	۹۸
۹	۹۸	۹۸

BOA, HH, 3375

9

**Balkan Muharebesi'ne katılanlar için Hindistan'ın Rampur halkı tarafından
112 İngiliz lirası 16 şilin 9 peni gönderildiği**

Bâbıâli

Nezâret-i Hâriciye

Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi

Tercüme Şu'besi

Numara

196

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 29 Mart sene 1912 târihiyle Hindistan'da kâin Allahabad Bankası'nın Bombay Şu'besi vekîlinden vârid olan 366/96 numaralı ihbârnamenin tercemesidir.

Balkan Muhârebesi musâbînine âid olmak üzere Hindistan'da kâin Rampur eyâleti ahâlîsi tarafından bu defa dahi şu'bemize tevdi' olunan yüz on iki İngiliz lirası on yedi şilin dokuz peniyi nâtık bir kıt'a çekin leffen huzûr-ı sâmi-i fahîmânelerine takdîm kılındığını arz eder ve meblağ-ı mezkûrun vusûlünü müş'ir makbûz ilmühaberinin lütfen irsâli esbâbının istikmâl buyurulmasını istihâm eyleriz. Beyân-ı hâl arz-ı meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

3 Nisan sene [1]329 [16 Nisan 1913]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

مدير عمومی	مدير	مميز	مترجم	باشی عالی لغات و امور سیاسی مدرسه و کتبخانه تعمیر و ترمیمی ۱۹۱۷
<p>سند جدولی صدرتکالیه ۹۹ تاریخ ۱۹۱۲ تاخیر کند ستانده کاتب نام آیاده ۴۸ باقیه سبب بوساید شکر کتبه سینجه و سایر اولیه ۲۶۶/۹۷ نمودرلو اجبارانه سبب رجوع کیده</p> <p>باقیه کارهای عیالیه عالی اولیه اولیه اولیه کتبه ستانده کاتب "امور ایالت برودتورنی اصالیه لافنده شعبه زده توزیع اولیه یوز اولیه ای ای ای ای اولیه اولیه ظهور نیسی ناطله بر قلمه کلک لقا صدر سبب فحشاء زده تقدیر عیالیه کتبه نیسی عملیه اید و بیلو مذکورک و صورتی شعر قبولیم و فربس لطفاً ایساک اسپانیه اشتکالی بوسلنی استعمل ایزر یازدهم عهد شکر افکار نوریه انماز کلندی</p>				

BOA, HR-TO, 545/1

10

**Balkan Muharebesi vesilesiyle Hindistan'ın Assam eyaletinde Dehoberi
şehrinde bulunan Müeyyedü'l-İslâm Encümeni Kâtibi Abdülgani Ahmed
tarafından çeşitli tarihlerde toplam 42 İngiliz lirası gönderildiği**

Bâbiâli
Nezâret-i Hâriciye
Umûr-ı Siyâsiye Müdüriyet-i Umûmiyesi
Tercüme Şu'besi
Numara
102

Mesned-i Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya 24 Mart sene 1913 târihi ve Hindistan'da Assam eyâleti dâhilinde Dehoberi şehrinde kâin Encümen-i Müeyyedü'l-İslâm Kâtibi Abdülgani Ahmed imzâsıyla vârid olan mektûbun tercemesidir.

Zât-ı sâmi-i fahîmânelerine 31 Kânûn-ı Sâni sene 1912 târihinde 22 İngiliz lirası, 2 Kânûn-ı Sâni sene 1913 târihinde 5 İngiliz lirası ve 22 Mart sene 1913 târihinde 15 İngiliz lirasının telgrafla takdîm ve irsâl kılınmış olduğunu 25 Kânûn-ı Evvel sene 1912 târihli mektûbuma zeylen arz ederim. Mebâliğ-i mezkûrenin vusûlünü müş'ir ilmühaberinin lütfen irsâli ile musâbîn-i harbiyenin ahvâl-i hâzırası hakkında çâkerlerine ma'lûmât i'tâ buyurulmasını istirhâm eylerim. Yakında bir meblağ daha takdîm kılınacaktır. Bir de 1912 senesi Kânûn-ı Evvel'inin dokuzunda irsâl ettiğim altı İngiliz lirası ile on dokuzunda irsâl ettiğim on bir İngiliz lirasının vusûlünü müş'ir makbûz ilmühaberi âcizlerine vürûd etmiştir. Beyân-ı hâl meâsir-i ihtirâmkârîye zerî'a ittihâz kılındı.

4 Nisan sene [1]329 [17 Nisan 1913]

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

مدیر عمومی	مدیر	مخبر	مترجم	پایه عالی نظاره‌کار به امور سیاسی مدیریت عمومی ترجمه توزیع
<p>سند جلیل صدر آستانه ۱۹۱۴ تاریخ و قصد سنده آستانه ایاتی داخته و هجری شهرتد کانه الحجه بوند الاسلام کاتبی عبد الفتاح احمد انضامه وارد اولاد مکتوبات ترجمه</p>				
<p>ذات سنی خجانه ۱۹۱۴ کالونه ای تاریخده « انکار / ای و کالونه ۱۳۱۲ تاریخده</p>				
<p>۵ انکار / ای و « تاریخده ۱۹۱۴ انکار / ای کاتنه سنده</p>				
<p>تقدیم و ایسک قلمه اول سنی « کالونه ۱۹۱۴ تاریخ مکتوب زید عیاد ایدم</p>				
<p>ببالغ مذکوره نک وصولی شعری و فرائد لطف ایسک ایسک عیاد ایدم</p>				
<p>اموال حافظه کی سفده میا کانه معلوات ایسک ایسک ایسک ایسک ایدم</p>				
<p>یقینده بر ببالغ رضا که تقدیم قلمه بقده برده ۱۹۱۴ ایسک ایسک ایدم</p>				
<p>طقه نده ایسک ایسک ایسک ایسک ایسک ایسک ایسک ایسک ایسک ایدم</p>				
<p>انکار / ایسک و همون سنی قلمه شعری و فرائد عیاد / ایسک و ورود ایسک ایسک ایدم</p>				

11

Balkan Savaşlarında yaralı Osmanlı askerlerine yardım ve hizmetlerde bulunan Hindistan'da Behubal hâkimesi doktorlarından Muhammed Nuzzâruhak Legan'a Mecidi nişanı ile Hilâl-i Ahmer madalyası verildiği

İrâde-i Seniyye

Balkan muhârebâtında mecrûhîn-i asâkir-i Osmaniye'ye ibrâz-ı mu'âvenet ve hizmet etmiş olan Hindistan'da Behubal hâkimesi hazretlerinin etebbâsından Muhammed Nuzzâruhak Legan'a dördüncü rütbe Mecidî nişânı ile gümüş Hilâl-i Ahmer madalyası i'tâ olunmuşdur.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Sadâret me'mûrdur.

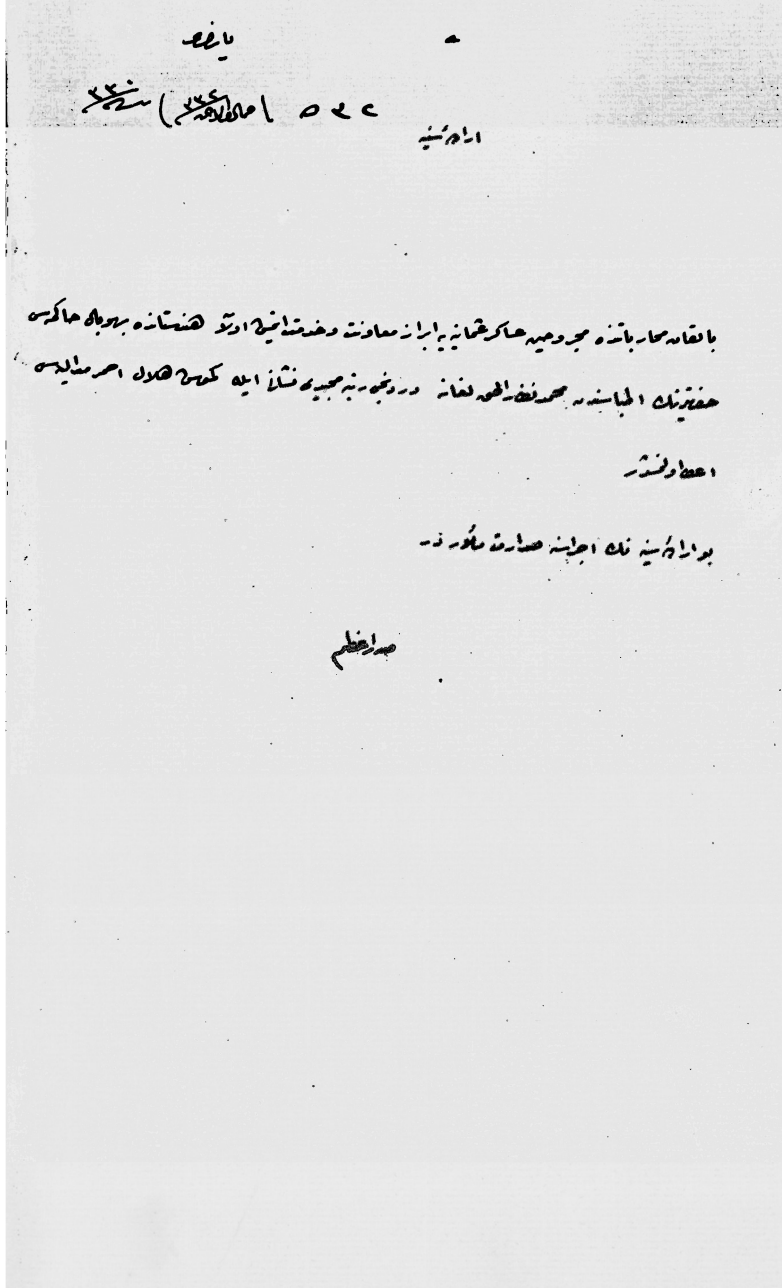
Fî Cumâdelâhire sene [1]332 / Nisan sene [1]330 [Nisan 1914]

Sadria'zam

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

BOA, MV, 234/170

KAYNAKÇA

I- Arşiv Belgeleri

A. MTZ. TG. HR, nr. 12-42

A. MTZ. TG. ML, nr. 17-17

HH, 3375

HR-SYS, 2077/12

HR-SYS, 2171/17

HR-TO, 542/148

HR-TO, 543/41

HR-TO, 543/42

HR-TO, 543/52

HR-TO, 543/66

HR-TO, 543/87

HR-TO, 545/1

HR-TO, 545/7

İ. DH, 63170

MV, 171/50

MV, 234/170

Y. A. HUS, 325/35

Y. A. HUS, 376/121

Y. PRK. HR, 1/16 ve 1/23

II- İnceleme ve Araştırmalar

AHMED Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm* (Çev: Ahmet Küskün), İstanbul 1990.

AHMET Feroz, "Kemalist Hareket ve Hindistan", *Kemalizm ve İslâm Dünyası* (Haz: İskender Gökalp-François Geogon / Çev: Cüneyt Akalın), Arba Yayınları, İstanbul 1990.

AKGÜN Seçil-ULUĞTEKİN Murat, "Trablusgarp ve Hilâl-i Ahmer", *OTAM*, sayı 3, Ankara Ocak 1992.

Dr. Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü, Yayına Haz: Adnan Ataç, İstanbul 2011.

1911-1913 (1329-1331) Tarihli Osmanlı Hilâl-i Ahmer Sâlnâmesine Göre
Balkan Savaşları Sırasında Hint Müslüman Halkının Osmanlı'ya
Yardımları
Ahmet Zeki İZGÖER

İZGÖER Ahmet Zeki, "Osmanlı'nın Yıkılışı Öncesinde Hind Hilâl-i Ahmer Yardımları ve Dr. Ensarî'nin Faaliyetleriyle İlgili Bazı Notlar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, c. VIII, İstanbul 2002.

_____, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Arnavutköy (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutköy)*, Arnavutköy Belediyesi Yayını, İstanbul 2014.

KIDWAI Müşir Hüseyin, *Osmanlı'nın Son Dostları* (Haz: Ahmet Zeki İzgöer), Nehir Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZCAN Azmi, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, İSAM Yayınları, İstanbul 1992.

ÖZÇELİK Selahattin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK, Ankara 2000.

Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ, Hazırlayanlar: Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

S. M. Tevfik, "Mekâtib: Hind Yolunda 26, Hindistan'da Hissiyât", *Sebilürreşad*, c. X, adet 239, Dersaâdet 1328.

_____, "Mekâtib: Hindistan Muhâbir-i Mahsusumuzdan, Hind Müslümanları-İngilizler", *Sebilürreşad*, c. X, adet 245, Dersaâdet 1329.

_____, "Mekâtib: Hindistan Muhâbir-i Mahsusumuzdan, Hind Yolunda 19, Hindistan'da Hissiyât-ı İslâmiyye", *Sebilürreşad*, c. II-IX, adet 44-226, Dersaâdet 1328.

Sebilürreşad, "Hindistan: Hilâl-i Ahmer İânâtında İhtilâs", c. XII, adet 297, Dersaâdet 1330.

Sırât-ı Müstakim, "Matbuat: Hicaz Hattı ve Hindistan Müslümanları", c. V, adet 107, Dersaâdet 1326.

ULUĞTEKİN Murat-AKGÜN Seçil, "Trablusgarp ve Hilâl-i Ahmer", *OTAM*, sayı 3, Ankara Ocak 1992.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.172-203, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.172-203, December 2015

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı? (Why Does the Muslim World Lag in Science?)*

Aaron SEGAL**

Çeviren: Celal ÖNEY**

Özet

İslam dininin inançlar arasındaki uzlaştırıcı ve barışçı yönünün vurgulandığı günümüzde dahi, İslam dünyasında bilimin ve teknolojinin, çağımız kriterlerine uygun bir vaziyette ve hızlı bir şekilde gelişebilmesinin önünde diktatörel rejimler ve miktarı sabit olmayıp devamlı daha aza doğru giden maddi fonlar gibi engeller halen önemini korumaktadır. Bu nedenle İslam dünyasının bilim ve teknolojiye çağı yakalaması ve bu paralellikte bilimsel üretimin nitelik ve nicelik olarak özellikle Batı ile yarışabilir konuma gelmesi için söz konusu Müslüman ülkelerin çoğunda, bazı değerlerin ve kurumların değişmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Teknoloji, Bilim, Din,

Abstract

While Islam has yet to reconcile faith and reason, other factors such as dictatorial regimes and unstable funding are more important obstacles to science and technology's again flourishing in the Muslim world. Significant progress, in other words, depends on changes in values and institutions -- no small order.

Keywords: Islam, Technologie, Science, Religion

---

* Aaron Segal, “Why Does the Muslim World Lag in Science?”, Middle East Quarterly, Volume III, Number 2, June 1996, pp.61-70, Makaleye Ulaşım: <http://www.meforum.org/306/why-does-the-muslim-world-lag-in-science>

** Aaron Segal, El Paso’daki Texas Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi profesörüdür. Ayrıca kendisi, *Atlas of International Migration (Bowker,1993)* ve *Learning by Doings, Technology and the Developing World (Westview, 1987)*, kitapların yazarıdır.

*** Harran Üniversitesi, celaloney@gmail.com

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

Giriş

Uluslararası saygın indeksler tarafından taranan akademik dergilerde yayınlanan makalelerin niteliksel ve niceliksel özelliklerine baktığımızda Müslüman dünyasının, orantısız bir şekilde, sayıca çok az bilimsel üretim gerçekleştirdiğini ve diğerlerine nazaran yapılan bu üretimin de kalite olarak çok düşük kaldığını görüyoruz¹. Sayısal değerlerle hareket edersek, dünya nüfusunun yüzde yirmisini barındıran ve büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan 41 Müslüman ülkesinin ihtiyaç duydukları bilimsel enformasyonun yüzde beşinden daha azını kendileri üretebilme yetisine sahip olduklarını fark ediyoruz. Bu durum, aynı zamanda bu ülkelerin, uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makalelerine verilen atıfların diğer ülkelere oranla çok düşük kalması ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir konudur². Durumun böyle olmasında rol oynayan diğer önemli etkenler arasında, araştırmaya ve geliştirmeye harcanan ödenek miktarı, araştırma yapacak bilim adamları ve mühendislerin sayısının az oluşu ve ülke nüfusunun sayısı ile ortaya konan bilimsel araştırma projelerinin sayısı ve niteliği arasındaki müthiş oransızlık ve kabullenilmiş eşitsizlik, bu geri kalınım sürecinin ana iskeletini oluşturmaktadır. Bu durum bir takım soruları da beraberinde getirmektedir. İslam, modern bilimin önünde bir engel midir? Eğer değilse, Müslüman dünyası ile Batı veya Doğu Asya ülkeleri arasında, bilimsel üretkenlik konusunda böyle bir boşluğun oluşumunu kim nasıl açıklayabilir? Ayrıca, İslam ülkelerinde bilimin gelişmesi ve yeterli düzeye ulaşabilmesi için ne tür değişiklikler gündeme alınarak iyileştirilmesi gerekir?

---

¹ By science we mean, along with New Merriam-Webster Dictionary (1989), "systemized knowledge derived from observation, study, and experimentation carried on in order to determine the nature or principle of what is being studied." This definition specifically excludes such applied fields as technology and engineering; at the same time, advances in technology mean that distinctions between the two are eroding. The dictionary defines technology as "applied science."

² Abdus Salam, *Ideals and Realities: Selected Essays of Abdus Salam* (Philadelphia: World Scientific, 1987), p. 109. Seven Muslim countries -- Pakistan, Turkey, Malaysia, Egypt, Iran, Indonesia, and Saudi Arabia -- account for 90 percent of this total. Citation counts measure the extent to which articles are read and used by other scientists, and so indicate both output and influence. While subject to the criticism, for example, that journals in lesser-used languages are not tabulated, the citation count is the single most reliable measurement of scientific achievement.

İslam dininin inançlar arasındaki uzlaştırıcı ve barışçı yönünün vurgulandığı günümüzde dahi, İslam dünyasında bilimin ve teknolojinin, çağımız kriterlerine uygun bir vaziyette ve hızlı bir şekilde gelişebilmesinin önünde diktatörel rejimler ve miktarı sabit olmayıp devamlı daha aza doğru giden maddi fonlar gibi engeller halen önemini korumaktadır. Bu nedenle İslam dünyasının bilim ve teknolojiye çağı yakalaması ve bu paralellikte bilimsel üretimin nitelik ve nicelik olarak özellikle Batı ile yarışabilir konuma gelmesi için söz konusu Müslüman ülkelerin çoğunda, bazı değerlerin ve kurumların değişmesi gerekmektedir.

Tarihi Gerçekler

Araştırmamızın bu bölümünde, İslam dünyasında bilim ve teknoloji üretiminin özel bir tarihinin değinerek yukarıda belirtilen sorunların oluşum sürecinde rol oynayan ipuçlarını aramaya çalışacağız. Müslümanların bilim ve teknoloji alanındaki üretim tecrübesi 10. ve 13. yüzyıllar arasında önemli bir artış göstererek bu yüzyıllar arasındaki zaman diliminde altın çağını yakalamıştır. Fakat akabinde gelen çöküş uzun yıllar devam etmiş, 19. yüzyılda yeniden toparlanma, 20. yüzyıla taşınamayarak büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. İslam dünyasının bilim ve teknolojiye altın çağı, milattan sonra 900 -1200 yılları arasında, gerçekleşmiş ve bu dönemde önemli Müslüman şehirleri arasında bulunan *Kahire*, *Kordoba*, *Şam* ve *Bağdat* gibi önemli merkezler, diğer şehirlerden farklı olarak İslam biliminin doruk noktasına çıktığı önemli bölgeler olarak bilinmektedir. İslam bilimindeki üretim, bu dönemde özellikle *tıp*, *tarım bilimi*, *botanik*, *matematik*, *kimya* ve *astronomi* dallarında kendini önemli ölçüde göstermektedir. Yine aynı dönemde İslam dünyasındaki bilginler, dönemin diğer önemli bilginlerine sahip olan Çin ile dünyada bilimsel liderliği ele geçirmek için yarış içindeydiler. Hıristiyan Avrupa ise bu dönem aralığında bu iki medeniyetin sahip olduğu bilim ve teknolojiye çok gerideydi³. 1900-1200 yılları arasında bilim ve teknolojiye altın çağı yaşayan İslam ülkelerinin çoğunda yaşayan halkların önemli bir bölümü Müslüman olup İslam dinine sıkı sıkıya bağlıydılar. Öyleyse bu gelişimin altında yatan ana neden İslam dini miydi?

İslam ülkelerinin yönetim kademesi Müslümanların elinde olup, ülkeyi İslami kurallar çerçevesinde yönetmekle birlikte İslam ülkesinde

³ Marshall G.S. Hodgson, *The Expansion of Islam in the Middle Periods*, vol. 2 of *The Venture of Islam* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1974), pp. 329-30.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

bulunan entelektüeller ise İslam dininin hâkim olduğu bir çevrede ve İslami eğitim modelinin uygulandığı bir sistemde yetişmekteydi. İki önemli bilim tarihçisi olan *Ahmad Al Hassan* ve *Donal R. Hill*, İslam dinin İslam dünyasındaki bilimin gelişmesindeki rolünü şöyle ifade etmektedirler. “İslam dini, Müslüman devletlerin en gelişmiş dönemlerini yaşadığı süreçte İslam biliminin devrim yaşayıp ilerlemesi ve üretkenliğinin artmasında rol oynayan en önemli unsurdur.”⁴ Bu dönemde bilimin ve teknolojinin İslam ülkelerinde bu derece ileri gitmesinde rol oynayan diğer bir etken ise ülke içinde yaşayan gayri Müslim tebaanın sahip olduğu entelektüellerin çabalarıdır. Bilimde altın çağını yaşayan İslam ülkelerinde uygulanan dini serbestlik ve oluşturulan özgür fikir ortamı, ülke içinde yaşayan farklı etnik kökenlere ve farklı dinlere mensup olan aydınların, dini yönetim anlayışına bağlı olan devlet mekanizmasından bağımsız hareket edip, bilim yapmalarına olanak tanımıştır. Fakat 13. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde bir şeyler ters gitmeye başlamış, Müslüman dünyası bilim ve teknolojiye bir durgunluğun içerisine girmesine karşın Avrupa, bu dönemde ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Günümüzde bile bu tarih üzerinde halen tartışmalar süregelmekle birlikte bir takım tarihçiler dünya bilim tarihinin şekillenmesinde büyük rol oynayan Müslümanların entelektüel alanlardaki çöküşünün daha geç yıllarda yani 16. yüzyılda başladığını savunmalarına rağmen bazı revizyonist tarihçiler ise Müslüman dünyasının bilim ve teknolojiye çöküşünün 13. yüzyılın başlarında meydana geldiğini kabul etmektedirler. Örneğin, bazı Doğu Müslüman ülkelerinde bilimsel üretimin 16. yüzyıla kadar dolu dolu geldiğini ve bu yüzyılın Müslümanların bilim, sanat ve teknolojiye zirvede olduklarını savunan *Marshal Hodgson*, Müslüman dünyasının 18. yüzyıla geldiğinde özellikle bilimsel ilerleme alanında çok perişan bir vaziyetin içinde olduğunu belirtmektedir⁵.

Tarihçiler arasında tartışıla gelen bu zamanlamanın, hangi döneme denk gelmesi bir önem arz etmiyor. Müslüman dünyasında yaşanan bu çöküşün meydana getirmiş olduğu diğer önemli bir anlam ise Müslümanların, Avrupa’da meydana gelen gelişmeleri takip etmedeki

⁴ Ahmad Y. al-Hassan and Donald Hill, *Islamic Technology: An Illustrated History* (Cambridge University Press, 1986), p. 282.

⁵ Marshall G.S. Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History* (New York: Cambridge University Press, 1993), pp. 103-04.

başarısızlığıdır. Önemli bir tarihçi olan *Bernard Lewis* bu konuda şunları söylemiştir. “*Avrupa’da meydana gelen Rönesans, Reform ve hatta bilimdeki devrim ve aydınlanma, Müslüman dünyası tarafından hiç takip edilmemiş ve Avrupa’yı Avrupa yapan bu süreçler Müslüman dünyasının farkındalığının dışında gerçekleşmiştir*”⁶. Müslümanların, Avrupa’da meydana gelen bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeyi takipsizlik ile izlemelerine rağmen İslami kurallar ile yönetilen ve halkının çoğu Müslüman olan ülkelerde yaşamakta olan Ermeni, Rum ve Yahudi gibi dini azınlıkların elitleri, Müslümanlar ile aynı vaziyette kalmayıp bu ilerlemenin takipçisi olmuş ve içinde yaşadıkları devletlerin önemli kademelerinde görev alma başarısını gösterebilmişlerdir. Özellikle tıp ve çeviri alanlarında ve ayrıca devletin diğer hassas pozisyonlarında görev almış olan bu azınlıkların, Müslüman devletler ile Batılı devletler arasında kısıtlı bir şekilde gerçekleşen bilim ve teknolojinin transferinde önemli bir rol oynamışlardır.

Müslüman dünyasının bilimsel üretim sürecinde başarısız olması ve gerileme dönemine girmesinde Moğol ve Merkezi Asya’dan gelen diğer baskıncı unsurların yanında, Müslümanların büyük bir alan içinde tarım ile uğraşmaları ve tarımsal alanlara sulama sistemleri kazandırma süreçlerinin uzaması gibi nedenler bu gerilemenin önemli köşe taşlarındandır. Ayrıca çoğu İslam ülkesinde politik durumun stabil olmaması ve önceden İslam ülkelerinin çoğunda var olan dini toleransın giderek yerini dini bir taassuba bırakması, üzerinde düşünülmesi gereken diğer nedenlerdir. Örneğin, 1059-1111 yılları arasında yaşamış ve döneminin en önemli din bilginlerinden biri olan *Abu Hamid Muhammed Al-Gazali*, döneminin filozoflarının kullandıkları araçlar olan fikirleri ve düşünce yapılarını kullanarak bilimin filozofik sorgulamalar çerçevesinde gelişebileceği tezini umursamamıştır. Müslüman dünyasının Batı bilimi ve teknolojisi ile tanışıp onun hegemonyası altına girmesi, Avrupa’da meydana gelen aydınlanmaya ek olarak ortaya çıkan Fransız İhtilal’i ve sonrasında Fransa’da meydana gelen değişiklikler Batı bilimini ve teknolojisini Hıristiyan dünyasından kopartarak özellikle Ortadoğu’daki İslam ülkelerinde yaşayan Müslümanların kendilerine bilimsel alanda atılım sağlayabilecek bir olanak olarak algılanmasını sağlamıştır. 1789 yılında gerçekleşen Fransa’daki ihtilal ve hemen sonrasında 1798 tarihinde Napolyon’un Mısır’ı işgali ve bu işgal ile birlikte Napolyon’un çevresinde bulunan bilim adamları ile önemli entelektüellerden oluşan Fransız misyoner örgütlerin Mısır’a getirilmesi ile Müslüman dünyası Avrupa’nın

⁶ Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993), p. 183.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

gücü ve bilgisinin baskısı altına girmiştir. Sonraki yıllarda bu bilginin sahip olduğu gücün önemini anlayan Mısır devlet hükümdarlarından biri olan *Mehmet Ali Paşa*, ülkesinin gelişmesi için Avrupa’dan mühendisler getirtmiş ve birçok Mısırlı öğrenciyi de Avrupa’da tahsil yapabilmesi için Fransa’ya göndermiştir.

Müslüman dünyasında teknolojinin kök salması, Batı teknolojisinin 1850–1914 yılları arasındaki periyotta özellikle Ortadoğu İslam ülkelerinde gerçekleşen olağanüstü hızlı yayılımı ve bölgeye nüfuz etmesiyle gerçekleşmiştir. Bölgede yaşayan yerel elit tabakanın onayını alan bu Batı teknolojisinin yayılımı, özellikle kolonyal fikirlere sahip Batılı devletlerin bölgede kalıcı olabilmesini sağlayacak, halk sağlığının kolera, dizanteri ve malarya gibi bulaşıcı hastalıklardan korunması için alınan önlemler, bu amaç için bölgede uygulanan ilk Batılı teknolojileridir⁷. 1869 yılında Fransızlar tarafından açılan Süveyş Kanalı, ticaret gemilerinin hem yolculuk zamanlarını ve hem de alacakları mesafelerini kısaltarak dünya ticaretinde yeni ve devamlı tercih edilecek bir rotanın oluşmasını sağladı. Batı teknolojisinin diğer ürünleri olan tren, telgraf, buharlı gemiler ve buharla çalışan fabrika makinelerinin yanında otomobil ve telefon özellikle Ortadoğu İslam ülkelerinde kısa bir zamanda yaygınlaştı. Bu teknolojik ürünler, İslam ülkelerinin büyük bir bölümünü, bu teknolojiyi üreten Batı ülkelerindeki fabrikaların tekelinin altına aldı. Doğal olarak ortaya çıkan bu sonuç Ortadoğu’daki ülkelerin Batının hegemonyasına yâda başka bir deyişle Batı emperyalizmine maruz bıraktı. Batı teknolojisinin ve bilimsel üretiminin hazır bir şekilde Batı’dan alınması, İslam ülkelerindeki devlet yöneticilerinin ülkelerinde bilimsel faaliyetlerin yürütülmesine ve bu alandaki gelişime destek sunmasını engelledi. Böylelikle bu tür ülkelerde teknolojik alt yapı, üst yapı ve üretim sonrasındaki devamlılığın sürdürülebilmesi için gerekli servis ağı kurulamadı.

Avrupa’da üretilen teknolojinin arka planında önemli bir bilimsel faaliyet ve fikirselle üretim bulunmaktadır. Elbetteki bu bilimsel faaliyetlerin teknolojik ürünlere dönüşebilmesi için özgür bir ortamda gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri büyük bir önem arz etmektedir. Başta eğitim gibi önemli kurumlarda ilerleme yapamayan ve Batı eğitim modelini ülkesine adapte

⁷ Nancy Gallagher, *Egypt's Other Wars: Epidemics and the Politics of Public Health* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1990); idem., *Medicine and Power in Tunisia 1780-1900* (London: Cambridge University Press, 1983).

edemeyen birçok İslam ülkesi, Batı'dan sadece teknolojik ürünler alarak modernleştiğini ve çağdaşlaştığını belirterek kendi kendini kandırmaktaydı. Oysaki önemli olan alınan bu teknolojinin arkasında yatan bilimsellik ve metottur. Batı, hiç bir zaman teknolojik ürün sattığı bu ülkelere, bu teknolojik ürünlerin nasıl yapıldığı, hangi aşamalardan sonra bu teknolojik ürünlere ulaşıldığı ve ürünlerin düzgün bir şekilde çalışarak uzun süreli faaliyette bulunabilmesi için neler yapılması hakkında hiç bilgi vermiyor ve ayrıca bu süreçte Müslümanların da rol almasını sağlayacak gerekli eğitimi sunmakta oldukça isteksiz davranıyordu. Fakat buna karşın, İslam ülkelerindeki gayri-Müslim azınlık, halkın çoğunluğunu teşkil eden Müslümanlardan daha şanslıydı. Birçok meslek dallarına olan hâkimiyetleri, eğitimin önemi hakkındaki farkındalıkları ve çocukları için sağlanan kilise merkezli eğitim bu gurupların Batı eğitim modeline kolay bir şekilde adapte olmalarını sağladı. Ortadoğu ve Osmanlı topraklarında birçok Batılı misyoner okulu yine bu topraklarda yaşayan Hıristiyan azınlıkların yardımıyla açıldı. 1866 yılında Beyrut'ta Amerikan misyoner kuruluşu olan Amerikan Board tarafından açılan *Suriye Protestan Koleji* (Syrian Protestant Collage), Fransızlar tarafından 1875'te İstanbul'da kurulan *Sen Josef Koleji* (Jesuits St. Joseph's College) Batı eğitim anlayışını bu topraklara getiren önemli okullardandır. *İstanbul, Tunus, Tahran, Cezayir* gibi bölgelerde ve diğer Ortadoğu'nun önemli merkezlerinde açılan bu yabancı okullar, daha çok bölgede yaşayan Hıristiyan azınlıkların çocuklarına ve aynı zamanda bölgede ticareten dolayı oluşmuş ticaret kolonilerinde yaşayan yabancı tüccar ve diplomatların çocuklarına eğitim vermekteydi. Az da olsa bölgedeki elit tabakada bulunan Müslümanların çocukları da bu okullara alınmaktaydı. Özellikle Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halk yabancı misyonerlerin, bölgelerinde açmış oldukları okulların yanında oluşturmuş oldukları hastane, dispensar ve ufak çaplı kliniklerde vermiş oldukları sağlık hizmetleri ile kendilerini benimsetmekle birlikte, okullarda verilen sağlık eğitimi ile de bölgede sağlık alanında entelektüel bir sınıfın oluşmasının da zeminini hazırladılar.

Avrupa'da ve Amerika'da meydana gelen sağlık alanındaki buluşlar ve elde edilen yeni bilgiler misyonerler vasıtasıyla bu okullarda verilerek ve ayrıca *Microbiyal* ve *Bakteriyal* alanlarındaki ilerlemenin sonucunda bulunan ilaçlar ki örneğin Pastör'ün, Koch'un buluşları yine bu misyonerler tarafından Ortadoğu'ya taşınmıştır. Avrupa'da yayınlanan birçok kitap, bu okulların eğitim kadrosu sayesinde Arapçaya çevrilerek bölgede oluşan entelektüel gurupların kendi alanlarındaki literatürü takip etmesi sağlanmış ve bilginin canlı tutulabilmesi için de yine bölgede

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

aydınların üyesi olduğu birçok Batı tarzlı kulüp kurulmuştur. Bu tür kulüpler 19. yüzyılın sonlarına doğru daha çok Beyrut, Kahire ve İstanbul gibi merkezlerde oluşturulmuş ve yapılan çeviri faaliyetleri ile bu kulüplerin Batı tarzlı bilim yuvaları olması yönünde hareket edilmiştir. Örneğin Charles Darwin’in 1859 yılında yayınlanan “ *Yaşamın Kaynağı*” (On The Origin of the Species) adlı kitap 1876 yılında Arapçaya çevrilmiş fakat 1918 yılına kadar kitap formunda yayınlanmamıştır. Özellikle bu zaman aralığında Müslüman entelektüeller, yayılmacı amaç taşıyan Batı bilimine ve teknolojisine daha da ötesi Batının tartışılan fikirlerine pek fazla direnç göstermemiştir. Fakat diğer taraftan bu tür bilimsel fikir akımlara ki özellikle de bu fikirlerin din olgusu ile de ilgili olması, en önemli ve sert direnci Müslüman ülkelerinde yaşamakta olan mazbut Hıristiyan azınlıkların göstermesi, üzerinde durulması gereken ilginç bir ironidir. Örneğin, Darwin’in *Yaradılış* ile ilgili fikirlerine Müslüman aydınlardan çok İslam ülkelerinde azınlık olan Hıristiyan dünyasının elit ve ruhani sınıfları direnç göstermişlerdir⁸.

1914-1945 yılları arasında Müslüman dünyasında bilimsel ilerleme, yavaşça durgunlaşmaya yüz tuttu. Bir takım önlemlere başvurularak Batı’dan ithal edilen birçok alandaki çeşitli teknolojik ürüne ve ülkede gerçekleştirilmeye çalışılan bilimsel faaliyetlere engel olunmaya başlandı. Bu dönemde çeşitli üniversiteler kurularak özellikle tıp ve mühendislik alanında *Mısır, Sudan, Türkiye* ve *Suriye* çağı yakalamak için atılım içine girdiler. Fakat savaş yılları sırasında bu ülkelerde dâhil birçok Müslüman ülke üniversite mezunlarının istihdam edilmesini kısıtladı. Özellikle bu ülkelerin yönetim kademesinde bulunan yönetici zümre, izlemiş olduğu iç politika nedeniyle ülkede güvensiz bir havanın oluşmasını sağlayıp ve bu güvensizliği artırarak dominant bir rol oynamaya başladı. Bu rolün üstlenişi özellikle bu ülkelerde yaşamakta olan Hıristiyan azınlığın küstürülmesine ve hatta bir takım aydınlarının sürgün edilmesine kadar vardı. Sonuç olarak bu ülkeler, zorla ve kendi gayretleriyle bilim ve teknolojiden uzaklaştı. Birinci Dünya Savaşından başarılı bir şekilde çıkan bazı ülkelerin milliyetçi politikacıları savaş sonrasında ülkelerinde özgür bir ortamın oluşması üzerinde durarak bilimde ve teknolojide bağımlılığa son vermenin yollarını aramaya başladılar. Bu ülkelere biri de istisnasız Türkiye’dir. 1922’den sonra ülke, *Mustafa Kemal’in* liderliği altında hırslı

⁸ Adel A. Ziadat, *Western Science and the Arab World: The Impact of Darwinism 1860-1930* (New York: St. Martin’s, 1986).

bir şekilde endüstrileşme yolunu seçerek ülke çapında bu yönde yaygın eğitim kurumlarının açılmasına sahne olmuştur. Diğer taraftan yine bu zaman periyodunda Türkiye'nin komşuları olan Suriye, İran, Irak ve Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır gibi ülkelerde yönetici sınıf, endüstrileşmenin önüne engel koyarak bu alanda yapılan küçük çaplı gelişmelerin sadece küçük halk pazarlarında yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu gibi ülkelerde Batı teknolojisi kendisini özellikle daha çok mühendislik alanında göstermiştir. Bir takım Batılı firmalara hazırlanan inşaat projeleri bu ülkelerde inşaat teknolojisinin önemli bir kısmını kalıcı hale getirmiş olmasına rağmen halen bu teknolojinin bakımı ve geliştirilip modernleştirilmesi yönünde kullanılacak diğer teknolojilerin yerli olarak üretiminde başarı gösterilmemekle birlikte Batılı firmalara olan bağımlılık her geçen gün artmaktadır. İran, Irak ve Suudi Arabistan gibi petrol üretim ve işleyişi konusunda yukarıda belirttiğimiz konumdan biraz öteye geçerek özellikle petrol alanında Batılı firmalar ile ortak çalışıp, bu tür firmaların gerekli teknolojisini bu ülkelerde üretmesi ve daha sonraki dönemlerde yerli mühendislerin üretimi devir alması için eğitilmesi, yapılan alt anlaşmalar doğrultusunda sağlanmıştır. Elbette ki yerli mühendislere verilecek bu eğitim Petrol sahasında kullanılacak ana teknolojinin üretiminde rol oynayan bilimsel buluş ve icatları meydana getirecek bilgiyi içeren eğitim olmayıp daha çok bu teknolojinin bakımı ve onarımı ve gerektiğinde yeni yapılacak eklentilerin mevcut sisteme entegrasyonunu sağlayacak eğitimidir.

Şimdiki Durum

II. Dünya Savaşından sonra Müslüman dünyasında uzun bir aradan sonra ilk kez bilimsel araştırma ve inceleme olgusu, önemli bir ihtiyaç olarak algılanmaya başlandı. Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1948 Arap-İsrail Savaşı gibi II. Dünya Savaşının hemen sonrasında gerçekleşen bir takım olaylar Müslümanlar arasında kendilerinin bilim ve teknolojiye ne kadar geri kaldıklarını ve bu konuda yetersizliklerinin farkına varmalarını sağladı. Bağımsızlığına ulaşmaya hedefleyen birçok Müslüman ülke, milliyetçi bir politika izleyerek ülkedeki var olan teknolojik ürünlerin milliyetçi amaçlar doğrultusunda kullanılmasını ve üretilmesini hedef edinmeye başladı fakat yine bilimsel üretimden yoksun olarak.

Bu ülkelerin yönetim kademesinde bulunanlar büyük sorumluluklar alarak ülkedeki teknolojinin millileştirilmesi, teknolojiye olan yatırımın plansız ve fütursuzca yapılması gibi faaliyetlere girerek sahip oldukları

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

teknolojiyi bir tehdit mekanizmasının içine sokarak rakiplerine korku salmayı planlamaktaydılar. Hâlbuki bu teknolojinin hinterlandında yatan bilimsel araştırma, inceleme ve geliştirme sürecini göz ardı edip sadece tabiri caizse hazıra konmayı amaç edinen Müslüman ülkeler, Batı’ya olan bağımlılıklarını daha da güçlendirdiklerinin farkına varmıyorlardı. Bu süreçte Arapça konuşulan Müslüman ülkelerinde altmıştan fazla üniversite ve endüstri teknik okulları açıldı. Fakat bunların hiç biri dünya standartlarını yakalamış durumda değildi⁹. Bu okulların özellikle endüstriyel ve teknik mühendislik bölümleri devletten maddi imkânlar ve olanaklar elde ederek Müslüman öğrencilerin bu alanlara olan ilgisini ve tercihlerini bu yönde yapma niyetlerini artırarak bu bölümlerden yılda birçok öğrencinin mezun olmasını sağladı. Buna ek olarak 1950’den beri birçok Müslüman öğrencinin yine bu alanlarda Avrupa’da, Rusya’da ve Hindistan’da eğitim almaları teşvik edildi. Bu öğrencilerin büyük bir bölümü mezuniyetlerinden sonra ülkelere geri döndü fakat problem şuradaki bu öğrencilerin sayısal niceliğinin fazla olması kalitedeki niteliğinin de fazla olması anlamına gelmiyordu.

Birçok Müslüman ülkenin bilim ve teknoloji alanında uygulamaya çalıştığı politika, ülkenin tüm bölgelerinin eşit bir şekilde kalkınmasını sağlayacak bir çalışmayı hedef edinmekten çok bu tür faaliyetlerin milli unsurlara hizmet etmek için belli merkezlerde toplanmasına neden olmuştu¹⁰. Bu ülkelerde, dünyada meydana gelen bilim ve teknolojik gelişmelerin takibi için komisyonlar kurulmuş ve ülkenin milli bir teknoloji politikasının oluşması için taslaklar hazırlanmış ve bu taslak planların hayata geçirilmesi içinde milli politikalar benimsenmişti. İzlenen milli teknoloji politikası zamanla çeşitlenerek ve yaygınlaşarak birçok alanı etkilemeye başlamıştı. Bu ülkelerden biri olan Türkiye, özel sektör ve devletin işbirliği ile yapılan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden başarılı bir şekilde çıkarak özellikle *Hidroelektrik* üretimi, *Tekstil* ve *Tarım* alanlarında gerekli altyapıyı oluşturacak teknolojiyi kendisi meydana getirmiş ve üretim sürecini başlatmıştı. Ortadoğu ülkesi olan Mısır ise bu konuda hantal kalarak merkezleşmiş bürokrasisinin kurbanı olarak çok az

⁹ Ziauddin Sardar, *Science, Technology, and Development in the Middle East* (London: Longmans, 1982). This is the latest country-by-country survey of universities and research centers.

¹⁰ A.B. Zahlan, *Science and Science Policy in the Arab World* (London: St. Martin's, 1980) is a thorough, critical survey.

ve belli bir alanda bazı pratik teknolojiler üretebilmişti. Pakistan ise daha etkili bir yol izlemeye çalıştı. Özellikle devletin tekelinde yapılan teknolojik yatırımlar öncelikli olarak nükleer alanda yapılan çalışmaları ile kendini gösterdi. Daha sonrasında merkezce belirlenen projelerde ileri teknoloji kullanımına özen gösterdi ancak bu yüksek teknolojinin kullanımı Pakistan'a çok pahalıya patlıyordu, gelirin büyük bir bölümünü nükleer alana harcaması, devletin diğer yatırım yapması gereken alanları ödeneksiz bıraktı. Bu durum doğal olarak bu ülkede teknolojik gelişimin bir alanda ilerlemesini sağladı. Malezya, çok akıllı hareket ederek özel sektörü de yanına alıp elektronik araçların üretimine ağırlık vererek ar-ge çalışmasına önem verdi. Ar-ge sonucunda ortaya konulan ürünler devletin ihracatında önemli bir bölümünü oluşturmaya başladı. Endonezya ise çok az risk barındıran fakat öte yandan çok ileri teknoloji gerektiren hava yolu taşımacılığını seçerek bu alanda milli bir politika benimsedi. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirliği gibi Ortadoğu ülkeleri de ülkelerinde bilimin ve teknolojinin gelişimi için büyük miktarda para akıttılar. Fakat yapılan bilimsel üretim ve teknolojik yenilikler hiçbir zaman devletin istediği düzeye ulaşamadı. Bu ülkelerde hâkim olan zihniyet teknolojinin üretilmesinden çok onun satın alınması yönündeydi. Kuzey Afrika Müslüman ülkelerinden olan Cezayir, Fas ve Tunus gibi ülkelerin her biri kendine has ılımlı *Fransız* tipi teknoloji politikaları meydana getirip bu yönde teknolojik üretim yapmayı amaçladılar. Fakat bu politikaların merkezi olması ve özel sektör ile olan bağının çok az olması ya da hiç olmaması, bilimsel üretimde geniş bir ölçekte sonuç alınmasının önüne geçti. Irak ve İran, teknolojik alanda daima petrol ve silah üretimi alanında kendilerini geliştirmeye çalıştılar, diğer alanlarda gereksinim duyulan teknolojik üretimi hep ötelediler ya da Batı'dan satın alma yolunu tercih ettiler. Diğer Müslüman ülkelerden olan Sudan, Yemen ve diğer Orta Asya'da yeni kurulmuş olan Müslüman devletler, yetişmiş bilim adamı ve araştırmacıdan yoksun olup yada büyük oranda yetişmiş elemanını göç yoluyla kaybetmiş olup yada bu her iki nedenle böyle bir kitlenin bu ülkelerde bulunmaması, teknolojik gelişimin önünde aşılması gereken önemli bir handikap oluşmasına neden olmaktaydı. Politik baskı veya yönetim sisteminde meydana gelen bir takım aksamlar ise Afganistan, Suriye ve Libya gibi yine çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde bilim ve teknolojik gelişimin aksamasına neden olan önemli unsurlardandır.

İran ve Sudan'da iktidarda bulunan aşırı dinci hükümetler, İslam dininin izin vermiş olduğu bir takım belirli alanlarda bile bilimin kendi ülkelerinde gelişmesini hiç istemediler. Bu tür hükümetler ülkelerinde

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

Kuantum Mekaniği'nin ders olarak verilmesinden çok ülkede *Pornografinin* engellenmesi ve kadınların giyimi ile uğraştılar. Daha da ötesi, özellikle 1979 yılından sonra İranlı birçok bilim adamı, mühendis ve araştırmacının ülkeyi terk ederek Avrupa'ya ve ABD'ye göç etmesi, çok büyük zararlara yol açan İran Irak Savaşı ile birleşmesi İran için büyük bir yıkıma yol açtı. Ülkede kalan entelektüel kesimin ülkeden göç etmemesi için devlet, başta bu kişilerin zaruri ihtiyacı olan beslenme giderlerini karşılayarak yaşam standartlarında çok büyük farkların oluşmasını engellemeye çalıştı. Savaş sonrasında İran hükümeti var olan zararın telafisinde eşitlikçi bir rol üstlenmeyerek öncelikli olarak hasar alan petrol üretim alanlarındaki zararları, ülkede bulunan yetişmiş elemana dikte ettirerek gidermeye çalıştı. Savaşın halk üzerindeki zararları ise çok daha sonraki süreçte giderilmeye çalışıldı. Ülkedeki birçok üniversite ve teknik okullarda müfredatta yer alan bilim dersleri 1979 sürecinde askıya alındı ve okutulmadı. Fakat İranlı bilim adamları her zaman dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan meslektaşları ile olan bağlantılarını hiçbir zaman koparmadı. Örneğin Pakistanlı Müslüman Nobel ödüllü Fizikçi *Abdus Selam'ın* İran'ı ziyareti bu duruma bir örnektir¹¹. Bu süreç zarfında Müslüman bir Afrika ülkesi olan Sudan ise dünyada beyin göçünün en fazla yaşandığı ve bu göçün beraberinde getirdiği sonuç bağlamında, alanında yetişmiş eleman yetersizliğinin meydana getirmiş olduğu acının en şiddetlisinin hissedildiği bir ülke olarak tarihte yer edinmiştir. Öyle görünüyor ki 1960'tan beri Sudanlı mühendis profesör ve teknik eleman başta Suudi Arabistan olmak üzere körfez bölgesindeki ülkelere göç etmeyi tercih etmişti¹². Durum, diğer Müslüman Afrika ülkelerinde de paralellik göstermekte ve bu ülkelerde yaşayan doktor, bilim adamı ve mühendis gibi yetişmiş insan gücü Basra Körfezi'nde bulunan zengin Arap ülkelerinde istihdam edilmek üzere teşvik edilerek bu göçün ana nedeni olan maddi olanak yetersizliği, zengin Arap şeyhlerin vaatleri ile aşılmaya çalışılmıştı. 1989 yılında Sudan'da gerçekleşen ihtilal sonrasında yönetime gelen Askeri ve ayrılıkçı (Military – Fundamentalist) cunta Sudan'dan zengin Arap ülkelerine doğru gerçekleşen beyin göçünü yavaşlatmak için faaliyete geçti. Hatta daha da ileri giderek bu Arap ülkelerinde istihdam edilmiş olan Sudan'lı bilim adamlarının ülkelerine geri dönmeleri için çağrıda bulundu. Fakat ülkenin yönetsel sorunlarının fazla olması, iç

¹¹ Abdus Salam is not a mainstream Muslim, however, but belongs to the Ahmadi sect, which the Pakistan government in 1974 declared to be not Muslim.

¹² Africa Contemporary Record, vol. 21 (New York: Holmes & Meiers, 1992), p. B521.

sükûnetinin sağlanamaması ve daha sonraki başa geçen hükümetlerin bu geri dönüş projesine gereken ilgi ve alakayı göstermemesi beyin göçünün tersine işlemlerini engelledi. Askeri cunta dönemi ilahiyat profesörlerinden biri olan *Hasan Al Turabi*, ülkenin demokratik ve rasyonel bilimlere açık bir İslam ülkesi olmasını hep istemiş olduğunu belirtmekteydi¹³.

Bilimin İslamlaştırılması

Birçok İslam ülkesinde ne yerel yöneticiler ne de bu ülkelerde bulunan ayrılıkçı Müslüman örgütler İslamlaştırılmış bilime karşı değildi. Örneğin Cezayir ve Tunus gibi halkının çoğunluğu Müslüman olan Kuzey Afrika ülkelerinde halkın büyük bir bölümü ve bu ülkelerde bulunan İslamcı birçok örgüt, istekte bulunarak ülkelerindeki eğitim sisteminin her aşamasında hissedilen Fransız etkisinden temizlenerek yerine İslami ve Arapça dil merkezli bir eğitim anlayışının hâkim olmasını istemekteydiler. Fakat bu talepler bu tür hareketlerin gerçek niyetini göstermemekteydi. Asıl olarak hedef alınan olgu, politik ve kültürel bağımsızlıktı. Yani bilimsel bir bağımsızlıktan söz etmek oldukça zordu. Bu nedenle eğitimde ve bilimsel alanda yapılmak istenen millileştirme faaliyetlerinin arkasında ülkenin milli bağımsızlığını gerçekleştirebilecek milliyetçi düşüncelere sahip bir kamuoyu meydana getirmektir.

Bilimin İslamlaşması konusunda büyük çaba sarf eden ülkelerden biri de Pakistan'dır. Pakistan bu alanda diğer ülkelerden daha fazla başarı göstermiştir. Bu başarının arkasında yatan en önemli neden ise ülkedeki hâkim yönetimin uygulamaya çalıştığı baskıcı rejim ve özellikle kamuoyu oluşumunda etkin rol üstlenen Mollaların ayrılıkçı fikirlerini halkları etkilemek için kullanması, bilimin İslamlaşması gerekliliğini halk arasında artırdı. 1987'de Pakistan'da iktidara gelen *Zia El Hak Hükümeti* bu yönde hareket ederek sahip olduğu doktrini hayata geçirmek için ülkedeki tüm okullarda ki üniversitelerden ilkokullara kadar, bilimsel öğretimin her kademesinde doktrinin içinde barındırdığı ayrılıkçı fikirlerin eğitim sistemine entegre edilmesini sağlamaya çalıştı. Pakistan hükümeti, doktrinin gerçek yaşama indirgenmesi için uluslararası sempozyumlar düzenleyip sözde İslam Biliminin temel alanları olarak ülkede kabul edilen uyduruk bir takım yapay olarak oluşturulmuş alanların hem öğrencileri cezp etmesi hem de bu alanların tanınması için oldukça yüklü paralar

¹³ Arthur L. Lowrie, ed., *Islam, Democracy, the State, and the West: A Roundtable with Dr. Hasan Turabi* (Tampa: WISE Monograph Series, University of South Florida, 1992).

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

harcadı. Peki, Pakistan’daki rejimin düzenlediği bu sempozyumun konusu neydi? Konu: “*Cehennem Ateşinin Sahip Olduğu Isı Kaç Derece?*” olabileceğiydi. *Cinlerin Kimyasal Doğası* gibi isime sahip sözde birçok bilimsel alan bu dönemde kuruldu¹⁴. Doktrin, ülkede bilimsel öğretime büyük zarar verdi. Ancak ülkedeki diğer laik entelektüel gurup, bu duruma daha fazla göz yumamazdı. Verdikleri uzun soluklu mücadelenin sonunda 1988’de elde ettikleri hak ile ülkenin tekrar modern bilimsel eğitime geçmesine ve üniversitelerin araştırma ve geliştirme bölümlerinin çağdaştırılması konusunda büyük çaba sarf ettiler. Bu çabalar sonucunda ortaya çıkan birçok bilimsel yayın ve araştırma ürününe rağmen ülkeden bilimin İslamlaştırılması fikri tam olarak atılamadı. Sevindirici olan ise bu fikri destekleyenlerin gün geçtikçe sayılarının büyük oranda azalması idi.

Entelektüel Cevap

Pakistanlı Fizikçi ve Bilim Politikası yazarı *Pervez Hoodbhoy*, Müslümanların, Modern Bilim’e bakışlarını üç maddede geniş bir şekilde tasvir etmektedir¹⁵. 1) Ayrılıkçı Müslümanların yani *Fundamentalist* İslamcılarının küçük bir bölümü, Müslüman dünyası için Modern Bilim’i ret etmektedir. Bu gurup Modern Bilim’in materyalist bir anlayışa sahip ve ahlak kurallarını yok sayan (*immoral*) bir düzenin ürünü olarak görmektedir. Örneğin Mısır’daki *Müslüman Kardeşler* örgütünün lideri Modern Bilim’i yaygın bir hastalık ve insanlık için bir ceza olarak gördüğünü “*Zaten, Allah kendisine yakın ve İslam’a göre yaşayan insanları diğer kötü insanlardan ayırabilmek için mikrobu yaratmıştır*” bu tezi ile birlikte Modern Bilim’in mikrobu yok etmek için çalıştığını ve insanlık için var olan düzenin bozulmasına neden olduğunu savunarak Modern Bilim’in Müslüman dünyası için çok tehlikeli olduğunu belirtmektedir¹⁶. 2) Büyük bir Müslüman gurup ise devamlı olarak

¹⁴ Hoodbhoy, *Islam and Science: Religious Orthodoxy and the Battle for Rationality* (London: Zed, 1991), pp. 140-54.

¹⁵ Ibid., pp. 65-109. Abdus Salam wrote the preface.

¹⁶ Abd al-‘Aziz az-Zuhayri, quoted in Gallagher, *Egypt’s Other Wars*, p. 146.

günümüze değin yapılan bilimsel çalışmaların sonucunda ortaya çıkan teknolojik ürünlerin, İslam dininin kitabı olan *Kuran-ı Kerim'de* geçtiğini, eğer bu kitabın iyi incelenirse ve iyi bir şekilde yorumlanırsa zaten bu teknolojik ürünlerin bu kitapta anlatılan konuların içinde rastlantısal bir şekilde irdelendiğinin görüleceğinin gerçekliğini arayarak Kuran'ın İslam dünyası için hem dini hem de bilim ve teknolojiye giden yolda bir kılavuz görevi üstlendiğini savunmaktadır. 3) Diğer geri kalan gurup ise din ve inanın Modern Bilim'le bir ilişkisinin olmadığına inanmaktadır. Bu son bakış açısı Müslüman dünyasında giderek hakim olmaya yüz tutup, eğer çok kesin yargılarla yaklaşılmaz ise ve spesifik konuların derinlemesine araştırılmasından vazgeçilirse İslam dininin Modern Bilim ile çatışma yaşamadığı ona engel olmadığı net bir şekilde anlaşılacaktır¹⁷.

Gerçektende Müslüman dünyasının Modern Bilim'e yukarıda belirttiğimiz gibi kesin olmayan yaklaşımları göz önünde bulundurulursa, İslam'ın, Modern Bilim ve teknoloji ile olan uzlaşması konusunda, Müslüman kitleler arasında çok sert tartışmaların yaşandığını ve bu konunun devamlı gündemi işgal ederek molla ve sekülarist entelektüel kesimin uzlaşısının sürüncemede nasıl kaldığına şahit olmaktayız. Örneğin bazı İlahiyat profesörleri, ya kendi alanlarının dışına çıkarak diğer bilim dallarında uzmanlaşmışlar ya da gündemde olan bu tartışmaya katılarak kendi savundukları fikirlere ispat aramaya çaba sarf etmişlerdi. Bazı bilim adamları ise ortaya koymuş olduğu fikirlerle ülkede hali hazırda basın etkisiyle tansiyonu daima yüksek tutulan halkın dini hışmına uğramayı temenni ederek konunun devamlı olarak ülke gündeminde tutulmasını hedeflemekteydi. Tartışmanın gündemde yer bulması önemliydi, bazı tabular ancak böyle yıkılabilirdi. Bu nedenle bazı devlet destekli enstitülerin oluşturmuş olduğu forumlar, her iki tarafı sulandırarak tartışmanın sürekliliğini teşvik etmekteydi.

İran dâhil birçok İslam ülkesinde ilahiyatçılar ile laik entelektüel kesim arasında bile her iki tarafa zarar veren bu tartışmanın son bulması ve gündeme getirilmemesi için sanki sözsüz bir uzlaşma hâkimdi. Hatta birçok İslam ülkesinin yönetimleri başında bulunan idareciler bile belli bir süreden sonra bu tartışmanın zarar verici olduğu fikrini benimseyerek, nesnellik içeren bilimsel gerçeklerin ve olguların çoğunun dinden bağımsız olduğu anlamına gelen birçok bilimsel doktrinden çok nadir olarak

¹⁷ Muslim scientists can also opt to ignore Islam or even to dismiss it as irrelevant to the pursuit of science, but if they live in a predominantly Muslim society, they cannot express agnosticism unless willing to pay a high personal price -- ostracism, loss of funding, and unemployment, sometimes leading to exile.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

yakınmaya başladılar. Örneğin *Darwin’in Evrim Teorisi*, bu süreçten sonra birçok Müslüman ülkede okutulmaya başlandı. Fakat bu sürecin her İslam ülkesinde aynı sonuçlar doğuracağı beklenemezdi. Halen Suudi Arabistan’da *Evrım Teorisi*’nden söz etmek mümkün değildir¹⁸. Tartışmanın içinde yer alan uç kesimdeki bazı aydınlar, İslam ile Modern Bilim ve teknoloji arasındaki uzlaşma konusunu farklı bir yöne çekerek bu uzlaşmanın tam adresi olarak Kuran’ı göstermekle birlikte onun yanılmazlığını savunmaktadırlar. Bu zamana kadar ilahiyat alanında yapılan çalışmalar, İslam’ın bozulmamış ve Kuran’ın ise ilk gün ki gibi saf ve temiz olduğuna vurgu yaparak tek tanrının mutlak varlığını savunan Kuran’ın, evrenin ve yaşamın yaratıcısının Allah olduğunu vurgulamaktadırlar. Dünya ve evrende meydana gelen her türlü doğa olayında Allah’ın isteği ve niyeti vardır. Meydana gelen depremler ve diğer doğal afetlerin arkasında bu niyet ve Allahın sorumluluğu hâkimdir. Doğanın ise Allahın insanlara vermiş olduğu bir lütuf ve insanların içinde yaşayabileceği bir ortam ve bu ortamın insanlığın her türlü sorununa çözüm üretebilecek bir kaynak olarak gösterilmesi fikri bu gurubun savunduğu fikirlerin ana kökenlerini oluşturmaktadır. Bu fikre sahip çıkan önemli bazı araştırmacılar, Kuran’ın *Ekoloji* ve *Biyoloji* gibi çevreyi ve doğayı konu alan bazı bilim dallarının *proto tipi* olarak görmektedir. Fakat İsa’dan sonra yedinci yüzyılda gelmiş bir kutsal kitabın modern bilim ve teknolojinin *proto tipi* olarak adres gösterilmesi hem bazı sorunları birlikte getirmekte hem de var olanların sayısını daha da artırmaktadır. Kuran’ın bir ayetinde (6:1) “*O, dünyayı¹⁹ ve cenneti altı günde yarattı ve sonra tahtına çekildi.*” yer alan bu cümle *Eski Ahit*’in ilk kitabı olan *Genesis I*’den mi alıntılanmıştı, eğer bu cümle edebi bir şekilde tercüme edilmiş ise *Ast roloji*, *Kosmoloji* ve *Jeoloji* gibi bir çok bilimsel disiplinler yok sayılmış olur. Fakat Müslümanlar bu ayeti yorumlarken diğer Hıristiyan ve Yahudilerin büyük bir bölümü gibi ne bu 6 gün zaman diliminin günümüzdeki zaman ölçümüyle değerlendirilebileceğini ne de bu olaya mecazi başka anlamlar yükleyerek olayın kutsiyetini bozmayı düşünmemektedirler. Kendi mesleklerini icra etmeye çalışan birçok Müslüman jeolojist ve coğrafyacı daima çalışma alanının sahip olduğu disipline uyarak Kuran’ın bilim ile olan uzlaşısının savunmasını bir kenara

¹⁸ Hoodbhoy, *Islam and Science*, pp. 47-49.

¹⁹ All translations are from *The Koran*, trans. N.J. Dawood (New York: Penguin, 1980). Interestingly, many of the Qur’anic verses most problematic for science derive from Biblical concordants.

koyarak profesyonel bir şekilde bilimsel üretkenlik içinde yer almakta ve Batı normlarına sahip akademik üretim içerisinde çalışmaktadır.

İslam ile Batı arasında süregelen tartışma bilimin gelişmesine büyük zarar vermektedir. Özellikle bu zararın en fazla meydana getirmiş olduğu hasar, Müslüman ülkelerde daha belirgin bir hal almaya başladı. Bazı Müslüman ülkelerde yaşamakta olan aşırı fikirlere sahip olan ilahiyatçılar, bilim ve teknolojinin ülkede ahlaki değerleri yerle bir ettiğini, yolsuzluğu artırdığını ve kamu düzenin bozulmasına neden olduğunu belirterek adeta Modern Bilime savaş açmışlardır, oysaki yine aynı ülkelerde var olan ve toplum yaşamının kanayan bir yarası olan *sapkınlık*, kapalı toplum yapısıyla ortaya çıkan *dejenerasyon* ve yayılmaya yüz tutmuş *pornografinin* topluma vermiş olduğu zarardan bahsetmemektedirler. Yine *Yaradılış* konusuna geri dönersek, hiçbir İslami teolojik fikrin veya doktrinin, özellikle yaratılış konusunda Batı'daki evrimciler ve Hıristiyan teolojisinin ortaya koymuş olduğu fikir akımları ile kıyaslanabilecek bir durumun oluşumunu sağlayamamıştır. Buna rağmen İslam tarihi, Yaradılış konusunda bir uzlaşmaya varmak için çaba sarf ederek, başarıya ulaşmayı hedefleyen bir gurubun ortak bir tek kaleminden çıkmış gibi karakteristik bir şekilde aynı düşünce sirkülasyonunda dönerek Batı'ya karşı sağlam ve bilimsel delillere dayanarak ortaya bir şey koyamamıştır.

1817-1898 yılları arasında yaşamış olan *Sir Syed Ahmet Khan*, iyi bir örnek teşkil ederek, ülkesi olan Hindistan'da hayatı boyunca Batı bilim ve teknolojisinin hiçbir zaman İslam ile zıtlık yaşamadığını belirtmeye çalışmıştı. Kendisi, Kuran'ı yeniden yorumlamaya çalışarak, içinde yaratılışın nedeni ve doğanın yaratılıştaki önemi hakkında bilgiler ihtiva eden ayetleri tekrar ele alarak Müslümanların sahip olduğu Kuran'ın mantıklı değerler çerçevesinde incelendiğinde İslam dininin ve onun kutsal kitabı olan Kuran'ın modern, çağdaş ve bilime ilgi duyan insanların vazgeçilmez unsuru olduğuna inandırmaya çalışarak özellikle Kuran'ın modern teknolojik ürünlerden bahsettiğini belirtmeye gayret etti²⁰. Bu fikirlerini, yaşadığı dönemin bilimine paralellik gösterdiğini vurgulamak içinde hadislerden yararlanmayı da ihmal etmedi. Mısırlı *Muhammed Abduh* (1849-1905), belkide döneminin en modernist Müslüman entelektüellerinden biridir, ki özellikle İslam ile bilim arasındaki tartışmaya farklı bir boyut kazandırmaya çalışarak diğerlerinden sıyrılmayı

²⁰ Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies* (New York: Cambridge University Press, 1988), p. 728. See also Hoodbhoy, *Islam and Science*, pp. 55-59.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

bilmiştir. Bu sıyrılmamanın ana hazırlayıcısı ise kendisinin yaradılış ile ilgili ortaya koymuş olduğu yeni düşünce sistemidir. Onun savunduğu fikir şöyleydi. “*din, mutlaka bilimin bir arkadaşı olarak algılanmalı, insanları varlığın gizemlerini araştırmaya ve onları ortaya çıkarmaya itmeli, insanları, Tanrı tarafından oluşturulmuş olan gerçeklere saygı duymaya davet etmeli ve insanların sahip oldukları yaşamın onun (Tanrının) yönetimine bağlı olduğunu hatırlatmalı*”²¹

Günümüze doğru gelirsek, George Washington Üniversitesinde İslami araştırmalar alanında profesör olan İranlı Şii bilim adamı *Seyyid Hossein Nasr*, İslam biliminin, insani değerler baz alındığı zaman çağdaş bir bilim olduğunu ve bu çağdaşlığın kanıtı olara Kuran’ın ve Hz. Muhammed’in insani değerlere ne kadar önem verdiğini hadis ve Kuran ayetlerine dayanarak kanıtlamaya çalışmaktadır²². Mistik fikirlerden esinlenen Nasr, İslam dininin, insanı merkez aldığına ona zarar verebilecek her türlü teknolojiye karşı olduğunu bu nedenle de nükleer çalışma yerine devamlı olarak insanların yüzlerini doğaya çevirmelerini orada ihtiyaçları olan her şeye sahip olduklarını, çalışmalarında hep dile getirmiştir. Yine, Nasr’ın fikirleri ile benzerlik gösteren Pakistanlı Bilim Politikası Uzmanı *Ziauddin Sardar*, İslam biliminin köklerini insani değerlerden aldığını ve bu nedenle insanlığı yok edebilecek bir silah araştırma ve geliştirme projesine İslam’ın tümüyle karşı çıktığını ve kendisinin de bu fikri desteklediğini belirtmekteydi. Ziauddin Sardar, çok geniş kapsamlı bir proje hazırlayarak dünyanın diğer ülkelerinde çalışmakta olan Müslüman bilim adamlarının nerede ve hangi projede çalıştıklarını, ayrıca bu bilim adamlarının aralarındaki bağlantının sağlıklı bir şekilde sağlanabilmesi için bir network ağının hazırlanmasını sağladı. Bu projenin en temel amacı Müslümanların bilimsel üretkenliğinin ne ölçüde geliştiğinin analizini sağlamaya çalışmaktı²³. Fakat öte yandan Nasr ve Sardar, ne İslami doktrinlerin meydana getirmiş olduğu problemlerin İslam dünyasında çağdaş bilim ve teknolojiye karşı vaziyet olduğundan söz etmektedirler ne

²¹ Quoted in Albert Hourani, *History of the Arab People* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), p. 308.

²² Sayyed Hossein Nasr, *The Need for a Sacred State* (Albany: State University of New York Press, 1993).

²³ Ziauddin Sardar, *Science, Technology and Development in the Muslim World* (London: Croom and Helm, 1980); idem, *Science, Technology, and Development in the Middle East*. He defines a prescriptive Islamic science in *Explorations in Islamic Science* (New York: Mansell, 1989).

de bilimin ki özellikle de nükleer teknolojinin veya enerjinin insanlığın barışı için kullanılabileceğinin gerçeğini tümüyle kabul etmekteydiler.

Abdus Salam, Müslüman dünyasında en seküler düşüncelere sahip bilim adamlarından biridir. 1987 yılında yayınlamış olduğu bir gurup deneme ve makalelerinde, bilimin İslami olmasından çok evrensel ve uluslararası olduğunun ısrarla üzerinde durdu. İslam ile 19. yüzyılda meydana gelen *Yaradılış* üzerindeki Hıristiyan ve Yahudi uzlaşısının, adaptasyonunu sağlayarak modern bir alanda İslam dininin hiçbir zaman modern bilim ile bir uyumsuzluk içinde olmadığını ileri sürerek, Kuran'ı Kerim'de doğasal kehanetlere ve günümüzde kullandığımız teknolojik ürünleri kötileyen ve onlarla çatışan hiçbir sure ve ayetin yer olmadığını ileri sürmektedir. Bilimin kökenlerini Kuran'a dayandırmasına rağmen, Salam, *İnanç* ile *Yaradılışın* birbirinden ayrılması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Kendisi ayrıca İnanıcı şöyle tanımlamaktadır. "*İslam'ın ruhani mesajı ve İslam'daki yaradılış kavramının arkasında yatan zamanın ölçümü hakkında bilim daima sessiz kalmıştır ve sessiz kalacaktır.*"²⁴ Fakat öte yandan bilimsel üretimin yaygınlaşması bilimsel üretimi gerçekleştirecek olan kişilerin, özerk bir ortamda olmasının yanında, bağımsız araştırma şartlarının sağlanması ve kaynakların sınırsız bir şekilde kullanıma açılmasının gerektirirken dinin boğucu baskısından da uzaklaşmaları gerekir.

1991 yılında yayınladığı "*İslam ve Bilim*" alı kitabıyla *Pervez Hoodboy*, sekülarist düşünce yapıları ile öne çıkan Müslüman bilim adamlarının safında yer alarak, kitabında Yaradılış ve İnanç'ın ayrı ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğinin yanında ikisini de bir bütün olduğunu ve bu bütünlüğe bilimin sessiz kaldığını ve kalacağını dile getirmektedir²⁵. "*Bilim ve din arasındaki ilişki her zaman etkileyici olmuştur. Ancak bu iki olgu devamlı birbiriyle çatışan bir konuma düşmemektedir. Önemli olan sınırları iyi bilmek ve bu sınırlara saygı duymaktır, bence gerekli olan budur.*"²⁶ Pervez Hoodboy, ayrıca bilimin sadece Batı'ya ait olmadığını, evrensel olduğunun fikri üzerinde ısrar eden araştırmacılardandır.

Neden İslam Dünyası Bilimde Geri Kaldı?

²⁴ Abdus Salam, *Ideals and Realities*, p. 212.

²⁵ *Ibid*, p. 187.

²⁶ Hoodbhoy, *Islam and Science*, p. 137.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

İslam dini, sahip olduğu doktrinlerin ve içinde barındırdığı inançların, özellikle Müslüman kesim tarafından doğru bir şekilde anlaşılıp günümüz Modern bilim ve teknolojinin genel kaynakları ile bir uzlaşma içinde bulunmasına kadar, Müslüman dünyası Batı kökenli Modern Bilimin gelişmesine seyirci kalmak zorunda kaldı. İslam’ın veya İslami öğretilerin, İslam’ı kabul eden toplulukların liderleri ve ruhani kesimleri tarafından kitlelere yanlış veya çıkarsal düşünceler doğrultusunda aktarımı, özellikle bir takım Müslüman entelektüel ve sekülerist kesimin bilim ile olan direkt bağlantısını kesmiştir. Bu iletişimsizlik, Müslüman dünyasının bilime katkı yapmasını ve Batı’nın vermiş olduğu katkıdan yararlanma yollarını uzun bir süre engellemiştir. Sadece bazı okullarda ki özellikle Batı tipi ve Batılı bilimi müfredatında öne çıkaran misyoner okullarında, bu engellemeler biraz aşılmış ve bu misyon okullarından mezun olan geleceğin Müslüman bilim adamları, İslam ülkelerindeki bilimsel hareketliliğin popülaritesini artırmıştır. Fakat kamuoyu oluşumunda önemli bir araç olan medyada bilimsel faaliyetlerin yer almaması ya da çok seyrek bir şekilde bu tür haberlere yer verilmesi ortamın iyice gerilmesine neden olan diğer etkenlerden sadece biridir. Bu durumdan memnun olmayan Müslüman bilim adamlarından biri olan Abdus Salam, ülkede dini otorite olarak kabul edilen kesime, Kuran ve Hadislerde yer alan bilimin elementleri hakkında vermiş olduğu öğütler hep bu kesim tarafından kulak arkası edilmişti. İslam ile Modern Bilim arasında sağlanabilen geçici uzlaşma (*Modus Vivendi*) ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşebildi. Bu geçici uzlaşmanın hâkim olduğu ülkelere *Fas, Tunus, Ürdün, Kuveyt, İran ve Endonezya* örnek gösterilebilir. Elbette ki uzlaşmaya varılan yolda dini kesim ile sekülerist entelektüel kesim arasında süre gelen informal tartışma varılan noktaya gelinmesinde büyük bir önemi hak etmektedir. İslam dünyasında yapılmakta olan bilimsel üretkenlik faaliyetleri daha çok pratik bir düzeyde ve yoğunlaşmış bilimsel üretkenlikten yoksun bir şekilde gerçekleşmektedir. Söz konusu olan bu durumu ortadan kaldırmak ve bilimsel üretkenliği artırmak için Müslüman dünyasının büyük bir finansal desteği serbest bırakması ve araştırmacı kadrosunu niteliksel olarak artırması gerekmektedir. Ancak bu şekilde bu kitlenin günümüzdeki Batı’yı yakalaması ve İslam dünyasının geçmişindeki aydınlık dönemlerine geri dönmesi söz konusu olabilir.

Müslüman dünyasının bilimsel faaliyetlerinde ki özellikle Batı ile karşılaştırma yapılarak değerlendirildiğinde, geri kalmasının arkasında yatan nedenlerden birinin İslam dini olması, bu geri kalış ve durağanlığın meydana gelmesinde rol oynayan başka faktörlerin olmadığı anlamına gelmez. Bu süreç zarfında etkili olan faktörlerin değişkenliği ve yeni gelişen faktörlerin sürece dâhil olması ve birikim göstererek artması, Müslümanların gerçek bilim ile uğraşma sonrasındaki üretimin önünde çok büyük ve aşılması zor engeller oluşturmuştur. Şimdi bu faktörlerin neler olduğuna bakalım.

Demografik Yapı.

Latin Amerika, Güney ve Doğu Asya ülkeleri kadar zengin olan birçok İslam ülkesinde yaşamakta olan araştırmacı, bilim adamı ve mühendislerin sayısı bu ülkelere oranla karşılaştırdığımızda bile oldukça düşük kalmaktadır. Bu tür İslam ülkelerinde bilim ve mühendislik okuyan öğrencilerin büyük bir bölümü ülkenin orta sınıfını temsil eden ve yıllık geliri hemen hemen açlık sınırına tekâmül eden ailelerin çocuklarından oluşmaktadır. Bu çocukların sadece çok azı ilerideki bilimsel kariyer basamaklarını tırmanabiliyor, öte yandan önemli bir kitle finansal destek bulamadığı için yeteneklide olsa göz ardı edilerek ülkenin bilimsel üretkenliğine sahip sermaye potansiyelinin dışında kalıyor. Üzerinde durulması gereken diğer önemli bir nokta ise kız öğrencilerin eğitimleri meselesidir. Bu sorun halen aşılamamış ve bazı İslam ülkelerinde durum içler acısı vaziyetini korumaktadır. Bayan araştırmacıların İslam ülkelerinde ve yine halkın çoğunluğu Müslüman olan laik ülkelere bile sayılarının halen erkek araştırmacılara göre çok az olması sorunun varlığının en önemli işaretidir. Birçok İslam ülkesinin taşra denilen bölgelerinde kız çocuklarının okutulması halen yasak ve okuma yazma oranının çok düşük seyretmekle birlikte ülkedeki bilimsel faaliyetlerde rol oynayan araştırmacılarda erkek egemenliği devam etmektedir.

Dil Sorunu.

Yapılan araştırmalara göre dünyada yapılmakta olan ve yayınlanmış olan bilimsel yayınların yüzde 80'i İngilizce olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle anadili Arapça, Farsça, Urduca ve bu dil guruplarına ait dilleri konuşan ülkelerde yapılan yayınların, büyük kitleler tarafından ulaşılabilir olması zordur. Çünkü bu dillerin öğrenimi, öğretimi ve bilimsel yayınlara cevap verme yeterliliği oldukça güçtür. İngilizcenin dünya çapında bilimsel faaliyetlerde büyük oranda kullanılması, bu dilin

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenledir ki dünya literatürünü takip etmek ve katkı sağlamak bu dilin iyi bir şekilde eğitiminin alınmasını gerekli kılmaktadır. Üretilen bir eserin hedef kitlesine ulaşmasını sağlamak için eserin bilimsel bir dil ile edebi bir usul çerçevesi içinde İngilizce yazılması gerekmektedir. Bu nedenle İngilizce okumak, yazmak ve anlamak bilim dünyasında önem arz etmektedir. Müslüman dünyası dil konusunda halen önemli problemlere gebedir. Dil sorunu aşılamamış ve hatta öğrenilmesi çok daha zor olan Çince, Japonca ve Tai dillerini kullanan ülkelerin İngilizceyi kullanarak bilimsel üretkenlikte Müslüman dünyasını geride bırakmıştır. Arapça, aslında dünyanın en köklü ve gelişmiş dillerinden biri olmasına rağmen bu özellik bir avantaja dönüştürülememiş ki her geçen gün yapılan çeviriler sayesinde yeni kelimeler kazanmasına rağmen. Dil eğitimi, bazı İslam ülkelerinde özellikle çevre ve ülkedeki dini otoritenin okullarında eğitim gören kitle arasında bir çatışma nedeni olmaktadır. Özellikle ana dili Arapça olan fakat eğitimde daha önceki sömürücü devletler tarafından Fransızca ve İngilizcenin hâkimiyet sağladığı Cezayir, Tunus ve Mısır gibi kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere aynı sorunun körfez ülkelerinde de yaşandığı görülmektedir²⁷.

Eğitim Sorunu.

Birçok Müslüman ülkesinde ilk ve ortaokullar seviyesinde etkili bir şekilde pozitif bilimlerin hâkim olduğu derslerin öğretimi yapılmasına karşın bu ülkelerin sahip oldukları taşra kesimlerinde ne yazık ki bilimsel eğitime önem verilmiyor. Bu tür ülkelerde özellikle özel sektörün gayretleri ile oluşturulan özel okullar, sunmuş oldukları müfredat programlarının laik düzeye çekilerek daha ağırlıklı olarak pozitif bilimlere yoğunlaşması, bu tür okulların bir motor görevi üstlenerek verilen eğitimin tüm devlet okullarına ve taşradaki daha çok dini eğitim veren okullara yayılmasını sağlamaktadır. Ancak halen kat edilmesi gereken uzun bir yol var. Kuran-ı Kerim derslerinin ağırlıklı olarak okutulduğu medreselerden kalan miras ve devlet tarafından bilimsel eğitim faaliyetlerinin her safhasında uygulanması gereken destek sisteminin uygulanmaması veya uygulanmaması bu tür ülkelerin bilim ve teknoloji yolunda ayaklarına vurulmuş birer prangadır.

---

²⁷ On this general problem, see James Coffman, "Does the Arabic Language Encourage Radical Islam?" Middle East Quarterly, Dec. 1995, pp. 51-57.

Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelerin çoğunluğunda üniversitelerin yaygın olmasına rağmen bu üniversitelerin büyük bir bölümü niteliksel olarak halen çok zayıf ve aynı zamanda asıl görevleri olan araştırma ve geliştirme yerine sadece öğretim sunarak asli görevlerini bir yana itmişlerdir. Sadece bu üniversitelerin parmakla sayılabilecek kadarında önemli ve ciddi enstitü kurumlarında doktora programları uygulanmaktadır. Üniversitelerin öğrenci kapasitelerinin oldukça fazla olması ve bu kapasitenin üzerinde öğrenci alımı, üniversitelere ayrılan fonların yetersiz oluşu ve kampüs alanlarının verimsizliği, üniversitelerin hedeflerine ulaşmaya çalışırken aşmaları gereken önemli engelleridir. Tabii olarak aşılması gereken en önemli sorun ise araştırmaya ve geliştirmeye ayrılan kaynakların serbest bırakılması ve süreç itibari ile devamlı artırılması gerekliliği sorunudur.

Araştırma Sorunu.

Müslüman dünyası bilim adamı ve mühendis olan yetişmiş insan gücünün eksikliğinden dolayı acı çekmektedir. Fakat sayıca fazla olan bu kitlenin bilim alanında kariyer sahibi olmak isteyen kişilerin çok az oluşundan dolayı eksiklik yaşamaktadır. Diğer taraftan birçok Müslüman ülke, dışarıda başarı yakalamış kendi ülke vatandaşlarını ve bu kişilerin üretmiş oldukları projeleri desteklemektedir. Bu desteğin aynı oranda ülke içindeki araştırmacılara da sağlandığı söylenemez, özellikle ülke içinde kalıp, yani hali hazırda bulunan beyin göçü trendinden uzak kalarak ülkenin gelişmiş iş gücü sermayesinin en önemli bölümünü oluşturulabilecek genç yeteneklerin eğitime gerekli önem verilememektedir. Diğer önemli bir sorun ise Müslüman ülkelerde az sayıda da olsa yetişmiş bilim adamı ve mühendislerin büyük bir bölümü de politikaya atılarak ülkenin bürokrasi girdabına kapılmaktadır. Bu girdap, ülkenin bu entelektüel kesimini eğitim almış oldukları alanda ortaya eser çıkartmalarına engel olmaya çoktan başlamıştır. Yetersiz denebilecek bir network ağına sahip olma ve bilişim sektörünün bu ülkelerde çok yavaş gelişmesi, ürün vermek isteyen araştırmacıların eserlerini oluştururken yaptıkları araştırma sürecinde dış kaynaklara ulaşım sırasında başarısız kalmasına da neden olmuştur. Bilgiye ulaşımındaki bu tür engeller, Müslüman dünyasında yeni yayınların kazandırılmasını büyük oranda başarısız kılmaktadır. Oysaki teşviklerin artırılması, kaliteli doktora programlarının açılması ve bu programların açıldığı enstitüler mutlaka desteklenmelidir. Bu ülkelerin çoğunda bilimsel araştırma kapasitesinin

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

araştırılması için atılan adımların başarıya ulaşabilmesi için üniversitelerin, araştırma enstitülerinin, devlet bakanlıklarının, kar amacı gütmeyen kuruluşların ve yerli ve yabancı yatırımcıların aynı amaç doğrultusunda birlikte hareket ederek amaçlanan hedefin tutturulması gerekmektedir. Aksi takdirde sadece üniversitelerden beklenti ummak, bu durumu daha da olumsuz etkileyecektir.

Devlet Destekli İş Birliğinin Eksikliği

Devlet destekli organizasyonların, bilim ile teknoloji arasındaki ilişkinin artırılması yönünde, çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Özellikle Suriye ve Cezayir gibi çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, bu tür organizasyonların sorumlulukları, ülkede bilimsel faaliyetlerin artırılması için gereken alt yapı hazırlıklarının ve bireysel girişimlerin önünü açmak için ön ayak olmak gibi çalışmalar yürütmesi gerekirken bu tür organizasyonlar vahim bir şekilde bilimi umursamayarak sorumluluklarını yerine getirmemektedirler. Örneğin, Cezayir hükümetine bağlı petrol arama ve çıkartma şirketi olan Sonatrach, ülkedeki yetersiz fonlar, hükümetlerin istikrarlı olmaması, kalifiyeli personelin bulunmaması ve firma yönetiminin devamlı yolsuzluklar ile gündeme gelmesi, bilimsel üretim sürecinde gerçekleşmesi gereken iş birliğinin oluşmamasını sağlayan en önemli engellerdir ki bu tür engeller diğer Müslüman ülkelerin de iş birliği alanında karşılaştıkları ortak sorunlarıdır. Ayrıca, yapılması gereken bilimsel araştırmaların yapılabilmesi ve sürdürülebilir olması için gerekli olan kalifiyeli elemanın yoksunluğu bu tür firmalar dâhil ülke geneline yayılması bir çok şirkette hâkim bir sorundur. Bir diğer üzerinde durulması gereken nokta ise devlet ile üniversiteler arasında oluşması gereken işbirliğinin sağlanmasında her iki tarafında oldukça isteksiz hareket etmesidir. Devlet bakanlıklarının bu isteksizlikteki payı oldukça büyüktür. Bu nedenle ülke genelinde bilim ve teknolojinin gelişmesine ayrılan fonlar hep kâğıt üzerinde kalmış önemli bir bölümü amacının dışında kullanılarak, ayrılan kaynaklar bir hiç uğruna harcanmıştır.

İslam ülkelerinin çoğunluğu endüstriyel ithalat yapmaktadır. Bu ithalatın önemli bir bölümü Batılı şirketlerin bu ülkelerde meydana getirmiş olduğu anahtar teslim projelerden oluşmaktadır. Projelerin sonraki dönemlerinde ise güncelleme, bakım ve desteklerin sağlanması ise

diğer bir ithalat kalemini meydana getirmektedir. Son zamanlarda sevindirici gelişmeler yaşanmaktadır, özellikle Türkiye, Pakistan ve Lübnan'daki yerel firmalar, ülkenin teknolojik ürün ihtiyacının karşılanabilmesi için bilimsel araştırma ve geliştirme imkânlarını tam kapasite kullanmaya uzun süreden beri başlamışlar. Bölgede faaliyette bulunan çok uluslu firmalar ne yazık ki daha çok Avrupalı ve Kuzey Amerikalı şirketler ile işbirliğinde bulunmayı tercih etmektedir. Petrol ve Petro-kimya endüstrisinde yapılmakta olan ve küçük ölçekte kalite kontrolü sağlanan bazı araştırmalar, devletin tekelinde bulunan bir takım firmaların bu alanda araştırma yaparak risk alması için cesaret verip önünü açmaktadır. Cezayir, Irak ve İran dışında diğer petrol üreten ihraç eden Müslüman ülkeler, sahip oldukları petrol çıkarım ve çıkarım sonrası petrolü ürünsel bazda işleyen fabrikaların kullandığı makineleri ve bu makineleri oluşturan teknolojik kapasiteyi meydana getirmekten çok bu fabrikaların sadece birer işleticisi konumundan kendilerini alamamışlardır.

Entelektüel Toplulukların İlerleyememesi.

Müslüman ülkelerdeki üniversitelerin öğretim üyesi camiasında bulunan Fizikçi, Mühendis, Dişçi ve Doktor gibi diğer farklı disiplinlerde görev yapan bilim adamları, genellikle akademik dergilere, toplantılara ve sempozyumlara destek vermelerine karşın, alanlarında araştırma yapmak için kullanabilecekleri ne maddi kaynakları ne de var olmayan bu kaynakların düzenli bir şekilde yapılması düşünülen projelere ve araştırmalara eşitsel veya adaletli bir şekilde aktarılmasını sağlayacak bir programdan söz etmek mümkün değildir. Ayrıca, bu entelektüel kesim, Libya, Irak, Suriye ve İran gibi nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde, yönetim kademesinde bulunan tabaka ile uyuşamayarak bu tabakanın politik tehditlerine maruz kalmaktadırlar. Fakat diğer taraftan bu entelektüel kesim, sahip olduğu misyonun amaçlarını yerine getirirken daima en dar ve çok spesifik konularda çalışmayı seçmiştir. Bu nedenle geniş ölçekte disiplinler arası çalışması gereken bu elit kesim, Müslüman dünyasında özellikle bilim ve mühendislik alanının gelişimine katkı sağlamada oldukça yavaş kalmıştır. Disiplinler arası çalışmaları ile ve ülkedeki krallık yapısından almış olduğu destek ile Ürdün'deki *Royal Sceintific Society of Jordan*, bu kesimden ayrı tutulabilecek bir istisnadır.

Kaynak Sorunu.

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

Finansal kaynakların ve motivasyonun yetersizliği, birkaç petrol zengini Müslüman ülkeler dışında diğer Müslüman ülkelerde bilimsel araştırmaların önündeki en önemli bariyerdir. Oysaki Japonya, Amerika, Almanya ve diğer Batı ülkelerinde araştırmaya ve geliştirmeye ayrılan ödenek bu ülkelerdeki yerli üretimden elde edilen gelirin % 2’sinden fazladır. Hiçbir Müslüman ülkeler, bilimsel teknoloji sonucunda elde edilen ürünün arka planında yatan ar-ge çalışmalarına, yapmış olduğu üretimden elde etmiş olduğu gelirin ki bu gelir zaten çok az, % 0,5’inden fazlasını ayırmıyor²⁸. Ayrılan finansal destek miktarının bu denli az olması korkutucu bir etki yaratmasının yanında daha da vahim olan ise bu desteğin düzenli bir şekilde fonlara aktarılmamasıdır. Bu nedenle uzun bir sürece yayılmış araştırma gerektiren bir takım projelerin ihtiyaç duyduğu finansal destek, düzensiz zaman aralıklarına yayılmış ödemeler ile her zaman sekteye uğrayıp bir çoğu daha proje aşamasında iken masadan çöp kutusuna atılmaktadır. Aslında fonlardaki paranın yeterli olması bile tek başına yeterlilik arz etmemektedir. Çünkü araştırma yönetiminin sahip olduğu kapasite, eldeki var olan yetersiz diğer kaynak potansiyeline sahip materyalin, az oluşuyla devamlı olarak küçülmektedir. Bu nedenle Müslüman ülkelerin çoğunda stabil olan araştırma ve geliştirme, kısaca ar-ge ye ayrılmış fonlar ve etkili bir şekilde bilimsel faaliyet göstermesi beklenen kurumlar, her iki yönden de daima fakirdir.

Otokrasinin Varlığı.

Mutlakıyetçi rejimler daima uygulandığı ülkelerde halk tarafından veya belli zümreler tarafından arzu edilen özgürlük ortamının oluşumuna veya eğer ki oluşmuşsa devamlılığına ve daha da fazla haklar verilip genişletilmesine karşı çıkmışlar ve bu yöndeki talepleri hep göz ardı etmişlerdir. Bu durum, Müslüman ülkelerin çoğunda bulunan üniversitelerin eğitim kadrosunu olumsuz etkileyerek, mutlak yönetim ile ters düşen ve ya eleştiride bulunan aydınların pasifleştirilmesine kadar gitmiştir. Mutlakıyetçi yönetimlerin bu tür guruplara karşı kullanmakta

---

²⁸ E. Jeffrey Stann, foreword of Science and Technology in the Americas: Perspectives on Pan-American Collaboration (Washington, D.C.: American Association for the Advancement of Science, 1993). Ranked globally by regions, the Middle East is ahead of sub-Saharan Africa, slightly behind Latin America, and increasingly behind East Asia in terms of scientific expenditures and output.

olduğu bir diğer silahı ise bu gurupların dış dünya ile olan bağlantılarını minimum seviyeye çekmektir ki bu yol sansürün de bir diğer adıdır. Bu konu ile ilgili *Amerikan Milli Bilimler Akademisi* (U.S National Academy of Sciences) yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Suriye'deki akademik kariyer sahibi aydın zümre, ülkedeki ayrılıkçı dinciler tarafından değil milliyetçi ve mutlakıyetçi rejim tarafından uzun bir süreç zarfında elimine edildiğini ortaya koymuştur²⁹. Mutlakıyetçi rejimler ayrıca gelenekselliği muhafaza etmeyi hedefledikleri için teknolojinin transferine hep sıcak bakmışlardır. Kendi ülkelerinin akademik elitlerine ve bu elitin faaliyet göstermekte olduğu, bilimsel ve teknolojik üretim gerçekleştirme potansiyeline sahip kurumlarına güvenmeyen mutlakıyetçi rejimler, teknolojiyi üretmekten çok satın almayı tercih etmişlerdir. Petrol ihraç eden Müslüman ülkelerin çoğu, teknolojiyi satın alabilecekleri bir mal gibi görmüşlerdir. Bu bakış açısı özellikle bu ülkelerde teknolojik üretim kapasitesinin artırımı üstünde olumsuz bir etki yapmaktadır.

İşbirliğinin Yetersizliği.

Müslüman dünyasında bilim ve teknoloji alanında şimdiye kadar yapılan bölgesel iş birliği çalışmalarının iki farklı kulvarda geliştiğini görmekteyiz. Aslında bu iki kulvar birbirine karşı ironi bir durum oluşturmaktadır. Şöyle ki, Kuveyt ve Suudi Arabistan gibi petrol zengini olan iki ülke, bu zenginliği teknolojik ürün üretebilme faaliyetleri içinde kullanmayıp daha çok sahip oldukları bu maddi imkânları ihtiyaç duydukları teknolojik ürünleri satın alma yolunda harcamayı benimsedikleri için İslam dünyasında bu iki ülke gibi daha birkaç petrol zengini ülke, bilimsel ve teknolojik üretim sahasında oldukça kıt bir konuma sahiptirler. Diğer yandan Pakistan ve Mısır gibi ülkeler ise petrol zengini olmayıp ama Müslüman dünyasında petrol zengini olan ülkelere kendi ürettikleri teknolojiyi ihraç ederek bu ülkelerin ihtiyaçlarını gidermektedirler. Bu durum Müslüman ülkelerin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin nasıl bir tutarsız dağılım gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bölgesel iş birliğinde tam anlamıyla ülkeler arasındaki dağılımın petrol ve petrolün yaratmış olduğu finansal zenginlik gibi bazı nedenler de engellemektedir. Güneş enerjisinden yararlanma, sahip oldukları tarım arazilerinin tuzluluk oranının azaltılmasıyla bu arazilerin tarıma kazandırılması ve çöl sahalarının iskâna hazır hale getirilmesi gibi ancak teknolojik yardımla bir sonuca ulaşabilecekleri benzer sorunlar,

²⁹ National Academy of Sciences, *Scientists and Human Rights in Syria* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1993).

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

Müslüman dünyasının acilen üzerinde çözüm üretmesi gereken ortak sorunlarıdır. Bütün bu sorunlar, bu ülkelerin zaten ortak çıkarlarını bir araya getirerek, sorunların çözümlenmesi ile birlikte oluşacak yararlılıktan faydalanmak için işbirliğini gerekli kılmaktadır. Fakat son yirmi yıldan fazla bir süredir, yapılmakta olan bölgesel işbirliği toplantıları, çok güzel kararların alınmasına vesile olduysa da Müslüman dünyası bu kararların sadece çok azına hayat verebildi.

Hükümetlerin Yetersizliği.

Müslüman ülkelerin çoğunda iktidara gelen hükümetlerin oluşturmuş oldukları bakanlıklara bağlı araştırma ve geliştirme departmanlarına atanan kişilerin daima ödenek sorunu ile yüz yüze bırakılması bu kişilerin hükümetler tarafından iş yapamaz duruma getirilmesine neden olmuştur. Bu nedenle bu departmanlarda asli görevi araştırma ve ülkenin teknolojik üretim kapasitesini artırma faal itlerinde bulunma, çoğunlukla yerine getirilememiştir. Öyle ki bu tür kurumlara en fazla ihtiyaç duyulan Tarım ve Kalkınma bakanlıkları bile bünyesindeki bu departmanları harekete geçirmemiş sadece bu bölümlerin kâğıt üzerindeki varlığı korunmaya çalışılmıştır.

Müslüman dünyasında bilimsel ilerleme sürecine engel olan bu faktörler, önem sırasına göre ne tür bir öneme haizdirler? Modern Bilim ile İslam arasında süregelen Yaradılış ve İnanç konusundaki tartışma meselesi, aslında Müslüman dünyasının bilim ve fende geri kalmasının nedenleri arasında ortaya koymuş olduğu sonuçlar göz önüne alındığında gerçekte diğerlerine oranla çok daha az bir etkiye sahiptir. Mutlakıyetçi rejimlerin ortaya koymuş oldukları zorluklar daha fazla ağır basmaktadır. Ayrıca Müslüman dünyasındaki popüler cahillik ve bu cahil zümrenin sahip olduğu üyelerin bilimi ret etmesi, bu ülkelerde var olan fundamentalistlerin bile bilime karşı beslemiş olduğu nefretten daha tehlikelidir. Son olarak bilim ve teknoloji enstitüleri modern anlamda Müslüman ülkelerin çoğunda halen yeterli bir düzeyde değildir. Devam etmekte olan maddi fonların oluşum süreci halen bir muamma olup, uzun

soluklu proje ve araştırmaların idaresi ve bu idareyi güçlü kılacak özerklik Müslüman dünyasının en büyük eksiklikleridir.

Tavsiyeler.

Son elli yıldan beri bilim ve teknolojinin, kendi ülke topraklarında üretilmesini gerçekleştirmek için verilen çaba sonucunda inşa edilen kurum ve kuruluşlardan sonra Müslüman dünyası yinede bilimsel üretim yapabilecek tatmin edici merkezlerin oluşumunun sağlanmasında başarısız oldu. Milli düzeyde güvenilir araştırma enstitülerinin meydana getirilmesinde yaşanan bu başarısızlık Müslüman ülkelerin çoğunda yapılmakta olan bölgesel işbirliği denemelerini de büyük oranda tehdit etmekteydi. Bu ülkelerde yaşamakta olan yetenekli araştırmacılar, halen daha iyi bir eğitim sonrası (postgraduate) eğitim alabilmek için kendi ülkelerini terk etmek zorundaydılar. Yaşanılmakta olan bu kötü duruma rağmen alınabilecek bir takım önlemler Müslümanların bilim dünyasında ilerleme kat etmesini sağlayacaktır. Bir takım maddi ve teşvik edici promosyonlar, özellikle yerli girişimcilerin meydana getirmiş olduğu yatırımlar sonucu oluşan kurumların bilimsel üretimin belli alanlarında eğitim vermesini sağlayabileceği gibi aynı zamanda informal araştırmalarında önünü açacaktır.

Yeterli derecede araştırma özgürlüğü ve özerklik verildiği takdirde Müslüman ülkelerde entelektüellerden oluşmuş guruplar, bilimsel eğitimin yaygınlaşması, bilim adamları arasındaki iletişim ağının artması ve bilimin bu ülkelerdeki popüler kültür içindeki yerinin daha da artmasını sağlayacak gelişim sürecinde, önemli bir rol üstlenebilir. Küçük ölçekli bir takım projeler, eğer kamu, özel sektör, üniversite ve teknik okullar eş güdümünde gerçekleştirilirse bu kurumlar arasındaki ilişkinin ve iş birliğinin artmasında büyük oranda yardımcı olacaktır. Temel amaç olarak bölgesel ve yöresel iş birliğinin devamlı olarak gelişmesi ve sürdürülebilirliği baz alınırsa bundan sonra gündeme getirilmesi gereken unsur ise bir çok Müslüman ülkenin acilen ihtiyaç duyduğu ve bilimsel üretim desteği bekleyen öncelikli ihtiyaç alanları üzerinde bir konsensüsün oluşumunu sağlamaktır. Ayrıca bu öncelik gerektiren guruba Güneş enerjisinden yararlanma, Tuzdan arındırma, kuru tarım, Sulama, Petrokimya ve veterinerlik gibi bilimsel ve teknolojik üretime aç alanlarında eklenmesi gerekmektedir. Eğer önceliği kabul edilen bu alanlar üzerinde

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

bilimsel ve teknolojik üretim faaliyetini tam anlamıyla yürütülürse ortaya zaten büyük oranda hem teknolojik ürün hem de bilim alanında önemli bir ilerleme sağlanacaktır. Üzerinde anlaşılan önceliklerin, çok uzun zaman sürecini kapsayan maddi fonların da gelişimini ve devamlılığını da sağlayacaktır. Fakat yukarıda belirttiğimiz iyimser tavsiyeler ki eğer gerçekleştirilirse, artacak olan bilimsel ilerlemeye karşı tehdit oluşturabilecek düşmanca bir çevre, halen varlığını da korumaktadır. Bilimin, Müslüman dünyasında yeniden canlanması ve bilimsel üretimin bu ülkelerde artan bir trend yakalaması için rasyonel ve pozitif bilimin bu ülkelerdeki tüm çevreler tarafından çok uzun bir süre tanınmasının devamlılığını gerekli kılmaktadır. Ayrıca bu devamlılığın uzun soluklu olabilmesi için Müslüman ülkelerdeki yönetsel otoritenin bu alanlarda baskısını azaltmalı ve yine bu ülkelerdeki dini inancın, bilim ile çatışmaması için daha tutarlı bir yol izlenerek dinin bilim ile ortak bir çizgide olduğu fikrinin tanınıp yaygınlaşması gerekmektedir.

Kaynakça

A.B. Zahlan, *Science and Science Policy in the Arab World* (London: St. Martin's, 1980) is a thorough, critical survey.

Abd al-`Aziz az-Zuhayri, quoted in Gallagher, *Egypt's Other Wars*, p. 146. Abdus Salam is not a mainstream Muslim, however, but belongs to the Ahmadi sect, which the Pakistan government in 1974 declared to be not Muslim.

Adel A. Ziadat, *Western Science and the Arab World: The Impact of Darwinism 1860-1930* (New York: St. Martin's, 1986).
Africa Contemporary Record, vol. 21 (New York: Holmes & Meiers, 1992), p. B521.

Ahmad Y. al-Hassan and Donald Hill, *Islamic Technology: An Illustrated History* (Cambridge University Press, 1986), p. 282.

All translations are from *The Koran*, trans. N.J. Dawood (New York: Penguin, 1980). Interestingly, many of the Qur'anic verses most problematic for science derive from Biblical concordants.

Arthur L. Lowrie, ed., *Islam, Democracy, the State, and the West: A Roundtable with Dr. Hasan Turabi* (Tampa: WISE Monograph Series, University of South Florida, 1992).

Bernard Lewis, *Islam and the West* (New York: Oxford University Press, 1993), p. 183.

E. Jeffrey Stann, foreword of *Science and Technology in the Americas: Perspectives on Pan-American Collaboration* (Washington, D.C.: American Association for the Advancement of Science, 1993).

Hoodbhoy, *Islam and Science: Religious Orthodoxy and the Battle for Rationality* (London: Zed, 1991), pp. 140-54.

Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies* (New York: Cambridge University Press, 1988), p. 728

İslam Dünyası Bilim’de Neden Geri Kaldı?
(Why Does the Muslim World Lag in Science?)

Aron SEGAL

Çeviren: Celal ÖNEY

Marshall G.S. Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam, and World History* (New York: Cambridge University Press, 1993), pp. 103-04.

Marshall G.S. Hodgson, *The Expansion of Islam in the Middle Periods*, vol. 2 of *The Venture of Islam* (Chicago, Ill.: University of Chicago Press, 1974), pp. 329-30.

Nancy Gallagher, *Egypt's Other Wars: Epidemics and the Politics of Public Health* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1990); *idem.*, *Medicine and Power in Tunisia 1780-1900* (London: Cambridge University Press, 1983).

National Academy of Sciences, *Scientists and Human Rights in Syria* (Washington, D.C.: National Academy Press, 1993).

On this general problem, see James Coffman, "Does the Arabic Language Encourage Radical Islam?" *Middle East Quarterly*, Dec. 1995, pp. 51-57. Quoted in Albert Hourani, *History of the Arab People* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), p. 308.

Ranked globally by regions, the Middle East is ahead of sub-Saharan Africa, slightly behind Latin America, and increasingly behind East Asia in terms of scientific expenditures and output.

Sayyed Hossein Nasr, *The Need for a Sacred State* (Albany: State University of New York Press, 1993).

Ziauddin Sardar, *Science, Technology and Development in the Muslim World* (London: Croom and Helm, 1980); *idem.*, *Science, Technology, and Development in the Middle East*. He defines a prescriptive Islamic science in *Explorations in Islamic Science* (New York: Mansell, 1989).

Ziauddin Sardar, *Science, Technology, and Development in the Middle East* (London: Longmans, 1982). This is the latest country-by-country survey of universities and research centers.

Journal of History and Future

Cilt: 1, Sayı: 1, ss.204-220, Aralık 2015

Volume: 1, Issue: 1, pp.204-220, December 2015

Hamdullah Suphi'nin Haleb Hatıraları I*

Hamdullah Suphi

Çeviren: Efe DURMUŞ**

Özet

Bu çalışma, Hamdullah Suphi'nin 1 Kanun-i Sani 1334/1 Ocak 1918 tarihinde Türk Yurdu dergisinde yayımlanan "**Haleb Tarihi 1**" adlı gezi hatırası, tarihi ve kültürel açıdan zengin bir tablo çizen makalenin tercümesidir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonlarında bulunduğu bir zamanda Halep'e yapılan bu gezi esnasında şehrin tarihi dokusuyla birlikte mazisi hakkında da önemli bilgiler aktarılmıştır. Makalenin günümüz Türkçesine transkript edilerek Halep'in zengin tarihi mirasına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haleb, Halep Tarihi, Hamdullah Suphi

Hamdullah Suphi's Aleppo Memories I

Abstract

This study is including the translation of the article which was published in the Journal of Turk Yurdu at 1th January of 1918 under the title of **Haleb Tarihi I** (History of Aleppo I). The article was written by Hamdullah Suphi. It was a journey memorials about Aleppo. The journey which was taken place at the end of I. Word War, brought some interesting informations about the city's history and culture. It is aimed that to contribute to the rich inherit of Aleppo with this translation.

Keywords: Halep, Aleppo, History, Hamdullah Sup

* Türk Yurdu, Yıl: 7, Cilt: 14, 'Umûmî Sayı 151 1 Kanûn-I Sâni 1334, Sayı 1

** Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, efedurmus@harran.edu.tr

Hamdullah Suphi'nin Halep Hatıraları
Çeviren: Efe DURMUŞ

Halep Hatıraları¹

Haleb'de ilk sabah güneşle kamaşmış, çok aydınlık bir öğle saatinde kal'ayı ziyârete gittik; keskin ve karanlık burçları, korkunç mu'azzam şekliyle, Haleb'in ortasında sun'î bir tepe üstünde duran bu yüksek kal'a kurûn-ı vustânın askerî günlerinden artık kalmış bir yâdigârdır. Haleb'e yaklaşan eski kervânlar ovaların uzak bir noktasından şehrin başında demirden bir taç gibi duran bu meşhûr kal'ayı etrafa saldığı korku hissiyle seyr ederlerdi. Herhangi bir taraftan Asya içlerinden, Avrupa'dan, Mısır'dan taşıp gelen bütün istilâlar, yollarının önünde onun mağrûr burçlarıyla girilip dikildiğini gördüler. Bir arslan yelesi gibi kükreyip diklenmiş hare hare dişleri, tehlikelere karşı deniz önünde yalçın bir sâhil gibi duran haşîn, katı duvarları, her yeri kayalardan vurulmuş ve gayz ile kısılmış büyük ve ağır yumruklara benzeyen burçlarıyla bu kal'a, eski bir saltanatın Suriye kapılarında mutantan, mağrûr ve küstah bir iddi'âsı idi.

Askeri mi'mârlık kudret ve saltanat fikrini nâdiren bu kadar bildiren ve sindiren bir şekle koymuştur. Günün en aydınlık bir saatinde gözler fazla ışıktaki rahatsız olarak kendi kendine kapanırken o, âdetâ Haleb'in üstünde yıldırım bulutu renginde örtülü adub (yardımcı) bir cephe ile duruyordu. Değişen, akıp geçen asırların ortasında o, suları ikiye ayıran bir ada gibi kalmıştı.

Bütün şehir, bunaltıcı bir aydınlık isrâfı içinde 'umûmî bir kamaşma hâlinde idi. Bizim bulunduğumuz yerler, buraya nazaran bir gölge içinde denilebilecek. Biraz dolaştıktan sonra, nihâyet geniş bir meydan ile kuşatılmış olan kal'anın önüne geldik. Asıl cenûb tarafında manzara zâir üzerinde en derîn te'sîri hâsıl ediyor. Duvarları omuzlayan tepe, lüzûmunda su ile doldurulmak mümkün olan, geniş bir hendekle çevrilmiş ve içeri girmek için kemerlere dayanan bir taş köprüyü geçmek îcâb ediyor. Bu noktadan bakıldığı vakit sultanlara ve nâiblere mahsûs olan üst odayı bir kartal yuvası gibi yukarılara kurulmuş görüyoruz. Kal'a bedeninin en hâkim, en gösterişli kısmı budur. Taş köprünün başında ileriye doğru en büyük çıkıntıyı teşkîl eden ve birinci kapının oyuğunu ihtivâ eden ayrı, geniş bir burç daha var. Etrâfında Asya istilâlarının, sâlib ordularının, dâhilî ihtilâllerin bütün kasırgaları, asırlarca devam etmiş, en korkunç ve çılgin boğuşmaların herc ü merci çalkanmış olan bu kal'a şimdi bu

¹ "Suriye Yollarında" adıyla basılmakta olan kitaptan bir parça.

sonbahar güneşinin fazla aydınlık, fazla berrak havası içinde mutlak ve metrûk bir sessizliğe dalmış duruyor. Ortada harbe, ihtilâle mültezim tahrîblere ve zamanın aşındırmasına, her şeye rağmeno, bitmiş bir devirden kalma çürümesi muhâl, mu'azzam bir müstehâseye benziyor; derîn temellerinin üstünde ayağını sıkı basmış, sâbit nazarı önünde milletlerin birbirini istihlâf ettiğini, saltanatların çözülüp dağıldığını, yeni devirlerin eski devirlere nisyâna karıştığı aynı noktadan, aynı sükûn ve 'azâmetle seyrediyor. Şüphe yok ki, mızrak, kılıç ve mancınık, gürz muhârebelerinde bir işe yarayan bu burç ve bârûlar şimdi harb i'tibârıyla lüzûmsuz bir süsten 'ibârettir. Fakat kurûn-ı vustâyı onun hergün bir tehlike ile çarpışan mağrûr ve haşin rûhunu, eski sultan ve nâiblerin kudret ve ceberrûtunu hangi kitâb, hangi lîsân bu kal'a kadar belâgat ve tantana ile i'lâm edebilir. Sâhib-kırân bir elin Suriye kapılarında yükselttiği bu binâ, hisarlarının dirsekleri, burçlarının büklümleriyle rüzgârlara karşı dalgalanan, kayalardan dokunmuş müthîş bir hâkimiyet bayrağı gibi duruyor. Şimdi kısmen toprakla dolu olan ve derinliğini kaybeden hendekten kal'a bedenine çıkan yamaçlar, dik bir kaldırım gibi kesme taşlarla örülmüş ve bu taşların bir kısmı yerliler, hattâ kendi evlerinin yapısında kullanmak üzere sökülmişler, ve orta kapının üstünde, uzaktan okunabilecek kadar, gûlâne iri harflerle kal'anın son bânisini öğreniyoruz. Hulâgu orduları tarafından tamâmiyle tahrîb edilen kal'ayı Mısır'da saltanat süren Bahrî Türk memlûklerinden "Melik Mansur Kalavun"un Haleb'de vâlis veyâ devrin ta'bîrince kâfilî olan "Şemseddin Karasungur el-Çevgândâr" ve ondan sonra "Kalavun"un halefi, ve oğlu Melik Eşref Selahaddin Halil, yeniden ihyâ etmiştir. Arapça yazılan bu kitâbeler geniş bir kuşak hâlinde cephenin ortasında garbdan şarka uzanıp gidiyor. Zâten Haleb'de ve Şam'da, Kudüs'te bütün Suriye'de belli başlı hangi eser vardır ki onun taşlarında bir Türk isminin ebediyete bırakılmış olduğu görülmesin. Dört bin senelik bir ömrü olduğu hikâye edilen Haleb, şarkın birçok şehirleri gibi ancak İslamlar zamanında evvelki mâzisini, büsbütün unutturacak en parlak devirlerini idrâk etmiştir. İslamî devrin birçok büyük ve şerefli isimlerini kal'anın kapıları, mescidleri, câmi'leri üstünde ayrı ayrı okuyabiliyoruz. Bir Fransız müellifinin, "Gay"nin Arap Medeniyeti unvânlı eserinde pek haklı olarak i'tirâf ettiği üzere Firavunlar kadar Mısır'ı ve Suriye'yi 'umrânlar soldurmuş olan bu Bahrî Türk sultanları isimlerinin etrâfında mutantan bir ma'iyet teşkil eden uzun ve mağrûr bir sıra 'unvânlar alıyorlar. Meselâ: Kal'anı son bânîsi, Mevlânâ es-Sultânü'l-a'zâm el-Melik Eşref Salâhü'd-dünyâ ve'd-dîn Nâsirü'l-İslâm ve'l-Müslimîn 'Îmâdü'd-devle rüknü'l-mille mücîrü'l-ümme zahîrü'l-hilâfe nasîrü'l-imâme, seyyidü'l-mülûk ve's-selâtîn sultânü'l-cüyûş ve'lmuvaahhidîn nâsirü'l-hakk bi'l-berâhîn, muhyî'l-'adl fi'l-'âlemîn, gibi

Hamdullah Suphi'nin Haleb Hatıraları
Çeviren: Efe DURMUŞ

'unvânlarla gurûrunu dünyaya teşhîr ve i'lân ediyor. Kemerler üstüne atılmış bir köprüden içeri girdik, Selçukluların karakuşlarına, arslanlarına mukâbil, burada kaplan başlı, yılan gövdeli bir Çin ejderine tesâdüf olunuyor, merdivenleri çıkar iken altından geçeceğimiz kapının kemerinde karşılıklı iki ejder esrârlı ve korkunç bir kuvvet fikri vermek üzere oraya kabartma olarak resmedilmiş, kalın taş basamaklar ayakların yüzlerce senelik temâsıyla hemen yarı yarıya denecek kadar aşınmış, sağîr kesîf duvarlar ortasında soğuk bir gölge içinde döne döne iki üç merdiven çıktık. Dışarıda cenûb güneşi bir beyaz alev gibi her şeyi sarmış, renkleri soldurmuş, kenarları eritmiş olduğu hâlde, bu kal'anın bedeni içinde kuvvetle hissedilen bir serinlik içinde dolaşıyoruz. Mazgal deliklerinden aşağı doğru uzanan bir bakışla Haleb'i onun düz damlarını, müdevver veya dört köşe minârelerini, medreselerinin küçük sıra kubbelerini hep birden görüyoruz. Dışarının çok aydınlık öğle saatlerini bu eski kapanık gölge içinde daha tam bir vuzûh ile hissediyoruz. Bütün burçların, surların teşkîl ettiği dâirenin ortasında derinden derine karıştırılmış, alt üst olmuş geniş bir meydan var. Yıkık kemerler, vurulu kapılar, üstü açık harâb mescidler, kal'a içini enkâz ile dolu bir virâne manzarasıyla gösteriyor. Duvarların teşkîl ettiği geniş çanak, güneşin, doruğun ışığı altında bir ot deniziyle çalkanmıştı. Ayakta, yerde her ne varsa hepsi sarı dalgalara boğulmuş, yanıyor. Selekiler devrinden beri Rum, Arap, Türk, Moğol; Haleb'i, bütün orduların bir kaya etrâfında çarpışan ceryânlar gibi çevresinde kıyâmetler kopardığı bu eski kal'anın içi, şimdi yatkın ve mülâyim bir güneşin berrak bir su gibi durgun ışığı altında unutulmuş, metrûk ve sessiz duruyor. Hâlbuki yüzlerce sultan ve nâibine bir taş 'ilâve etmek, onun köşesinden kendi ismini taşıyacak bir yâdigâr bırakmak husûsunda 'asırlarca birbirine rekâbet etmişler, onun hiçbir zaman yıkılmayacak farz edilen sert, yalçın duvarları üstüne ismini kazdırmak, ölüme, unutulmaya karşı mahfûz kalmak, ebediyete bir imkân bir hak kazanmak demektir.

İçeride uzun muhâsaralara karşı her şey düşünölmüş, her tedbîr alınmış, geniş mahzenler, birkaç bin kişiye aylarca su yetiştirecek inanılmaz derecede kuyular, anbarlar, mescidler, câmi'ler, yollar, çeşmeler, nereye sevk ettiği bilinmez kapılar, hepsi yapılmış fakat sonra denizlerin yelkenli harb gemileri gibi bunlar da artık işe yaramaz olmuş ve ancak yıkılamamaktan doğan bir hayat ile asırlardan asırlara 'ömürlerini uzatıp duruyorlar, hiç şüphe yok ki kal'anın en güzel, en dikkate lâayık kısmı sultanların, nâiblerin kendilerine mahsûs olan dâirelerinde cenûb cephesinin en yüksek odasını teşkîl eden bu dâire Haleb'e ve onu ihâta

eden ovalara üstten hâkim ve muhîr bir nazarla bakıyor, çerçevesi kırmızı somâkî mermerden yapılmış tek bir pencere, balık ağı gibi örülmüş bir penç parmaklık arasından bütün cenûb ufukları seyrediyor, aşağıda âdetâ basılmış, ezilmiş gibi duran bayağılık ve sefâlet hissi veren hükûmet konağı ne kadar şâhâne, ne kadar yüksek, mağrûr ve asîl duruyor, çok zamanlardan beri oralara hiçbir kimse çıkamamış olmalı ki şimdi tamâmıyla yıkılmış olan çatının taban direklerine mahsûs olan deliklerde kerkenesler yuva tutmuşlar, bizim ayak sesimizden ürkerek tavanların boş kalan yerlerinden uçup gittiler.

Şehrin güttüsü, buralara kadar vâsıl olmuyor ve bu sessizlik mevkî'in verdiği hislerle karışarak ruhta garip bir dalgınlık hâsıl ediyor. Haleb'i seyretmek, hep birden görmek için kal'anın dört köşe, bir kuleyi hatırlatan minâresinden daha muvâfık bir yer bulunamaz. Bu minâre, surları ve burçları aşan böyle elbet eskiden beri uzak, yakın bütün bu yolları gözetlemek için bir tarassut kulesi hizmetini de görmüştür. Şimdi arkadaşım Cemil Selman'la beraber aşağıdaki durgunluğa rağmen az çok rüzgarı eksik olmayan üst şerefeden Haleb'e bakıyoruz. Dört büyük câmi' kal'ayı uzaktan yakından ihâta ediyor, Hüsreviye, 'Adiliye, Osmaniye ve Atrûş Câmi'leri, bunlardan üç evvelkiler İstanbul'un, Kılıç Ali Paşa, Rüstem Paşa, Şehîd Mehmed Paşa Câmi'leri ne ise 'aynen odur. Üç Osmanlı Türk'ü İstanbul'un nârin minârelerini, yarım dâire kubbelerini beraber getirmişler ve yeni Türk saltanatının kendine mahsûs olan mu'azzam âbidelerini burada kurmuşlardır.

Atrûş Câmi'i ise 801'den 808 senesine kadar Haleb'de nâiblik etmiş olan Türk ümerâsından Akboğa'nın eseri yani o da Haleb şehrine bir Türk'ün yâdigârıdır². Şehrin ortasında yükselen Türk kal'asını, dört nefis Türk ma'bedi âdetâ bir çember gibi kuşatmışlar. Ortada kadîm 'askerliğimizin kudret ve 'azâmetine şehâdet eden büyük, mühîb bir kal'a, onun etrâfında medeniyet ve san'atımıza, 'umrâncılığımıza her biri ayrı bir delîl olan dört büyük câmi' uzaktan ve yukarıdan sıra kemerini, direklerini ve medrese odalarıyla muhât harîmleriyle baktığımız bu eserleri bugün ve yarın birer birer ziyâret edeceğiz. Mesâfe ile küçülen arabaların ses vermeksizin gelip geçtiği caddeleri, kenar taşları doğruluğu kaybetmemiş, şefkatten, ziyâretten mahrûm bırakılmamış mezarlıkları, uzun ve geniş çatısı, mermer döşeli, mücellâ avlusuyla şehrin en büyük ma'bedi Zekeriya Câmi'i, bahçelerin yüksek duvarları arkasında suları kendi üstüne düşen yeşil fiskiyeler gibi yaprakları aşağı dönmüş hurma ağaçlarını, bir saray

² Haleb Târîhi, Doktor Bişof (?)

Hamdullah Suphi'nin Haleb Hatıraları
Çeviren: Efe DURMUŞ

i'tinâsı, kal'a mukâvemetiyle yapılmış hanları³, medreseleri, düz damlı husûsî evleri, konakları, taraf taraf muntazam caddelerle bulunmuş, bütün bu taş yapıları hep birden seyrediyoruz. Daha uzakta şehrin dışında kırlara doğru hastaneler, kışlalar görünüyor. Göksu, yerlilerin Kuvayk Nehri garbında kendi feyzinden doğan bağların, bahçelerin yeşilliği ortasında ufuklardan ufuklara uzayıp gidiyor. Ve uzakta şehrin kalabalığından büsbütün ayrı bir noktada şimâl kırları içinde yükselen bir tepe var. Üstünde ihtiyâr selvileri ve bir Osmanlı kubbesiyle bu hilkatın ve san'atın birbirini itmâm ederek vücûda getirdikleri uhrevî, latîf bir demet, bir mecmû' olarak duruyor. Bir taraftan şerefede yavaş yavaş yerimizi değiştiriyor, bir taraftan da Haleb'de ve bütün Suriye'de bin senelik bir zamandan beri Türk'ün bu yerlere verdiği 'umrânı, isrâf ile dağıttığı kuvveti, kanı düşünüyorduk. Gitgide rûhumuzu bir duman gibi örten bir keder, gözlerimizi dolduran sıcak bir yaşla ikimiz de susmuştuk. Bilmem neden Haleb'in 'umûmî manzarası karşısında şimdi her zamandan fazla bir fecâ'atle bütün varlığı, târihi, tehlikeler ortasında kalan 'ırkımızı hatırladık. Abbâsîlerden başlayarak hicretin iki yüz kırk yedi senesinden i'tibâren Haleb'te Türk bir 'âmil, bir kâfil, nâib veya sultan veya bir vâli olarak idâreyi eline almış, bin seksen senedir bu nokta üstünde onun eli ve onun idâresi zaman geçtikçe daha hâkim ve daha müessir olarak her şeyi sevk ve idâre etmekten hâlî kalmıyor ve şimdi seyrettiğimiz şehri zelzelelerden, yangınlardan, muhârebelerin tahrîbinden kurtaran, her def'a yalnız onun eli oldu. Yazık ki bütün Haleb kal'aları, câmi'leri, medreseleri, mâristanları, hanları göze çarpan, yaşayan istikrâr ve hayat kuvvetine mâlik her nesi varsa Türk'ün eseri olduğu hâlde bunu hattâ Türk'ün kendisi bile bilmiyor.

Ve biz Haleb'i gezerken bazı fâsılalarla berâber on bir asırlık bir müddet, burada saltanat süren bir milletin kalblerde, zihinlerde yaşayan sıcak, tatlı hâtıralarını, târihimizin duvarlarda soğumuş, unutulmuş isimlerini, mezar taşları üstünde olarak kitâbelerini okur gibi metrûkiyet ve nisyân arasında heceliyor, kurcalıyorduk.

247'de Abbâsîlerin yolladığı Vâsıf et-Türkî ve üç sene sonra gelen Musa bin Boğa ve bunların ardınca gelen Tolonî, İhşidî, Bahrî, Selçûkî, Atabekî vâliler ve hattâ Eyyûbîlerin ve Çerkeslerin nâibleri her biri katı bir

³ 1089'da Haleb'e vâli ta'yîn edilmiş ve şimdi Vezir Han diye yâd edilen Haleb'in en güzel hanını Karaca Mehmed Paşa yaptırmıştır.

isim, sağlam bir idâre ile burada hükûmet eden Aksungurlar, Timurtaşlar, Kaymazlar, Aydemir, Esendemir, Altunboğa, Turgay, Taşdemir, Yelboğa, Kutluboğa, Mengliboğa, Işıkdemir, Timurbay, İnal, Gümüşboğa, Karademir, akboğa, akbey, Yaşbey, Katıbey, Kutluca, Özdemir gibi birçok Türkler, buraya kendilerinden, bekâ kuvvetine mâlik yâdigârlar bırakmaksızın geçmemişler, etrâfta hayat uyandırarak uzayıp giden yeşil şerît eski Türklerin Şugul suyu, şimdiki Kuvayk nehri ismini dördüncü ‘asır ricâlinden bir Türkmen reîsine medyûn⁴ Kuvayk Ağa nâmını taşıyan bu zât kadîm Şalos’un tuğyânlarından ahâlîye gelen ziyânı gördüğü için nehrin yatağı etrâfına bendler yapıp taşmasına mâni’ olmuştur ve Türkmen’in bu hizmetinden dolayı artık onun ismiyle yâd ediliyor. Evvelce kayd ettiğimiz câmi’lerden mâ’adâ Haleblilerin bize en yüksek kubbe dediği Behram Paşa Câmi’i bile yine Osmanlı tarafından Anadolu çinileriyle müzeyyen bir Türk câmi’idir. Yarından bir görüşle şimdi güneşle dolu geniş âsûde harîmine baktığımız en büyük câmi’ Zekerîya Câmi’i, varlığını üç def’a Türk ‘umrâncılığı, dînciliği sâyesinde kurtarmıştır. Yoksa onun tâlî’i de diğer birçok Emevî eserlerinin tâlî’inden başka bir şey olmaz. Yerlerinde bir nişâne bile kalmazdı⁵. Haleb’e Süveyş açılıncaya kadar hâiz olduğu müstesnâ mevkî’i bahşeden büyük hanların birçoğu ve en güzelleri yine Türkler tarafından yapılmıştır. Onlar arasında bütün zâirlerin dâimâ yâd ettikleri Vezir Hanı 1089’da vâililik eden Kara Mehmed Paşa’nın mu’tenâ, enfes bir eseridir. Uzakta servilerle güzel türbesi ve tekkesiyle, câmi’iyle kâfile kâfile ziyâretler da’vet eden Ebubekir Vefâi tepesi, resimleri ellerde dolaşan binalarını kehribâr gibi sarı bir mermerden oyulmuş zarîf mihrâbını bir türk vâlinin ‘umrâncılığına medyûndur⁶. Daha birçok medreseler, bimâristânlar Haleb’e hâlâ muhâfaza ettiği büyük şöhreti ve büyük ‘umrânı kazandırdı. Fakat Türk, kendisi, bütün bu eserlerin, bu ‘umrânın sâhibi olan Türk, derece derece kaybolmuş taşlar üstünde isimlerini bırakarak yakın senelere gelinceye kadar yalnız me’mûr ve ‘asker olarak silik ve sönük bir hayat içine gömülmüştür. Lamartin’in “Şark Seyahati”nde yazdığı üzere Türk inhisâf ediyor, azalıyor ve bütün memlekette yavaş fakat emîn bir sûrette silinip gidiyor. Siyâsî ve ‘askerî varlığı resmî ve şeklî bir varlıktan başka nasıl telakkî olunabilir? Hattâ Haleb’in şimâline doğru binlerce Türk köyü, Türk isimlerini hâlâ taşıdıkları hâlde bunların mühim bir kısmında Türkçe söyleyen, Türk olduklarını bilen bir tek ferd kalmamıştır. Burada pek eski Türk saltanatı yeni bir nâm altında devâm ederken Türk halkı en korkunç ve en geniş bir

⁴ Haleb Sâlnâmesi, 1331, sahîfe 233

⁵ İbnü’ş-Şahne’nin Haleb Târîhi’ne mürâca’ât

⁶ 1002 senesinde vâililik eden Öküz Mehmed Paşa kendi şeyhi Vefâ Hazretlerine o güzel binâları yaptıran bu zât, son derece mütevâzi’ bir mezar içinde yatıyor.

Hamdullah Suphi'nin Haleb Hatıraları
Çeviren: Efe DURMUŞ

sûrette temessüle ve imtisâsa uğruyor, Abbâsîlerin, Mısır Türklerinin, Mirdâsî ve Çerkes hânedânlarının sonra da Selçukluların celb ettiği Türkler, bu 'askerî muhâceretler Haleb vilâyeti merkezi de dahil olmak üzere mütemâdî bir sûrette Türk cereyânlarının bir mansıbı hâline koymuştu. Burada bir köşe, bir avuç toprak, bir taş kırığı yoktur ki bu hakîkati inanılmaması muhâl bir sûrette isbât etmesin. Osmanlı hükûmetini, Türk'ün gayrı 'unsurların ellerine geçirmeleri ve onun duygusuzluğu, körlüğü ve elîm Türk imhâcılığı her tarafa feyz ile taşan bir milleti elinin altında büsbütün kaybolacak bir hâle getirdi. Şimdi üstünden seyrettiğimiz şu Haleb şehri içinde Türk bayrağının gölgesi altında Antalya, Ayıntab, Maraş gibi Türk merkezlerinden gelmiş olan eşrâfi, sicilleri tamâmıyla mahfûz olan Türk 'âileler hükûmetin gözü önünde mutlak bir sûrette Araplaşmış gidiyor. Hâlbuki şarkın yutucu milletlerinden biri olan Acemlerin topraklarında, Kafkasya'da, Çin'de, Orta Asya'da Türk lisânı aslâ kaybolmuyor, çünkü Türk kesâfetini imhâ eden Osmanlı sebepleri orada mevcûd değil, bir def'a daha dört köşe yerli minârelerin yanında dünyanın en zarif minâreleri olan İstanbul minârelerini, bahçelerini kendi üstüne serpilmiş hurmaların yalnız yeşil bir başlık taşıyan ince sütûnlarını, câmi'lerin, medreselerin harîmlerini, bir yeşil örtüsü gibi kapanmış, yeşillikler içinde akan Kuvayk bir def'a daha seyrettikten sonra fazla güneşle yorulmuş gözlerimizi bu engin ve kamaşmış manzaralardan ayırdık. Bir taraftan sağda ve solda tesâdüf ettiğimiz kitâbeleri okuyor bir taraftan da Anadolu'da ve burada korkunç inhidâmı görülen 'ırkımızın dünkü ve bugünkü tâli'ini kalbimiz acı ile dolu, bedbaht olarak düşünüyorduk. Mahmud bin Zengi, İsmail bin Mahmud bin Zengi, atabeylerden Salih Nureddin İsmail, Şemseddin Karasungur el-Çevgândâr, Bahrî Türklerden Melik Eşref Selahaddin Halil'in isimleri yanında Eyyübîlerden Burcîlerden tek tük isimlere de tesâdüf olunuyordu. Dışarı çıkarken sekiz yüz bin sene evvel olduğu gibi kal'anın kapılarında nöbet bekleyen Türk neferleri 'asker arkadaşına selam durdular. Anadolu çocukları, fitrî asâletleri, vekârlarıyla kapıları bekliyorlardı. Rûhumuz, seyrettiği geniş, güzel levhanın te'sîriyle dolu idi. Burada gördüklerimiz Orta Asya'da, Anadolu'da, Suriye'de, İran'da, Hind'de seyredeceğimiz manzaralardan başka bir şey değildi. Her tarafta bir Türk kal'ası tıpkı böyle bir manzarayı yavaş yavaş çöken bir selin bir Türk târihinin geniş ufuklarını yüksekten kararmış, donmuş bir nazarla mütehayyir ve bedbaht seyredip duruyoruz.

Hamdullah Suphi

قاب اولور . لكن تبعه سنك ازل شوقى ايجون
« قاتل » ي نالايده تافير .

* * *

قالووالا نه ديمكدر ؛ دستاي او قومادى بوى
طبيى او كرمك ايسرگىز . قالووالا « قالووانك او طولو
ردىي بر » ديمكدر . فقط « قالووا » كيمدر hamandor
عابلهدر ، سوكر ا ديكر بر طاقم مؤاملر بوى بر اسم
خاص « نقي ايدرلى » اولرجه بؤوك زمانك مشهور
ديولوندىن مريد . بر جوق اولادلى ايجنده ويته مو
يەن ، اطاريه ن ، له مقابله ن ده واردر . gastron
عاسترانه كوره ايسه قالووا بروج قهرمانلى مكووه سى
افاده ايدن عمومي بر تميزدر . هر قهرمان ايجون سويته
ييلير . حقيقته بر جوق شخصارك قالووالا ا و غلو
ديه آينلديغى كوره جگىز . حالبوكه هبتك مشايرى
مختلفدر .

حاصلى قالووالا « قهرمانلى وطنى » ديمكدر .
پوهولا شهبه سز بو وظلمه حدودى اولان بر بر
اولاجق ... ايراقه توران كى ! ايوهك موضوعى
ايشنه بوايى مملكه ارانسنده كى بخاره دور . ارك
برلكنى ده بو حرب تشكيل ايدر . بو مجاهده بر طاق
ذاتى نظاهرلرده واردر . قارا كملرله قارشى ايدىق
سلاخلانير ؛ دالعه قارشى ايلك ... فقط بالكر
بو يله باقى ارك قيتنى بو شرورور . ايوه دالعا تاريخى
شائنه باجعى قالاز . بو شائى بو بوزور ، سوسلره
كوزه لاله مشد بر بر . بونون بر عرضك حادته لرى يالكر
بر و قعه ده بىكدر جه قهرمانك حر كى لرى بالكر بر قهرمانده
ظوللاز ، لكن بيه اساس بوزولاز .

قالووالا ده كى وقعه لى هانتى زمانده هانكى ،
قطعه ده كيمشدر ؟ بوكا دورور بر جوان
وزيله من . بو بوك ايوه لى زمان ، موقع قديمه
بك اهميت و زمينار . كبلر يته كوره صرف كنديلر يته
خاص بر عالم يراقيراز . الهاملر يته كوره حكاملرى
آكله بولر . ايزا - بو نقطه عايت مهيدر . ايوه لى
جميلىك تكامل ايدر ك منفر ك سجه لرى ، حمود لرى
آجه آبريلدى زماملر كل ؛ اجاق قوملر موجوديلر ينك
داها ايلك مسعود دوره ارنده ، يعنى فكرجه ، حسه
اقتصادجه ؛ حرججه تام بر كل تشكيل ايدىكارى
دورلرده دوغار .

بو قيس ايوه نك بدى قيتنه كلجه . بوكا
داير تفصيلاتى ترجمه نك نيايتنه بر ايوه لى .

عمر سيف الدين

سباح

حلب خاطر دلرى (1)

خلده ايلك صباح كوششه قاماشمش ،
چوق آيدىلقى بر اوكله ساعتده قلعه نى زيارته
كيتك ؛ كسكىن وفارا كلق بر جلىرى ، قورقوش
معظم شكلبه ، حلك اورانسنده صنئى بر يته
اوستنده دوران بو بوكسك قلعه قرون وسطى نك
عسكرى كونلر دن آرنه قالمش بر يادكاردى .
حلبه باقلاشان اسكى كروانلر او اولر ك اوزاق
بر نقطه سندن شهر ك ياشنده دم برون بر تاج كى
دوران بو مشهور قلعه نى اطرافه صالديغى قورقو
حيله سير ايدرلردى . هر هانكى بر طرف دن
اسيا ايجر لر دن ، اوروبادن ، مصر دن طاقوب
كلن بونون استيلانير ، بولر ينك او كنده اولك
مغرور بر جنر يله كير يوب ديكلديكى كورديلر .
بر ارسلان يله سى كى كور كره بوب ديكلنه منش
خره خره ديشلورى ، هيلكه لره قارشى ده كير
او كنده يالچين بر ساحل كى دوران خشين
قانى ديوار لرى ، هر برى قايلردن اورولش
وعظ الله فيصلمش بو بوك و آتير بو صروف لره
بكر يين بر جرابه بوقلمه ، اسكى بر سلطنتك سوريه
قايلردن ده مطنظن ، مغرور و كسناخ بر اداسى ايدى .
عسكرى مهارلق قدرت وسلطنت فكرى نى
نادر آ بو قدر بيلديران وسينديرن بر شكله
قوششدر . كونك اك آيدىلقى بر ساعتده
كوزلر فضل ايشقده راحتس اوله رق كندى
كندسه قاپانير كن او عاداتا حلك اوستنده
بيلديرم بولوطى ركننده اورنولو عضوب بر
حبه ايله دور بوردى . ده كيشن ، اقوب كچن
عصر لرك اورنسنده او ، صولرى ايكى به آيران
بر آله كى قالمشدى .

(*) « سوريه بولرنده » آيله باسلىقده اولان

كيايدن بر يادجه

تورک بوردی

یکی دورلرک اسکی دورلرک لسانه قاریشیدی
عینی فقطه دن، عینی سکون و عظمتله سیرایدیور .
شبهه یوق که ، مزراق ، قلیج و منجیق ، کورز
محاربه لرنده برایشه یازیلان بو برج و بارور
شیمدی حرب اعتباریله لرومسر برسوسدن
عبارندر . فقط قرون وسطی بی اولک هر کون
برهنلکه ایله چارایشان مغرور و خشین روحنی ،
اسکی سلطان و امیرلرک قدرت و جبروتی هانکی
کتاب ، هانکی لسان بو قلعه قدر بلاغت
و مطنظه ایله اعلان ایده ییلر . صاحبقران برآلک
سوزیه قابولرنده بو کسندیک بوینا ، حصارلرنک
دیرسکری ، رجلیرنک نوکلومرله روز کارلر
قارشی دالمه لانان ، قیالردن دو قوشمش مدھش
برحاکیت بایرانی کی دوریبور . شیمدی
فما طوبراقله دولی اولان و درینلکنی غائب
ایدن خندکدن قلعه بدنه چیقان یاماچلر ،
دیک برقالدیم کی کسنه طاشلرله اورولمش
و بو طاشلرک برقمسی بریلر ، حتی کندی
اولرنک یاپسندنه قولالتمق اورره سوکلشله ،
واورنه قابولک اوستنده ، اوزاقدن اوقونه بیله جک
قدر ، غولانه ابری حرفلرله قلعه تک صوک
بانیسی اوکره یورز . هلاکو اردولری طرفدن
تمامیه تحریب ایدیلمن قلعه بی ، مصرده سلطنت
سورن بحری تورک مملوکلرندن « ملک منصور
قلاون » ک حلهده و ایسی ویا دورک تعیرنجه
کافلی اولان « شمس الدین قره سنغرا لحو کسندار »
واوندن سوکره « قلاون » ک خلیفی ، و اوغلی
ملک اشرف صلاح الدین خلبل ، یکیندن احبنا
ایتمشدر . عربجه یازیلان بو کتاپلر کنیش

بو تون شهر بو تالیجی بر آیدینلق اسراف ایچنده
عمومی برقامشعه خالده ایدی . بزم بولند یغمز
برلر ، بورابه نظر آبر کولک ایچنده دینله بیله جک .
براز دولاشدقدن سوکره ، نهایت کنیش بر
میدان ایله قوشاتمش اولان قلعه تک اوکته کلک
اصل جنوب طرفنده منظره زائر اوزرنده اک
درین تئیری حاصل ایدیور . دیوارلری
اوموزلایان نه لرومنده صو ایله دوایدینلق
مکن اولان کنیش رخندکه چورلش ، و ایچری
کیومک ایچون کمره دایانان برطاش کوبری بی
کیمک ایجاب ایدیور . بو فقط دن باقدینق وقت
سلطانلر و نایبلر مخصوص اولان اوست
اوطه بی برقرنال بوواسی کی بو قارلر قورولمش
کوریبورز . قلعه بدنتک اک حاکم اک کوریشلی
قمی بودر . طاش کورینک باشنده ایلری به
دوغرو اک بووک جیقیتی بی تشکیل ابدن و برنجی
قابولک او بوغنی احوا ابدن ابری کنیش بر برج
دها وار . اطرافده ، آسیا استیلا لرنک صلیب
اردولرنک داغلی اختلالرک بو تون قاصیرغلری
عصر لرحه دوام ایتمش ، اک قورقونج و جیلعبن
بوغوشمه لرنک هر ج و مرجمی چالقامش اولان
بو قلعه شیمدی بو صوک بهار کونشک فضا
ایدینلق ، فضا به راق هواسی ایچنده مطلق
و متروک برسزلکه دالمش دوریبور . اورنده
حربه ، اختلاله ملتم تحریبلر ووزمانک ، آشیند بره
سه ، هرینه رحماً او ، یتمش بر دوردن قلعه ،
چورومسی محال ، معظم بر مستحاله به بکنر یور ؛
درین تملرنک اوستنده آمانی صینی یاممش ،
نابت نظری اوکند . ملترک برینی استخلاف
ایتمکنی ، سلطنترک جوزولوب داغلیتی ،

۳۶۸۰

برقوشاق حالده جبهه‌نک اورنه‌سندہ غمبیدن شرفه اوزانوب کیدیور ذاتاً حلدہ وشامدہ قدسده ، بوتون سورہده بللی باشلی هانکی اثر واردرکه اونک ظاشلریده برتورک اسمک ابدیته برآقلمش اولدیغی کورونہ‌سین . درت بیاتسته‌نک برعمری اولدیغی حکایه ایدیلم حب شرفک برچوق شهرلری کی ، آنجق اسلاملر زمانتده اولکی ماضیسی ، بوسوتون اونود . بره‌حق الک بارلاق دورلری ادراک ایتشد . اسلامی دورک برچوق بوتوک وشرفلی اسملری قلعه‌نک قابولری ، مسجولری ، جامعلری اوستده آیری آیری اوقوبه بیایور . برفرانسزمؤلفک ، « غایه » نک عرب مدینتی عنوائلی اثرنده یک حقلی اوله‌رق اعتراف ایتدیکی اوزره فرعونلر قدر مصری وسوریغی عمرانله دولد برمش اولان بوخوری تورک سلطانلری اسملرینک اطرافده مطلقن برعمیت تشکیل ایدن اوزون ومغرور برصره عنوانلر آلیورلر . مثلاً : قلعه‌نک صوک بایسی ، مولانا السلطان الاعظم الملك اشرف صلاح‌الدینا والدين ، ناصرالاسلام والمسلمین عمادالدوله رکن‌الملة مجیرالامه طهیرالحلافة اصیرالامامة ، سیدالملوک والسلاطین سلطان الحیوش‌الموحدین ناصرالحق بالبراهین ، محی‌المدل فی‌العالین ، کی عنوانلرله ضروری دنیا‌یه تشبیر واعلان ایدیور . کرلر اوسته آلمش برکوبریدن ایجری کیردک ، ساجوقیلرک قره قوشلرینه ارسناللرینه مقابل ، بوراده قایلان باشلی ، بیلان کوردولی برچین اذدرت تصادف اولویور ، مردیونلری جیقتار ایکن آنتدن کجه حکمز قابونک کریده فارسلیقلی ایکی اذدر اسرارلی

وقورقونج رفوت فکری ویرمک اوزره اورابه قانارتمه اوله‌رق رسم ایدلمش ، قاپن طشان باصه‌ماقلر ایاقلرک بوزلرجه سنه‌ک تلمیسه هان یاری یاری‌یه دیسه‌جک قنر آسینمش و صاغیر کتیف دیوارلر اورنه‌سندہ صونوق برکولکه ایچنده دونه دونه ایکی اوچ مردیون جیقدق . دیشارده جنوب کونشی بریشاش آله‌وکی هرشیی صارمش ، رنگاری صولدرمش کنارلری ایتمش اولدیغی حالده ، بوقعه‌نک بدتی ایچنده قونله‌حسن ایدیلم رسمینک ایچنده دولاشیور . مارغال دلیکلریدن آشای دورغو اوزانان برباقیشله حلی ، اونک دور طاعلمی ، مدور ویاذرت کوشه‌منارلرینی مدرسه‌لرینک کوچوک صره قه‌لری هب بردن کوریور . دیشارینک جوق آیدیشق اوکله ساعتلری بواکی قاپایق کولکه ایچنده ده‌نام بروضوح ایله حسن ایدیور . بوتون برچارک سورلرک تشکیل ایتدیکی دائره‌نک اورنه‌سندہ دریندن درینه قاریشدرمش آلت‌اوست اولمش کنیش برمیدان وار . بیقیق کرلر ، اورولی قابولر ، اوستی آجیق خراب مسجولر ، قلعه ایچتی اقاص ایله دولی برورانه منظره‌سیله کوسریمور . دیوارلرک تشکیل ایتدیکی کنیش جاناق ، کوانشک دورغون ایشی آنتده برات ده کوزیله چالقامشدی . آیاقده برده غرنه‌وارسه هبسی صاری دالعه‌لره بوغولش یاییور . سلفکبلر دورلن بری روم ، عرب ، تورک ، موغول حلی ، بوتون اردولرک ، قاپا اطرافده چارپیشان جریانلرکی جورده‌سندہ قیامتلر قویارلای بواکی قلعه‌نک ایچی ، سیمدی یاقین وملازم برکولشک براق

تورک یوردی

۸

بوکسک، مغرور و اصل دوریور، جوق
زمانلردنیری اورالره هیچ برکیمه جیتماش
اولمالی که شمدی تامبله بیلمش اولان چاینگ
ضامان دیرکیرت مخصوص اولان دیکلرده
کرکسلا، یواطونشلر، بزم آفاق سسزدن
اورکهزک طوانلرک بوش قالان رلرندن اوجوب
کیتیلر .

شهرک کورولتوسی یورالره قدر واصل
اولیور و بوسزک موفک ووردیکی حبلره
قازیشرق روحده غریب بردالینلیق حاصل
ایدیور . حلی سیر ایتک عیب بردن کورمک
ایچون قلمهک دوت کوله برفوله بی خاطر لانان
منازه شدن ده موافق ریر بوله نماز . بوماره ،
سورلری ورجلری آشان بوسله البت اسکیدنیری
اوزاق، یاقین بتون بووللری کورنله مک ایچون
برصد قلمی خدمتی ده کورمشدر . شمدی ،
ارقاداشم جیل سلیماله برار آشاغیده کی دورغونلمه
دعماً آزجوق روز کاری اکسک اولمایان اوست
شرفدن حلیه باقیورز . دوت بووک جامع
قلعه بی اوزاقدن ، یقیندن احاطه ایدیور ،
خسرویه ، عادیه ، عثمانیه واطروش جمعلری ،
بولردن اوج اولکیلر استاسولک ، قلیچ علی
باشا ، رسم باشا ، شهید محمد باشا جمعلری نه
ایسه عیناً اودر . اوج عثمانی تورکی استاسولک
نارن مناره لرلی ، یازیم دائره لرلی برابر کتیرمشلر
ویکی تورک سلطنتک کسندن مخصوص اولان
معظم آیدلرلی بوراده قورمشلردر .

اطروش جامعی ایسه ۸۰۱ دن ۸۰۸ سنه سنه
قدر حبلده نایبک ایتش اولان تورک امراسندن
آق بوغانک اثری یعنی اوده حبل شهرینه بر تورکک

برموکی دورغون ایشتی آکنده اونوش متروک
وسسز دوریور . حالبوکه یوزلرجه سلطان
وناب اوکا برطاش غلاوه ایتک ، اونک برکوشه سنده
کندی اسمی طایفه جتی برادکار براقق خصوصنده
عصرلرجه بر برت رقابت ایتشله ، اولک هیچ
بر زمان بیقله ای جتی فرض ایدیلن سرت ، یالین
دیوارلری اوسته اسمی قازد بوق اولومه ،
اونوتولمه قارشى محفوظ قلمق ، ابدیه برامکان ،
بر حق قازانق دیکدی .

ایچرده اوزون محاصره نره قارشى هرشی
دوشونش ، هرندیر آلتش ، کیش مخزنلر ،
برقچ بیک کیشی ، آیلرجه صو بشدر برحک
اینا سلاز درجه قوبلر ، آبارلر ، مسجدلر ،
جامعلر ، بولر ، جشنلر ، نره سوق استدیکی
بیشز قابولر ، هیسی یابلمش ، فقط صکره
ده کیزلرک بلکسلی حرب کیلری کی بولرده
آرق ایشه یارماز اولمش و آجق بیقله مامندن
دوغان برجات اید عصرلردن عصرلری عمرلری
اوزاقوب دوریورلر ، هیچ شه بوق که قامهک
اک کوزک اک دقه لایق قسسی ساطانلرک ،
نایبک کتیلرینه مخصوص اولان دائره لرنده
جنوب جهسنگ اک بوکسک اوله سنی تشکیل
ایدن بودا نره حلیه وافی احاطه ایدن اووالره
اوستن ، حاکم و محیط برفلره باقیور ، چرچوه سی
قیرمنی صوما کی مرمران بیلمش تک برخیره ،
بالق آمی کی اورولش بر برع پارمقلق آرمدن
بوتون جنوب افعلری سیر ایدیور ، آشاغیده
عاد تا باصلمش ، ازنش کی دوران با یاغلیق وسفالت
حسی ورن بو کونکی حکومت قوناعی یانده
بو اسکی حکومت قوناعی نه قدر شاهانه ، نه قدر
۳۶۸۰

یادکاریدر. (۱) شهرک اورتەسندە بوکسلن تورک قلعەسی، دوت قیسی تورک معبدی عادتا بوجبرکی قوشاغلار. اورتەدە قديم عسکرلکمزک قدرت وعظمتنه شهادت ایدن بووک ومهیب رفلمه، اونک اطرافقده مديت وصعتمزه عمراخیلمهزه هر بری آری بردلیل اولان دوت بووک جامع اوزاقدن بووفاقدن صره کورخی، دیرکترخی ومدوسه اوطه لرله محاط حرم لرله باقدیمز بو انزلوی بوکون ویا زین بر در زیارت ایدر حکم. مسافه ایله کوچولن آرابلرک سس ورمکسین کاب کجدیکی جاده لری، کنار طاشلری دوغری بلی غالب ایتمهش، شفقتدن زیارتدن محروم بر اقلعماش مز اولقلری، اوزون وکنش چاپینی، مرمر دوشلی محلا اولوسیه شهرک الک بووک معبدی ذکر یا جمعی، باغچلرک بوکسلک دیوارلری آرقەسندە صولری کندی اوسته دوشن یشیل فسقیلرکی یابراقلری اساعی دوغش خرما آغاچلری، بر سرای اعتماسی، قلعه مقاومتیه یاپیش خانلری (۲) مدرسه لری، دور داملی خصوصی اولری، قوناقلری طرف طرف منظم جاده لرله بولنش، بوتون بو طاش یاییلری هب بزدن سیر ایدیبورز. دها اوزاقلردە شهرک دیشندە قیرلرە دوغرو خسته خانلر، قشله لری، کورینور. کولک صو، بر لیلرک قولیق شهری شهرک غریبندە کندی فیضدن دوغان باغلرک، باغچلرک یشیلکی اورتەسندە اقلردن اقلره

(۱) حلب تاریخی دو قنور یشوف .
(۲) ۱۰۸۹ دده سلجوقلی تعین ایدلش وشدی وزیر خان دها یاد ایدلن حلبک الک کوزل خانی قرهجه محمد پاشا ایدبرمصد .

اوزاوب کیدیبور. اوزاقده شهرک قالابالغدن بو بوتون آری رنقطه ده شمال قیرلری ایچده بوکسلن رتبه وار. اوستده اختیار سلویلری ور غیالی قهسیله بو خاقنک وصنعتک ورری انام ایدرک وجوده کتیر دکلری احروری ولطیف بردهمت، بر مجموع اوله رق دوریبور. بر طرفدن شرفده باواش باواش بریمزی ده کیشدریبور، بر طرفدن ده حلیده بوتون سوریه ده یک سنهک بر زماندن بری تورکک بو لرله و بر دیکی عمرانی اسراف ایله داغندی قوی، فانی دوشو. نیوردق. کیت کیده روحزی بر دومان کی اوزن بر کدر، کوزلرمنی دوله بران صبحاق بر شاه ایگمزه صوصمشدق. بیلم نه دن حلبک عمومی منظره سی قاریسندە سیمدی هر زماندن فصله بر جاغسله بوتون وارلی، تاریخی، تهلکلر اورتەسندە قالان عرقری خاطر لادق. عباسلردن باشلاهرق هر نک ایکی بوغرق یدی سنه مند اعتبار آخلده تورک بر عامل بر کافل، نائ و پاشا سلطان، ویا بروالی اوله رق ادا زنی اله آلمش نیک سگسان سنه در بو نقطه اوستده اونک الی و اونک ادا زه سی زمان کچدیکه دها حاکم و دها مؤثر اوله رق هرشی سوق و اداره اچنکدن خلی قالیور، وشه سی سیر ایدرکمز شهری زلزله لر دن، یانغینلردن، محاربه لرک نخرسندن قورناران، هر دمه یلکنز اولک الی اولدی. یازیق کد بوتون حلب قلعه لری، جامع لری، مدرسه لری ماریتالوی، خانلوی کوزه چاریان یاسیان استقرار و حیات قوت مالک هر نه سی وارسه تورکک آری اولدیغی حالده، بوی حتی تورکک کندیسی سینه ییلیمور .

حنبلیلوک زده اک بوکسک قبه دیلرکی جهرام
باشا جامی سیله بنه عثمایی طرزنده آناطولی
چینیلریله مزین بر تورک جامعیدر . یاندن بر
کوروشنه شیددی کولشله دولو کیش و آسوده
حریمه بقدیغمز اک بووک جامع، ذکر یا جامی،
وارلقی اوچ دفعه تورک عمرانیلیغی، دیخلیکی
سایسند قورنارمشدر . یوقسه اونک طالیمی ده
دیگر بر جوق اموی اثرلرینک طالعدن باشقه
برشی اولماز . برلرند بر نشانه سیله
قالاردی . (۱) حلیبه سویش آجینجه به قدر
حائر اولدیغی مستنا موقعی بخش ایدن بیسوک
خانلوک بر جوقی واک کوزلری بنه تورکلر
طرفدن یالیتدیز . اونلر آره سنده بوتون
زائرلرک و برلرلرک دائما یاد استدکری وزیر خانی
۱۰۸۹ ده وایلیک ایدن قره محمد باشانک متناه
انقس بر اثریدر . اوزاقده سر و بیلرله کوزل
تربیه سی و نکیه سیله، جامیله، قافله قافله زیارتلر
دعوت ایدن ابوبکر وفانی نیهیسی، رسملری
اللرده دولاشان بنالری کهر باکی صاری بر
مر مردن او بولمش ظریف بحرانی بر تورک
وایلیک عمرانیلیقه مدیوندر (۲) دهنا بر جوق
مدرسه لر، بیمارستانلر حله حالاحافظه ایندیکی
بووک شهرنی و بووک عمرانی قازاندیردی .
فقط تورک، کندلیسی، یونون جوانلرک، بو عمرانک
صاحبی اولان تورک، درجه درجه قائم اولمش
طاشلر اوستنده اسملری بر افرق یقین سنلره

و بر حلی کبررکن بعضی فاضله لرله برابر
اون بر عصرانی بر مدن، بوراده سلطنت
سورن بر ملنک قبلرده، ذیلرده باشابان صیجاق
طاشی خاطر دلری، تاریخمیزک دیوارلرده صور -
عومش، اونویلمش اسملری، مناز طاشلری
اوستنده اولورک کتایه لرینی اوقورکی متروکیت
وقیان آره سنده محالیور قورجالیوردق .

۳۴۷ ده عابیلرک بوللا دینی و صیف التری
بر اوچ سه صوکره کهن موسی بن بوغا و بولرک
آردنجه کلن طولونی، اختیبدی، بحری، سلجوقی
آمانکی والیر، حتی ابوبلرک و جبرکسلرک
نایشلری هر بری قانی بر اسم، صاعلام بر اداره
ایله بوراده حکومت ایدن آق سنغورلر،
تیمور طاشلر، قیازلر، آد مر. اسن دمر آتون بوغا
طریغی، طیشتمر، یل بوغا، قوتلی بوغا،
منکی بوغا، ایشیق دمر، تیموری، ایبال،
کوموشوغا، قره دمر، آق بوغا، آق بک، باش بک
قانی بک، قوتلوجه، اوزد میرکی بر جوق تورکلر
بورایه کندیلرندن، بخا قوتنه مالک یادکارلر
بر افسسین کجه مشلر، اطرافده حیات
اویاندیرمق اوزا یوب کیدن ییشیل سیرید اسکی
تورکلرک شو کول صونی، شیمدیکی قویق
نهری، اسمی دردلیغی عصر رجالدن بر
تورکمن دیمسه مدیون (۱) قویق آنا نامنی
طاشیان بودات قدیم شایوسک طقیانلرلرلن اهالی به
کلن زبانی کوردیکی اجمون نهرک یانغی اطرافه
بتدلر یایوب طاشمه سه مانع اولمشدر و تورککلک
بوخدمتندن دولانی آرقق اونک اسمیله یاد
ایدیایور . اولجه قیدایتدیگمز جامیلردن مانعدا

(۱) ابن اشحنک حلب تاریخنه مراجعت

(۲) ۱۰۰۲ سنه سنده وایلیک ایدن اوکوز عمید
باشا کندی شیخی وفا حشرلری ناو کوزل بنالری
یاپدیوزن بو ذات سوک درجه، تواضع بر مزار
ایندده باشور .

(۱) حلب سالتندی ۱۳۲۱ هجری ۲۴۳

کلنجه به قدر یالکنز مأمور وعسکر اولهرق
سیلیک وسونوک برجات ایچنه کومولشدن .
لامارتیک « شرق سبحتی » نده یازدینی اوزره
تورک انخساق ایدیور ، آزالیور وبوتون
مملکتده یواش فقط امین برصورتده سیلیون
کیددیور . سیاسی وعسکری وارلی رسمی
وسکلی بر وارلقدن باشنه نصل تلق اولنه بیلیر ؟
حتی حلبک شمانک دوغرو بیکلرجه تورک کوی
تورک اسلرخی حالا علماسیدقاری حالده بونلرک
مهم برقصنده تورکجه سوله بونلرک اولدقلری
بیلن بر تک فرد قلمه مشدر . بوراده پک اسکی
تورک سنسطنتی یکی برنام آئنده دوام ایدرکن
تورک خلقی الک قورقونج وواک کنیش برصورتده تلمه ،
امتصاصه اوغرا یور ، عباسیلرک مصر تورکلرینک
مردامی وچراکس خاندانلرینک صوکرده
سلجوقیلرک جاب ایستکلری تورکلر ، بعسکری
مهاجرتلر حلب ولایتی مرکزی ده داخل اولق
اوزره مهادی برصورتده تورک جریالرینک
بر منصبی حاله قویتمشدی . بوراده برکوسه ،
بر آوج طوبراق ، برطاش قیرینی بوقدرکه ،
بو حقیقتی ایپانگامه سی محال برصورتده ائبان
ایتمسین . عثمانی حکومتی تورکک غیری عنصرلرک
الدرینه کچیرمعلری واولمک دو یغوسزلنی ، کورلکی
ولیم تورک امحاجیلنی هر طرفه فیضیه طانسان
برملتی الیک آئنده بوسونون غائب اولهحق
برحاله کتیردی . سیمدی اوستدن سیرا ایستیکمز
شوحلب شهری ایچنده تورک بایراغک کولکه سی
آئنده آنطاسیه ، عینساب ، مرعش کی تورک
مرکز لرندن گلش اولان اشراق ، سچلری
نماسبیه محفوظ اولان تورک عائله لر حکومتک

کوزی اوکنده مطلق برصورتده عربلاشوب
کیددیور . حالیکه شرقک بوتوجی مائلرندن
بری اولان عجملرک طوبراقلرینده ، قافقاسیاده
چینده ، اوزره آسیاده تورک اسانی اصلا غالب
اولدیور ، چونکه تورک کثافتی امحاجیلدن عثمانی
سیلیوی اوزاده موجود دکل ، بر دقعه دها
درت کوشه برلی مناره لرک یاننده دنیا لک الک
ظریف مناره لری اولان اساسول مناره لری ،
باغچه لرده کندی اوسته سربیلن خرمارلرک
یالکنز یشیل بریاشلق طاشیان ایچنه ستونلرخی ،
حاملرک ، مدرسه لرک حرملرخی ، بر یشیل
اورتوسی کئی قیامتش ، یشیلکلر ایچنده آقان
قویق بر دقعه دها سیرا ایستکلرک صوکره فضله
کونشاه بوروبش کوزلرمری وانکین وهاماشش
منظره لر دن آیردق . بر طرفدن صاعده وصولده
تصادفی ایستیکمز کتله باری اوقیور بر طرفدن ده
آناطولی ده بوراده قورقونج انهدامی ، کورلن
عمرقزک دونکی ویکونکی طالعی قلیمز آخی ایله
دولو ، بدبخت اولهرق دوشونبورلک . محمود بن
زنگی ، اسماعیل بن محمود بن زنگی ، آتابکلردن
صالح نورالدین اسماعیل ، شمس الدین قره سنقر
الجوگندار ، بحری تورکلردن ملک اشرف
صلاح الدین خلیلک اسملری یاننده اوییلردن ،
برجیلردن تک تورک اسملر ده تصادف اولوبوردی .
دیشاری جیقارکن سکر بوز بیک سه اول
اولدینی کئی قلمه تک قاپولرینده نوبت بکلرین
تورک تفرلری عسکر آرقداشمه سلام دوردیلر .
آناطولی چوجوقلری نظری اسائللری ،
وقلرلرله قاپولری بکلپورلردی . روحز سیر
ایستیککی کنیش کوزلک لوجه تک نأثریله دولی

تورک بوردی

اولاڭلىرى اسكى غروەلرەك غالىم دەۋىلىرىدە اشارەت اېڭىڭ
اېتە بولۇردى . آسى شى ... ئۇلۇبىرىلىق برانسان بر
جاناندىر ، قەد باجلىرى سوغىش ، كىچىلىرى اخيار
واختىبارلىرى جىدە اولمىش برىنل ، اشە شوچىكەلىرى
تەزەك سالار ئەدەب كىندى كىندىبە مەشەك تەپەتەك
بىردىكى مىرائلە خارىصلىيوردم .

نەرمە اخيار تورگىن برار قونۇشوبورلۇردى .
غىم بوئىنداقى سانا قازنى دەساغەلى . فەكرلىرى
بىطاشدىرمەك لروم حس ايدەرك سوبىلىق بەدە واخيار
تورگىن بەلكىس اوكونە قىدىلرۇم كورۇب قوللانغانى
بعض گەلەر آراپوردى . اناطولى ايلە اسكى آسيانك
بىر سوڭ چوققىلىرىدە روخك شەدى بە قىر حس
اغمەش اولدىنى رەقەردىن تەزە دالەم . ابلەك اوڭكە
كۆچ طائىشان بوپكوكك قەدەشلىرى ، غەربەت كوشندە
بولۇغىش كويلولر كېي ، يارىم ساعەت اچىدە خەلىرى
اسىدلىرى واضطر ايلرى برىرىنە قارىشىش ، حسجال
ايشىلەر .

بوجولان ، اوراقلىرىدە ائىكلرى اسىر برىوغداپلە
چەشەن داغلىرىدە شىشەك ايجون آتلىرىمى سوزدەك .
دوشونەمەك ايجون سوغەت ، خارىصلىقى مەسادە ائىتە
يوردم . نەدىن سوڭرە قارىشىمە حسىر كوبر ، بوجولە
فلسطىن لوبىلىرىك كىچىدى ، بر استىزدا كېي سىقدىر .
بوكوكك كىنىش برچادەسى ، مەناظر دەرەلىرى ، كوزلە
باغچەلىرى واردى ، برچون كىچ قەبر بر دىلىزانىك
اوستىدە شىن برىكوبىدىن دوسىورلىرى ، بوزلىرى نىقىس
فلسطىن شراطلە قزارمىش ، اوزون اوزون كوشلە
قالغان كوشە اللرى اسىر اولمىدە .

دەا اوتەدە طەرىبە وار ، نىيللەرە چورلىش بر
كولەكە چوللرەك سەپى ومەمورەلرەك اصل باشلانغىچىدىر
بىزى ارتىق حىت دولش برىدنيا پارچەسەك صىمى
خطلوطلان آره سە سوزوككەر ، طەرىبەدىن سەكرەبول
دوزدر .

حىسرك بوڭكەك ونشەقلى سىلەرلە بىزى مەناشە
ايدىن كىچ فەيرلەنە وداغ ابدوب بوغوشك سوڭ
مىللەرى چىقارگىن سوڭ دىنە ارەمە دوتىم ، تورگىن
كولمىرى چورمىش كىنىش قاياچولنى اوزرىدە فلسطىنك
روخانى ، بلوطلى وابلىق غروەلرەدىن برى اشناپوردى .

فەلخ رەقىى

ايدى . بورادە كورەككەرمز ، اورتە آسيادە ،
آناطولىدە سوزىدە ابراندە ، نەدە سىر
ايدەككەم مەظرەلردىن باشقە بر شى دىكەدى .
مەر طرفىدە بر تورك قەسەسى طىقى بويە بر
مەظرەنى ياۋاش ياۋاش چوكەن سىبىش بر تورك
تارىختك كىنىش اققلىرى بوڭكەك قازارمىش
دوغىش بر نظرىلە مەخچىر وبىدخىت سىر ايدوب
دوزىيور .

- جەدى -

مەداڭە صىمى

بول اوستىدە

- كىچىن مەيدىن مەدە -

تورگىن سەكەسكى سولاق وطلارى حاضرلامق
ايجون بوآچىق شىل داللىرىك يانە موبلا ئىلەر ، كېم
سېر خولالزىدە ، حىكەلرەك ، روابىلرەك قوشندە
كېلەتە قىدىكەن هانكى مەنت زىككىن ، مەزىوخ بولوك
كولكەلىرى وار . بلكە بوڭك مەبەدە بوڭ : آسىا
كوشەك سوڭكىل آنتى كوزلرەدە طاشبارق بوياپە
كەن بوياپە قىدىر بىزى دىشان اوڭكەندە مسطىح
تەرلىكى پارمەنكە كوستىزىكى نەظە بە سورەن
اسكى تورك قىلەلرەك سوڭ چوققىلىرى شىبىدى
براقىلرى بىردە بولش بولش اوسىورلر . بوئاسلىرى
استىلا بولرىك بر كوشەسەدە طاش ودىشىن آره سەدە
اوبۇنلر ، ويا اولرى ماضىك لرومىز مەركەن كېي
اڭكەبان وخت اولش چوققىلىرى ، بىقىلمش دولرى ،
بىضا ابلش قونۇلارى ايجون باشلرەدە بر كوچك
دوشونچە برلىرى آيىرمالار ، اولرەك تەمە نىل
مىچاق بوغوشمەقلىرى ، سوڭولغان باقىنىلرەك تەزە
اوبوبوش قەدەشكى نەمىل آرادقلىرى ونورك باشاسى
كورمەك ايجون اصل كوزلرى غورور باشلرەدە دولارق
كەلەدىكەلىرى كورسەلر سوڭ كىناھلىرىك اضطرلىرى
دوپارلر ايدى . بوغورور ، اچىدى . نەم وقەلمەك
يانە كەلەكلىرى زمان اولرەدە بىزدىن زىادە اققەدەقان
كوزلر واردى ، بوڭكوزلرە سەكە بىزى ، كىندىلرەدىن